

مخدوم عبدالرحيم گرھوڑی

قدس سرہ

توفیق احمد

مولوي محمد عظیم تاجران و ناشران کتب

شاهی بازار، شکارپور سندھ.

www.ilmudun.org

ڏکڻان ڏٺو ڇنڊ، اتر تي عيد تي
جهڙو ڦڙيو ڇنڊ، گجي ٿو گر هوڙ تي

سوانح حيات

شهيد گر هوڙي

رحمت الله عليه

مرتب

سائين بخش تاج محمد قبولائي

قيمت:

2000 ع

دفعہ اول

پروپرائيٽر: توفيق احمد ولد نور احمد (مرحوم)

اداره: مولوي محمد عظيم ڪتب خانہ

شاهي بازار شڪارپور سنڌ

حق واسطا اداري وٽ محفوظ

فهرست

۱. انتساب _____ 3
۲. نظر ثاني ڪندڙ طرفان ٻه اکر _____ 5
۴. مهاڳ _____ 8
۵. تعارف _____ 10
۶. ولادت باسعادت _____ 10
۷. مڱريه قوم جو اصل نسل _____ 12
۸. ظاهري تعليم _____ 13
۹. تصوف کي اختيار ڪرڻ _____ 15
۱۰. لواري شريف جي زيارت _____ 15
۱۱. گرهوڙي وسائن _____ 19
۱۲. لواري شريف کان وطن ڏانهن واپسي _____ 21
۱۳. خدا آباد جو مناظرو _____ 24
۱۴. جماعت لواري شريف تي گرهوڙي صاحب جا ٽي ٿورا _____ 28
۱۵. خواجہ گل محمد قدس سره جي ملازمت پررهڻ _____ 30
۱۶. ميرن کي صاحبي وٺي ڏيڻ _____ 32
۱۷. همعصر بزرگن سان ملاقاتون _____ 36
۱۸. بزرگ گرهوڙي جا ٽي کارناما _____ 46
۱۹. شهادت جو پيالو پيئڻ _____ 57
۲۰. مزار تي قببي جي اڏاوت _____ 60
۲۱. سندس اهل و عيال _____ 60
۲۲. گرهوڙي صاحب جون تصنيفون _____ 61
۲۳. ملفوظات _____ 63
۲۴. قديم سنڌي نثر _____ 68
۲۵. بزرگ گرهوڙي جا ٽي خط _____ 70
۲۶. هندي ڪافي _____ 77
۲۷. غلط پيشنگوئيءَ جي ترديد _____ 78
۲۸. غلط پيشنگوئي تحقيق ۽ تنقيد جي روشنيءَ ۾ _____ 79
۲۹. سنڌي مداح _____ 91
- _____ 91 حصو ٻيو

89	۳۰. ڪتابيات
102	۳۱. سنڌي مذاح ۾ آيل قرآني آيتن، حديثن ۽ عربي عبارت
105	۳۲. شجره مبارڪ طريقه عاليه لواري شريف
108	۳۳. سنڌي بيت

انتساب

آءُ هي محنت جو سرمايو پنهنجي پياري روحاني پيءُ، جناب عبدالجبار ”جاني“ پٽ صاحب طالب حسين، عبدالوحيد، حاكم علي ۽ حزب الله جن جي خدمت ۾ انتهائي عزت ۽ محبت سان پيش ڪريان ٿو، هي ناچيز هميشه فرست وقت سندس صحبت ۾ ويهي دلي سڪون حاصل ڪندو آهي. شال رب ڪريم اسان جو قرب ۽ محبت قائم رکي. آمين! يا رب العالمين

دهاڪو

سائين بخش قبولائي

تاريخ: ۱۱ ڊسمبر ۱۹۹۵ع

مطابق ۱۸ رجب المرجب ۱۴۱۶ھ

بروز سومر

نظر ثاني ڪندڙ طرفان به اکر

سڀ کان پهريان آءُ نوجوان پبلشر جناب توفيق احمد بن مرحوم نور احمد جو شڪر گذار آهيان جنهن اداره مولوي محمد عظيم ڪتب خانہ شاهي بازار شڪارپور سنڌ طرفان معرفت محمد عثمان عباسي هن ڪتاب جو مسودو نظر ثانيءَ لاءِ ڏنو. سرسري مطالعي کان پوءِ معلوم ٿيو ته محترم جوڻيجو سائين بخش قبولائي محنت تمام سٺي ڪئي آهي کيس جس هجي. ڪتابن جا حوالا جهجها ذڪر ڪيا اٿس پر منجهس ڪيتريون ئي اوڻايون رهجي ويون آهن. سي گهڻي قدر ته درستي ڪئي وئي آهي.

شيخ عبدالرحيم گرهوڙيءَ تي ۱۹۵۶ع ۾ ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽي ”ڪلام گرهوڙي“ جي نالي سان ڪتاب شايع ڪيو هو. سندس ٻيو ايڊيشن وري ۱۹۹۵ع ۾ ڇپيو آهي تنهن کان پوءِ علي نواز حاجن خان جتوئي ”شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام“ ڇپجي چڪا آهن. حقيقت ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي وارو ڪتاب ٻين ڪتابن کان بهي نماز ڪري ڇڏي ٿو پر مرحوم به گهڻي قدر ضعيف ۽ بي سند روايتن جو سهارو وٺي غلط فهمين جو بنياد وجهي ڇڏيو آهي. جيئن ته گرهوڙي صاحب بابت هن عاجز جي سٺي تحقيق آهي اڄ کان ڪجهه سال اڳ مون بزرگ تي پي. ايڇ. ڊي جو مقالو پئي لکيو پر خبر پئي ته ڪو نوجوان اڳ ۾ ئي ڪم ڪري رهيو آهي پر اڃا تائين اها تحقيق به منظر عام تي نه آئي آهي. جڏهن ته سندس سوانح حيات، ديني مذهبي ۽ روحاني خدمتن کان سواءِ ڪيترائي سندس شعر، مکتوبات، ملفوظات ارشادات، حڪايات، نوادرات، روحاني رموز ۽ نڪات پڻ موجود آهن. جن تي جديد انداز ۾ تحقيق ٿئي ته سون تي سهاڳو ٿيندو ڇو ته صوفي بزرگ، ولي، عارف، ڪامل، اديب، عالم، سگهڙ ۽ قلمر ڌڻي اسانجي ڌرتي جو اهم سرمايو آهن تنهنڪري جيترو جلد ٿي سگهي ته انهن جي مواد کي سهيڙي مرتب

ڪجي جيئن ايندڙ نسل کي بي غبار ۽ تعميري ادب ملي سگهي.

گرههڙي صاحب ڏانهن منسوب پيشن گوئي غلط آهي. جيڪا حقيقت ۾ مذڪوره ڪتاب علام جلال الدين سيوطي جي فتويٰ جو ننڍڙو رسالو آهي جيڪو پاڻ ۸۹۸ھ ۾ لکيو هئائين جنهن جو سچو نالو ”الكشف عن مجاوزة هذه الالف“ يعني هن امت جي مٿان هزار ورهين جي گذرڻ جو چئو بيان. انهيءَ ڪتاب ۾ علام سيوطيءَ اهو پڻ بيان ڪري ٿو ته آثار هن ڳالهه جي دلالت ڪن ٿا ته هن امت جي مدت هزار سالن کان مٿي آهي پر زيادتي پنج سؤ ورهين کان زياده نه ٿيندي. انهيءَ متعلق راقم جو هي رايو آهي ته گرههڙي صاحب مذڪوره ڪتاب کي بنياد بڻائي هن امت جي عمر وڌ ۾ وڌ چوڏنهن صديون قرار ڏئي اڳ ڪٿيون بيان ڪيون هجن ڇو ته پاڻ پيشنگوئين ۾ تقريباً چوڏهين صدي تائين جو احوال ڏنو آهي والله اعلم. ليڪن هيءَ حقيقت ڄاڻڻ ضروري آهي ته هي ڳجهه جو علم آهي جنهن جي الله واحد کان سواءِ ڪنهن کي به تر جيتري سڌ نه آهي. هي هڪ اندازو آهي جنهن ۾ مثبت ۽ منفي ٻئي عنصر شامل آهن. خود گرههڙي صاحب به انهيءَ حقيقت جو اعتراف ڪندي آخر ۾ فرمايو آهي ته:

”غيب جي خبر خاوند کي جو آهي مولو مختارا“

پروفيسر علي نواز حاجن خان جتوئي فرمائي ٿو ته سندس ڪجهه پيشنگوئين من ڪهڙت آهن جيڪي مولوي احمد علي ”مجدوب“ دل ڍورو نارائيءَ ۱۹۱۳ع ۾ ٺاهيون هيون. جنهن جي تائيد مرحوم امير احمد کهڙائي، مرحوم مولانا غلام محمد گرامي ۽ علام غلام مصطفيٰ قاسمي ڪئي آهي. بحر حال مرتب جي محنت قابل قدر آهي. اميد ته کيس علمي ۽ ادبي حلقن مان کيس مهان مان ملندو

فقط خادم

مگريو رفيق احمد بازيدپوري.

مهاڳ

الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون

تعريف لائق آهي الله تعاليٰ جل شانہ، جنهن بني آدم جي هدايت ۽ رهنمائي لاءِ انبيائن ۽ اوليائن کي موڪليو ۽ ڪروڙين صلواتون ۽ سلام ان جي پيغمبر محمد ڪريم تي ۽ سندس اصحابن تي.

امابعد! گهڻي وقت کان وٺي مون خادم کي دلي تمنا هئي ته حضرت شمس العارفين، قبله الطالبين، امام السالڪين، صاحب شريعت و طريقت، شيخ الاسلام، عاشق رسول ﷺ، عظيم صوفي شاعر، شهيد ميان عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره جي شان ۾ ڪو ڪتاب لکان. آخر ڪار ڪا ملن جي باطني مدد سان هي ڪتاب ”سوانح حيات شهيد شيخ عبدالرحيم گرهوڙي“ جو لکيم. حالانڪ آڌ ليکڪ يا اديب نه آهيان. ان ڪري منهنجي لکڻ ۾ ڪيئي خاميون نڪرنديون. هن ڪتاب جي لکڻ جو مقصد صرف شهيد گرهوڙي صاحب ۽ مرشد گرامي، قطب عظامي، حضرت سلطان الاولياء قدس سره سان روحاني محبت ۽ معرفت آهي. جيڪا امڙ جيجهل جي جهوليءَ کان نصيب ٿي آهي. ۽ بابا سائين جي خاص شفقت واري تربيت ۽ تعليم سبب اهڙن ڪاملن جي صحبت نصيب ٿي. شال رب ڪريم منهنجي والدين کي ظاهر ۽ باطن ۾ نجات ۽ عمر سعيد عطا ڪري. آمين يا رب العالمين.

بيشڪ نبين، ولين، ڪاملن، صالحن ۽ درويشن جي محبت به هڪ انمول تحفو آهي ۽ سندن صحبت ڪيميا آهي. خدا پاڪ ۾ قوي اميد آهي ته مون گنهگار کي پنهنجن، دوستن جي جماعت ۾ شامل فرمائي آمين.

حديث پاڪ آهي: ”المرء مع من احب“ يعني: جن سان هن دنيا ۾ محبت هوندي ته آخرت ۾ انهن سان گڏ هوندو. انهيءَ فرمان جي نسبت سان

اي منهنجا مولائي! انهن جو سڄو عشق ۽ بي انتها محبت عطا فرما. آمين! ڄاڻڻ
گهرجي ته منهنجي هي پهرين ڪوشش آهي، جيڪا عاشق رسول، ايمان ۽
عرفان ۾ درياءُ بي ڪنار، شريعت ۽ طريقت ۾ بي نظير، مقام ۽ مرتبي ۾ بي
مثل، ديني بصيرت ۽ سياسي تدبير جو مالڪ، فنا في الله ۽ بقا با الله ۾ رهندڙ
جي احوال ۽ افضل اقوال تي مشتمل هي ننڍڙو ڪتاب سنڌ جي ادبي تاريخ ۾
نمايان جاءِ ولاريندو ۽ عاشقن صادقن وٽ قبول پوندو.

پڙهندڙن کي هي عرض آهي ته هن ناچيز لاءِ دعاءِ خير فرمائي ته
جيئن مولائي ڪريم! هن مسڪين کي پنهنجن جهانن جي ڀلائي نصيب فرمائي آمين!
پڇاڙيءَ ۾ عرض ته مان ادره مولوي محمد عظيم جي پروپرائيٽر جناب توفيق
احمد ميمڻ جو شڪر گذار آهيان جنهن مون کي هن ڪتاب جي مرتب ڪرڻ
جي ترغيب ڏيڻ سان گڏوگڏ پڻ ڪتاب کي شايع ڪري منظر عام تي آندو.

خادم

صائين بخش قبولائي

تاريخ: ۲۷ رجب المرجب ۱۴۱۶ هـ

مطابق ۲۰ ڊسمبر ۱۹۹۵ع بروز اربع

مخدوم شهيد عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره
جي سوانح حيات ۽ ڪلام

تعارف

قطب الاقطاب، غوث الاحباب، آفتاب ملڪ ولايت، شيخ الاسلام، شيخ المشائخ، صاحب الارشاد طريقه عالمه نقشبديه، شهيد اعظم مخدوم شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره العزيز، حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره العزيز جو وڏو خليفو، پنهنجي وقت جو ٻي نظير عالم، عارف، شاعر ۽ ڪامل، مڪمل بزرگ ٿي گذريو آهي. ڇاپندي ئي ڄام هو. ننڍي هوندي کان ئي مطالعي جو شوق هوندو هوس ۽ ايتري قدر ظاهري علم ۾ تجربو حاصل ڪيو هئائين، جو ساري سنڌ ۾ نٿي کان ويندي ملتان تائين، سندس مقابلي جو ڪوبه عالم ڪونه هو. مباحثي ۽ مناظري ۾ ايڏو ته دسترس هوس، جو ڪوبه عالم متس غالب پئجي نه سگهندو هو. فقه جي ميدان ۾ جهڙي تهڙي کي ڪين مڃيندو هو ۽ هميشه پنهنجي اجتهاد تي هلندو هو.

ولادت باسعادت

هن برگزيده، مجتهد، صاحب، شريعت، شيخ ميان عبدالرحيم گرهوڙي ولد سعد الله مگريو رحم، جي ولادت باسعادت تاريخ ۱۲ ربيع الاول سن ۱۱۲۹ هجري مطابق ۳ فيبروري ۱۷۱۷ع سومر جي ڏينهن (۱) خيرپور رياست جي شهر رائيپور (۲) ويجهو ”صوپو ديرو“ ۾ ٿي پر اڃا تائين سندس جنم جي سال ۽ تاريخ جو تعين نه ٿي سگهيو آهي ۽ نه وري جنم هنڌ لاءِ ڪا حتمي راءِ قائم ڪري سگهجي ٿي باقي عبدالرزاق ”راز“ سندس جنم ڏينهن رائيپور بيان ڪئي آهي، ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽي فرمايو آهي ته قرائن مان

(۱) درگاهه گرهوڙي جي خانداني مجاور فقير الهڏو ڪوري جي روايت موجب

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ”ڪلام گرهوڙي“ ص - ۸

معلوم ٿئي ٿو ته شايد سندس جنم هنڌ راڻي پور هجي حالانڪه ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سندس ولادت جو هنڌ "واڙ" (پير محمد مگريو) تعلقو ڪپرو ضلع سانگهڙ بيان ڪيو آهي جڏهن ته ولادت جي سن ۾ مڙني فردوس العارفين جي مصنف بلوچ خان بن مڪرم خان جي تقليد ڪئي آهي جنهن فرمايو آهي ته وفات وقت سندس عمر چاليهه ورهيه هئي انهيءَ اندازي تي اڪثر محققن سندس جنم جو سن اندازاً ۱۱۵۲ھ بمطابق ۱۱۳۹ع بيان ڪيو آهي پر حقيقت اها آهي ته فردوس العارفين وارو عمر جو صحيح ڪاٿو نه ڪري سگهيو آهي ڇو ته انهي تمام ٿوريءَ عمر ۾ علم جي مڪمل تحصيل ڪرڻ، طريقت ۾ رچي ريتو ٿيڻ، شاهه ڀٽائيءَ سان روحانيت جا راز پلٽڻ ۽ هڪ ٻئي ڏانهن سوکڙيون پاڪڙيون ۽ نڀا سنيها موڪلڻ تمام ناممڪن آهي ڇو ته شاهه صاحب جي وفات ۱۱۶۵ھ ۾ ٿي آهي ۽ گرهوڙي صاحب جي ڄمڻ جو سن ۱۱۵۲ھ تصور ڪبو ته پوءِ گرهوڙي صاحب جي شاهه صاحب جي وفات وقت عمر ٽي تيرنهن سال مس ٿيندي پوءِ ڪئين سندن وچ ۾ روح رهاڻيون ۽ ڪچهريون ٿيون هونديون اهو ته گرهوڙي صاحب جو بلڪل ٻاراڻو دور هوندو تنهنڪري سمجهه ۾ هٿين ٿو اچي ته گرهوڙي صاحب پنهنجي وفات وقت ۶۲، ۶۳ ورهين جو هوندو نه ڪي چاليهن ورهين جو، انهيءَ اندازي مطابق سندس جو سن ۱۱۲۹ھ بمطابق ۱۷۱۷ع ٿيو هوندو ۽ خود صوفياءَ اڪرام وٽ به هي مڃيل حقيقت آهي ته سالڪ حقيقي بالغ ۽ صاحب امانت چاليهن سالن کان پوءِ ئي ٿي سگهي ٿو ان کان علاوه هيءَ روايت به آهي ته گرهوڙي صاحب جنهن ويري چوٽارين جي مدرسي ۾ پڙهندو هو تنهن وقت شاهه صاحب سندس استاد ميان مڀين بن رعد جي چار چشمي ۽ لاءِ چوٽارين ڪهي آيو هو اتي سندن ملاقات ٿي هئي تنهن وقت ڀٽائي صاحب پنهنجي قوم جوانيءَ ۾ هو ان کان علاوه سندن ٻيون به ڪيتريون ئي ملاقاتون ٿيون آهن. ان جو اندازو هن مان بخوبي لڳائي سگهجي ٿو ته شاهه صاحب پنهنجي لٽ، تلوار ۽ جمڻي گرهوڙي صاحب ڏانهن تحفي طور موڪليا هئا. جن مان تلوار ۽ جمڻي اڃا سوڌو درگاهه جي گادي نشين سيدن وٽ موجود آهي، باقي لٽ زماني جي اٿل پٽل ڪري ضايع ٿي وئي آهي. (۱) سندس ابن ڏاڏن جو وڌيڪ احوال ڪونه

ٿو ملي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کين ”موسيحا“ سڏي ٿو ۽ چوي ٿو ته مگريا قوم جي هڪ سردار موسي خان جي اولاد منجهان آهن. (۱) حالانڪ خود گرهوڙي صاحب پنهنجي ڪلام ۾ پاڻ کي عبد، عبدالرحيم ۽ مگريو سڏيو آهي نه ڪي موسي جو. شايد ديهم راڻي پور ۾ ”موسيحي مڪان“ انهيءَ مگريو قوم جي سردار موسي جي نالي سان وجود ۾ آيو هجي، جيڪو تحقيق طلب آهي.

مگريو قوم جو اصل نسل

روايت آهي ته راجپوتانا جي رڻ پٽ ۾ راجا باجيرا جي ڪنهن وقت حڪومت هئي. سندس راڻيءَ کي پيٽ ٿيو، پورن پنجن مهينن جي عرصي ۾ راڻي جي پيٽ مان ڪلمه ”لا اله الا الله“ جو آواز اچڻ لڳو ۽ جڏهن ٻار پيدا ٿيو ته چيائين ”محمد رسول الله“ اهڙي آواز تي ماڻهو عجب ۾ پئجي ويا. آخر راجه ان ٻار کي مسلمانن جي حوالي ڪيو جيڪي چانهيا قوم جا هئا ۽ کيس چيائين ته هي نينگر مسلمان ٿو ڏسجي. اوهين وڃي کيس سنڀاليو. چوڪري جو نالو ”مگر راه“ رکيو ويو. سندس پالنا لاءِ چانهين کي ڪجهه جاگيرون به ڏنيون ويون.

المقصد ته مگريا قوم ان مگر راه جي اولاد مان آهن. ڪڇ زماني جي گذرڻ بعد مگريا جيسلمير ۾ رهيا، جتان پوءِ لڏي شاهه ڳڙھ بهاولپور رياست ۾ رهيا، پوءِ اتان تلڪندا تلڪندا اچي سنڌ ۾ پهتا، پهرين پهرين رائيپور جي آس پاس ۾ رهڻ لڳا. (۲) جيستائين گرهوڙي صاحب جي ولادت ۽ سندس وڏن جي رهائش جو تعلق آهي ته ٿي سگهي ٿو ته پهريان سندس وڏا رائيپور جي آس پاس ۾ رهندا هجن پر هيءَ حقيقت به سامهون آئي آهي ته گرهوڙي صاحب جو ڄمڻ رائيپور ۾ ٿيو آهي اتان جي ڪيترن ئي ماڻهن جو شاهد يون مليون آهن ته اسان وڏڙن کان نقل بنقل پڌندا آيا آهيون ته سندن وڏا هتي رهندا هئا شايد سندن گهرڙا انهيءَ جڳهه تي هوندا، جتي هن وقت گرلس اسڪول ۽ سٺي گيس وارن جي آفيس آهي. ڀرسان گرهوڙي صاحب جي وڏن

(۱) پروفيسر علي نواز جتوئي: ”شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام“ ص ۷

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ”ڪلام گرهوڙي“ ص ۸ - ۱۰

جي ٺهرايل مسجد اڃا تائين ڊٽل حالت ۾ موجود آهي. مسجد جي ڏکڻ ۾ ننڍڙو قبرستان جيڪو خود گرهوڙي صاحب وارن جي وقت جو آهي ٿي سگهي ٿو ته گرهوڙي صاحب جا ڪجهه عزيز اتي به مدفون هجن مسجد جي اولهه ۾ وڏي ڪڏ، اتر ۽ اوڀر ۾ ڪاسائين، شيدين ۽ مير بحرن جا گهر آهن. انهيءَ ڳالهه مان پليءَ پٽ معلوم ٿئي ٿو واقعا گرهوڙي صاحب جو جنم اتي ٿيو هوندو ۽ سندن وڏا ڀڄ عرصو رائيپور ۾ ٽڪيا هوندا. (۱)

ظاهري تعليم

گرهوڙي صاحب ظاهري تعليم ٽن درسگاهن مان حاصل ڪئي هئي، جيڪي هن طرح آهي.

پهرين درسگاه: گرهوڙي صاحب شروعاتي تعليم رائيپور شهر جي مشهور عالم محمد شريف فاروقي (۲) جي مدرسي ۾ حاصل ڪئي، جيڪو بزرگ شاهه لطيف ڀٽائي رحم جو همعصر ۽ دوست هو، چيو وڃي ٿو ته بزرگ شاهه لطيف ڀٽائي رحم خيرپور جي سفر دوران رائيپور ۾ ميان محمد شريف فاروقي جي مدرسي ۾ رهيو هو. جتي ان وقت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره طالب علم هو. (۳) شايد گرهوڙي صاحب جي پهرين ملاقات شاهه لطيف ڀٽائي رحم سان اتي ٿي آهي. جيڪا تحقيق طلب ڳالهه آهي.

ٻي درسگاه: گرهوڙي صاحب ڪجهه وقت دائري شريف (اڏيري لعل) جي هڪ سيد بزرگ وٽ درس وٺندو هو. (۴) هن درسگاه جو پهريون

(۱) مگريو رفيق احمد بازيدپوري (مضمون) مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي رح ماهوار الفاروق ڪراچي ڊسمبر 1990ع

(۲) مخدوم محمد شريف رائيپوري، سن 1160 هـ (1747ع) ۾ الف اشباع واري نظم ۾ ”سنڌي ملن واري“ لکيائين. جنهن کي، ڊاڪٽر دائودپوٽي، ڪلام گرهوڙي سان گڏ سال 1956ع ۾ شايع ڪرايو.

(۳) بدرالدين ميمڻ: (مضمون) ”شاهه ڀٽائي جي ضلع خيرپور ۾ آمد“ (روزاني عبرت حيدرآباد، ۳۱ جولاءِ 1991ع).

(۴) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ”ڪلام گرهوڙي“ ص - ۱۱

استاد ۽ ٻائي سيد محمد مسعود (المتوفي ۱۱۸۳ھ) هو، جنهن کي ”صاحب دائره“ سڏيو ويو آهي. (۱) چئي سگهجي ٿو ته گرهوڙي صاحب ان سيد بزرگ کان ئي درس حاصل ڪيو هوندو.

تئين درسگاهه گرهوڙي کان اتر طرف چوٽيارين جي ڳوٺ ۾ سن ۱۱۴۰ هجري ۾ ميان محمد مبین بن رعد ڪيريو هڪ وڏي علمي درسگاهه جو بنياد رکيو هو. جنهن بزرگ وٽان گرهوڙي صاحب ظاهري تعليم ۾ فارغ التحصيل ٿيو. گرهوڙي صاحب کي پنهنجي استاد ميان محمد مبین لاءِ تمام عزت ۽ محبت هوندي هئي، ۽ کيس ”بابو“ ڪري سڏيندو هو.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته گرهوڙي صاحب اتر ڏي (۲) منهن ڪيو ويٺو هو زور سان چئي، ”ميان مبین ڪو پرو، ميان مبین ڪو پرو“ ٿوري ئي وقت ۾ ميان مبین اچي پهتو ۽ ڏونگهين جا ڪوپرا اچي اڳيان رکيائينس. مجلس وارن ائين سمجهيو ته شايد گرهوڙي صاحب کي ڏونگهين جي ضرورت هئي، جنهن لاءِ ميان مبین کي سڏي رهيو هو. مگر پوءِ معلوم ٿيو ته گرهوڙي صاحب دريافت ڪري رهيو هو ته، ”خداوند ڪريم ذوالجلال جو ڪو پرو پاند آهي يا نه؟ ۽ ائين ناهي جيئن ماڻهو سمجهي رهيا آهن. (۳)

روايت آهي ته شاه ڀٽائي رحم ٿر جي سفر دوران هاڪڙي جي ساڄي پاسي چوٽياريءَ جي پٽ ۾ چلو ڪڍيو هو. انهيءَ سفر دوران شاهه لطيف ميان محمد مبین ڪيريو جي مدرسي ۾ پڻ رهيو هو. جتي بزرگ گرهوڙي صاحب کان امتحان خاطر پڇيو هئائين ته،

جو مڙ ٿيا موچارو، سو آهي ڪڇاڙو؟

جنهن جي جواب ۾ گرهوڙي صاحب فرمايو ته،

هڪڙي صحت سرير جي، ٻيو پرينءَ جو پاڙو.

شاهه لطيف انهيءَ سفر دوران گرهوڙي صاحب کي هڪ ٻي مثال

ڄمئي، هڪ تلوار ۽ هڪ لٽ سوکڙي طور ڏنيون هيون. (۴)

(۱) ڊاڪٽر محمد جمن ٽالپر؛ سنڌ جا اسلامي درسگاهه ص - ۲۰۶

(۲) چوٽيارين جو ڳوٺ گرهوڙ شريف کان اتر ۾ آهي.

(۳) ڊاڪٽر دائود پوٽو؛ ڪلام گرهوڙي، ص ۱۱، ۱۲

(۴) محمود يوسفائي؛ سنڌ باب الاسلام، جلد پهرين ص ۵۷

تصوف کي اختيار ڪرڻ

گرهوڙي صاحب ظاهري علومن سان آراسته هوندي به هميشه باطن ڏي مائل هوندو هو ۽ خواهش هوندي هيس ته ڪو باڪمال روحاني بزرگ ملي ته ان جي دامن وٺان. روايت آهي ته گرهوڙي صاحب اڃا تصوف جي طريقي ۾ داخل نه ٿيو هو ته هڪ دفعي سيد ميان ناگي شاهه لاڙائي مجذوب جي خدمت ۾ پهچي دعا جو طالب ٿيو. ناگي شاهه مجذوب فرمايس ته: ”ملان! تون مڙس آهين ۽ اڳتي هلي مڙس ٿيندين“ (۱) ان کان علاوه گرهوڙي صاحب پورا ٻارنهن مهينا شاهه عنايت صوفي (شهادت ۱۱۳۰ھ) جي خاص خليفي ميان ابن سمي اوڙاهه جي صحبت ۾ جهوڪ شريف جي درگاهه تي گذاريا ۽ وٽانس گهڻو فيض پرايائين. آخر ۾ خليفي ابن سمي گرهوڙي صاحب کي چيو ته: ”اسان کان جيڪا خدمت پڳي سا ڪئي سون، هاڻ ويو لواري شريف جتي اوهان جي عقيدو ڪشائي ٿيندي.“

هن روايت جي تائيد جهوڪ شريف جي سجاده نشين جناب ميان عبدالستار صوفي ۽ پڻ ڪئي آهي. اها روايت حضرت شاهه عنايت شهيد جي فقراء کان پڻ ٻڌي وئي آهي. اهو چار جو وڻ، جنهن جي هيٺيان ڊڪي، تي خليفو ابن ۽ گرهوڙي صاحب پاڻ ۾ روحاني راز اوريندا هئا. سوچار ۽ ڊڪي اڃا به موجود آهي (۲)

لواري شريف جي زيارت

هڪ دفعي لواري شريف ڏانهن هڪ فقير (اهل الله) کي ويندو ڏٺائين. ٽوڪ ڪري کيس چيائين ته: ”پنهجي پير کان منهنجي پاران پيچ، ته معراج، خاص رسول ڪري رهين ٿو جن لاءِ هو يا ٻيا به اهو مرتبو ماڻي سگهن ٿا؟ فقير جيڪو ”فنا في الشيخ“ هو، تنهن کان اها ڳالهه وسري ويئي. لواري شريف ۾ ان وقت حضرت سلطان الاوليا، خواجه محمد زمان قدس سره العزيز نقشبندي

(۱) مولوي دين محمد وفائي، تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون، ص ۲۶۷

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص ۱۲

”هدايت و رشد“ جي مسند تي مامور هو ۽ نهايت ڪمال جو صاحب هو. سندس هٿ مبارڪ تي پيعيت ڪرڻ لاءِ اوري جا ته ڇڏيو پر پري ڏيهن جهڙوڪ سمرقند، بخارا ۽ خود عربستان کان به حق جا طالبو ايندا هئا. اهڙي هستي جي هٿان هن سڀاڳي جيد عالم دين (ميان عبدالرحيم صاحب) کي وحدت جو ونڊ ملڻو هو. جڏهن فقير مرشد کان موڪلائي واپس هئي وريو ته حضرت سلطان الاوليا جن کيس چيو ته ابا، توکي واٽ تي اسان لاءِ جيڪو نياپو مليو هو سو ته تو پهچايو ئي ڪونه. هاڻي انهيءَ عالم عبدالرحيم کي چئج ته ”بغداد جي ڀل خاص طرح وقت جي خليفي لاءِ لهرائي ويئي هئي، جتان ٻئي کي لنگهن جي اجازت ايسٽائين ڪانه هئي، جيستائين اهو خليفو نه لنگهي وڃي. مگر خليفي جي اڪرڻ بعد اڄ تائين اتان آدمي لنگهن پيا. ساڳي طرح معراج شريف به رسول ڪريم ﷺ لاءِ مخصوص هو. گويا سندن لاءِ به هڪ ڀل لهرائي ويئي هئي، سا ڪا ڏهن جي آهي؟“ مگر حضرت رسول ڪريم ﷺ جن جو ان تان لنگهن خاص سندس شان ۽ دستور وٽان هو. سلطان پويان سندس لشڪر جو لنگهن به سندس شان ۽ رواج موافق آهي. انهيءَ پر ته پاڻ سندن فخر آهي. ”چون ٿا ته جڏهن مخدوم ميان عبدالرحيم گرهوڙي کي اهو نياپو مليو تڏهن اکين تان اولاهي پيس ۽ هڪدم لواري شريف وڃي مريد ٿيو. (۱) ڪامل مرشد جي رهبري ۽ رهنمائيءَ هيٺ حقيقت جون روشن راهون ڏسندي وڏي واڪي چيائين ته: ”مون جهڙو عالم، فاضل، فقه ۽ محدث ملڪن ۾ ڳوليو پيندو، مگر جڏهن کان حضرت سلطان الاوليا جن جي دست بهمت ڪئي اٿم، تڏهن کان سڀ ويڇا وسري وڃي، بس، آءٌ ته پاڻ کي مرشد اڳيان اهڙو ته هڃارو سمجهندو آهيان، جهڙوڪ جاهل، فاضل اڳيان؟“ (۲)

پاڻ اڪثر فرمائيندو هو ته آءٌ سڄو سنڌ جو ملڪ گهميو آهيان ته ساري ملڪ ۾ ٻئي هنڌ جيڪو فيض آهي، تنهن فيض جو درياءُ مون کي ڳوڏي تائين به نه آيو آهي.

روايت آهي ته گرهوڙي صاحب جڏهن پهريائين لواري شريف آيو،

(۱) مولوي دين محمد وڦائي: تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون ص ۱۳۰

ڊاڪٽر دائودپوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص ۱۲ - ۱۳

پروفيسر علي نواز جتوئي: ”شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام ص ۸ -

(۲) ڊاڪٽر گربخشاڻي: لواري جا لعل ص ۷۸

تڏهن حضرت سلطان الاولياء سندس علمي لياقت معلوم ڪرڻ لاءِ هن آيت شريف: والطور وكتاب مسطور • في رق منشور • والبيت المعمور • (سورة والطور) جي معنيٰ پڇي. گرهوڙي صاحب ظاهري معنيٰ ۾ گهڻو وقت تقرير ڪئي ۽ مختلف تفسيرين جا حوالا ڏيندي وڏي علمي اپٽار ڪيائين پر جڏهن حضرت سلطان الاولياء جن مٿس روحاني معنيٰ جا راز پٽيا ۽ فرمايائونس ته: ”اهو سڀ قلب آهي“ تڏهن اکين تان اندازيون لهي ويس. (۱)

حضرت خواجہ عبداللطيف صغیر رحمہ کان روایت آهي ته، شيخ عبدالرحيم گرهوڙي ڪڏهن به درگاهه لواري شريف تي نه بي وضو رهيو ۽ نه پنهنجي وات جي پڪ اڇلايائين ۽ نه وري ڪا جتي وغيره پائيندو هو. (۲)

گرهوڙي صاحب مرشد جي مهربانين جو ذڪر هن ريت ڪريو.

ڏکڻ ڏٺو چند، اتر تي عيد ٿي.

جهڙيو ڦڙيو چند، گجني ٿو گرهوڙ تي.

لواري شريف، گرهوڙ جي ڏکڻ ۾ آهي. ان ڪري مخدوم صاحب کي

چند (يعني مرشد) ڏکڻ کان ڏسڻ ۾ آيو. (۳)

گرهوڙي صاحب فرمائيندو هو ته، ”طريقت جي تعليم کان پوءِ مون تي هڪ ڏينهن ابوالبشر آدم عليه السلام جي پيدا ٿيڻ جي حقيقت کولي ويئي. خاڪ جي مٺ کي ڳوهي تصوير ٺاهڻ واري ڪيفيت پڌري پٽ نظر آئي ۽ روح جو ان ۾ پوڻ ۽ چڪ ڏيڻ جي واردات اکين سان ڏٺي. (۴)

پر انهيءَ فنايت جي باوجود به گرهوڙي صاحب هڪ عالم دين هو ۽ سختيءَ سان فقه حنفي جي پابندي ڪندو هو. ڪنهن روحاني راز جي ڪري نقشبندي بزرگن جو اهو دستور رهيو آهي ته وچين نماز ڪجهه ليٽ سان

(۱) آخوند الهذلي بوبڪائي ”مجلس شريف“ 48 (قلمي) ص ۲۳۹

(۲) مير نظر علي خان ٽالپر آئينه اولياء ص ۵۸

(۳) پروفيسر علي نواز جتوئي ”شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام“ ص ۹

(۴) مولوي دين محمد وفائي تزڪره مشاهير سنڌ جلد ۳، ص ۱۴۱

(شيخ عبدالحق محدث دهلوي، مدارج جلد ۱، باب ۵، ص ۱۳۳ تي پڻ ساڳي حقيقت جو ذڪر ڪيو آهي ته پاڻ رسول ڪريم صلعم جن پڻ حضرت آدم عليه السلام جي پيدا ٿيڻ جي حقيقت ڏٺي).

پڙهندا آهن. اها ڳالهه فقه حنفي جي لحاظ سان مناسب نه آهي. پر پراڻي عادت
ڪا متجرب جي آهي. گرهوڙي صاحب فرمايو ته هڪ ڏينهن ٽپهريءَ نماز جو
وقت ضعیف ٿيڻ تي هو. مون مرشد سائين کي نماز پڙهڻ لاءِ عرض ڪيو.
حضرت سلطان الاولياء جن فرمايو ته ”اسان جي مشائخن اهو وقت دير سان
پڙهيو آهي.“ مون اعتراض ڪيو ته ”فرض جي ادائگي ۾ مشائخن جي پيروي
ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟ حضرت سلطان الاولياء جن فرمايو ته ”اڃان
مولون وارا مناظرا نٿو ڇڏين ۽ وڌيڪ فرمايائون ته ”وڏي عمر ۽ بدني
ڪمزوريءَ ڪري اسان کي نماز ۾ دير ٿي ٿئي“ ڪهڙي ڪن رکي پاڻ نماز
پڙهڻ لاءِ اٿيا. خواجه صاحب جن وضو ڪري، هٿ چنڊي گرهوڙي صاحب
ڏانهن اڇلايو. پاڻيءَ جا چنڊا گرهوڙي صاحب کي لڳا ۽ بي هوش ٿي ويو.
گرهوڙي صاحب کي بي هوشيءَ جي عالم ۾ ڇڏي پاڻ جماعت سان نماز ادا
ڪيائون. وري ٻئي ڏينهن وچين نماز ٿي. حضرت سلطان اولياءِ قدس سره آيو.
تڏهن فقيرن عرض ڪيو ته قبلًا ميان عبدالرحيم گرهوڙي اڃا بي هوش پيو
آهي، حڪم ٿيو ته هاڻي اٿاري وٺي اچوس. گرهوڙي صاحب هوش ۾ آيو ۽
خدمت ۾ اچي حاضر ٿيو. تڏهن مرشد فرمايس ته، ”مگري فقير! اسين ته
وچين نماز ليت سان ٿا پڙهون، پر ڪر خبر تنهنجون ڪيتريون نمازون قضا
ٿي ويون.“ مقام حيرت آهي جو گرهوڙي صاحب جهڙو صاف گو پر جوش ۽
بي باڪ عالم دين، مرشد جي اڳيان سراپا ادب ۾ خاموشيءَ جي تصوير بڻيو
مانڪريو بڻيو رهيو، خواجه صاحب کيس هڪ ڪتاب ڏئي هليا ويا.

گرهوڙي صاحب اهو ڪتاب پڙهي زار زار ٻئي رنوءَ هيٺان بيت پئي پڙهيائين:

1 ڏڙه، ڏونگر ۽ ڏيهه، وچن رات وسائيا،

مون منجهانرا ڪيهه، ڪنهن وڏي ٻارڻ نڪري.

2 منهنجو ماه مجاز، پيچاري جڻن پيچيو،

ورد وظيفا وسريا، نڪا رهي نماز،

هينڙو بحري باز، چوري ڪيو چنن ۾.

بظاهر بي هوشيءَ وارن انهن انهن ٻنهن ۾ سلطان الاولياء جي نگاه

ڪرم جي نشاني هيت گرهوڙي صاحب ڇا ڇا حاصل ڪيو سا فقط کيس ئي

خبر رهي جو پاڻ ئي فرمائي ٿو:

”گڙ نه سنجايي ڳالهين، جان جان گڙ نه ڪا.“

حضرت سلطان الاولياء جي هٿان اڇلايل پاڻي جي چنڊن ۾ ڪيترو اثر هو. ڊاڪٽر اقبال هن طرح فرمائي ٿو:

کوئي انداز ڪر سگهتا هي، ان کي زور بازو ڪا.

نگاه مرد مؤمن سي، بدل جاتي هيئن تقديرين.

حضرت سلطان الاولياء ۾ ڪيڏي ڪرامت هئي. حق جي طالبن تي سندس فيض جي پالوت ڪهڙي انداز سان ٿيندي هئي. سندس درٻار مان نور معرفت جا طلبگار ڪيئن مالا مال ٿيندا هئا. اها ڳالهه ڀٽائي گهوت کان پڇڻ چاهيون ته فرمائيندو:

سي مون ڏنا ماء، جنين ڏٺو پرينء کي،

تئين سنڌي ڪاء، ڪري نه سگهان ڳالهڙي.

گرهوڙي صاحب فرمائيندو هو ته، ”انهيء اعتراض کان پوء مون کان هميشه ٽپهري جي نماز ادا ڪرڻ ۾ دير ٿي ويندي هئي.“ (۱)

گرهوڙ وسائڻ

يقين سان چئي نٿو سگهجي ته شيخ عبدالرحيم صاحب ڪڏهن گرهوڙ وسايو. جڏهن شيخ عبدالرحيم قدس سره صوفيو ديرو ۾ رهائش پذير هو، تڏهن بلوچ ٽالپر بهارائي خاندان پڻ اتي آس پاس ۾ اچي رهيا هئا. جيڪي سندس صحبتي هئا گرهوڙي صاحب جي سنگت جي سبب ئي اهي بلوچ ٽالپر بهارائي خاندان درگاه لواري شريف جا مريد ٿيا هئا.

روايت آهي ته شيخ عبدالرحيم صاحب وڏي ڪافي ڪرامت جو صاحب هو. تنهن ڪري سندس مائٽن مقس زور ڀريو ته اسان کي جيسلمير ۾ پنهنجن ابن ڏاڏن جون ڪسيل جاگيرون واپس وٺي ڏيو، سڀني فقراء ۽ والده صاحبن جي ستائڻ تي جيسلمير ڏانهن هلڻ جو قصد ڪيائين. جڏهن گرهوڙ وٽان انهيءَ هنڌان اچي لنگهيا، جتان هن وقت زيارتي تبرڪ طور خاڪ جي چٽي کڻندا آهن. (۲) تڏهن پري کان هڪڙو سفيد ريش نوراني شڪل وارو

(۱) حليم هاليپوٽو (مضمون) ”هڪ هم ڪير شخصيت“ (روزانه الوحيد

ڪراچي ۲۰ جون ۱۹۹۳ع)

(۲) انهي جاء تي پاڻ عبادت ڪندا هئا ۽ چاليها ڪيندا هئا انهيءَ جاء جي چوڌاري پت ڏنل آهي.

پير مرد ايندو ڏسي اٺ تان لهي پيا، پير مرد ويجهو اچي عرض ڪيو ته قبل
سائين. جڏهن خداوند ڪريم پونءِ پڪيڙي، تڏهن حضرت رسول ڪريم صلي
الله عليه وسلم جن مدينه منوره واري زمين مان هڪ ٽڪرو ڪڍي هن هنڌ
رڪيو، ۽ مون کي امر ڪيائون ته تون هت ويهي ره ۽ جڏهن شيخ عبدالرحيم
اتي اچي تڏهن هي زمين جو ٽڪر سندس حوالي ڪري پوءِ جيڏانهن وڃي
تمڏانهن هليو وڃج. توهان جي صورت مبارڪ مون کي ڏيکاري ڇڏي هئائون.
هاڻي توهان اچي ويا آهيو، سو پنهنجي امانت هت ڪريو. ۽ آءٌ وڃان ٿو. انهيءَ
ٻڌڻ تي پاڻ يڪدم قافلي سميت اتي ترسي پيا ۽ اڳتي وڃڻ جو خيال لاهي
ڇڏيائون. پنهنجا ٻار ٻچا ۽ عزيز به گهرائي ورتائون. بهارائي ٽالپر پڻ لڏي
اچي گرهوڙ جي ويجهو خانپور ۾ رهيا.

ان وقت گرهوڙ ۾ پلن جو هڪ وڏو راڄ رهندو هو. جن جو مرشد
نالي سيد محمد شاهه وڏي امانت جو صاحب هو. شيخ عبدالرحيم وٽ ماڻهن
جي رجوعات ڏسي کيس اچي ڊپ ورتو ته متان سندس مريد به وڃي شيخ
عبدالرحيم ڄامريد ٿين. تنهن تي شيخ صاحب وٽ هلي آيو ۽ چيائينس ته
”هتان هليا وڃو، نه ته اوهان لاءِ چڱائي نه ٿيندي.“ تنهن تي شيخ صاحب
فرمايس ته، ”مان توهان جي پٽ آهيان ۽ توهان کي مون مان ارهون ٿين
گهرجي.“ سيد محمد شاهه جواب ڏنو ته، ”به شينهن ٻيلي ۾ نه ماپندا،“ بهتر
آهي ته اوهان هتان هليا وڃو، ٻي صورت ۾ مان اوهان کي ڪرامت جي زور تي
ڪڍي ڇڏيندس.“ پاڻ فرمايائون ته، ”اوهان جي مرضي، مگر مان هتان نه
چرندس.“ اهڙي ڪٽي جواب ملڻ تي سيد محمد شاهه ڪاوڙجي روانو ٿي ويو.
۽ وڃڻ سان وڃي ڏهو ڪڍيائين انهيءَ ڏهي ۾ ميان محمد شاهه پاڻ کي
حضرت رسول ڪريم ﷺ جي ڪچهريءَ ۾ ڏٺو، جتي سڀ وڏا وڏا بزرگ ۽
اصحاب حاضر هئا. مجلس پنهنجي پور ۾ هئي ته هڪ شخص ڪاغذ کڻي آيو،
جنهن تي حضرت رسول ڪريم ﷺ جن تي مهرون هنيون، پوءِ ڪاغذ کڻي هليو
ويو. تڏهن محمد شاهه پاڻ ڪريمن ﷺ جن کان دريافت ڪيو ته هي ڪير
شخص هو؟ جو مجلس جا آداب ٻچا نه آندائين ۽ ويهڻ جي بدران هليو ويو.
تڏهن پاڻ ڪريمن ﷺ جن جواب ڏنس ته هي اهو شخص آهي، جنهن کي تڙ
لاءِ اوهان ڏهو ڪڍيو آهي. تنهن کان پوءِ سيد محمد شاهه يڪدم توبه
تائب ٿيو ۽ معافي گهري عرض ڪيائين ته هاڻي مان ئي خود اتان هليو ويندس،

مگر سائين مون کي آگاه ته ڪريو ته هي تي مهرون ڇا جون هٿائي ڪئي ويو آهي. پاڻي ڪريمن تيته فرمايو ته:

(۱) پهرين مهر: پٿورو اصل مسلمان هو، مگر مٿي کان پوءِ ڪيس هندو سمجهي، مٿس ڏيوري ٺاهي وئي آهي. ان کي ڊاهي قبر ٺاهڻ ۽ ٻانگ ڏيڻ جي اجازت.

(۲) ٻي مهر: ٿر ۾ ٻن وٽن جا ٿڙ آهن، جن جي وچان ماڻهو اڪاري حرام ۽ حلال جي خبرورتي ويندي آهي. انهن پنهي وٽن جي ڪپڻ جي اجازت.

(۳) ٽين مهر: خيرپور رياست جي ٿر ڀاڱي ۾ ڪافر مها ڏيو جي مڙهي ۽ ڀڄڻ جي اجازت.

سيد محمد شاه ڏهو پورو ڪري، گرهوڙ مان لڏو ڪشي هليو ويو ۽ پنهنجن مريدن کي پڻ هدايت ڪيائين ته توهان به گرهوڙ مان ٽپڙ ڪشي ڪنهن ٻئي هنڌ وڃي رهو. (۱)

لوارِي شريف کان وطن ڏانهن واپسي

گرهوڙي صاحب مرشد جي روحاني فيض مان اعليٰ مقام تي فائز ٿيو، ۽ ستت ئي ارشاد جي اجازت وٺي خلافت جو خرقو ڍڪي اچي گرهوڙي ۾ رهيو. چون ٿا ته ڪيس اهڙي جلالت ٿيندي هئي، جو وٽن تي چڙهي پاڻ کي ڪٿي هيٺ ڇڏيندو هو ۽ ٻار ٻار هيٺيون بيت پڙهندو هو
فرزند بي بي فاطمه جا، ناحق ڪسن ڪين؟
پاسو پٽ نه ڪوڙيان، وير وٺندو سين.
الله اڪبر، ڪونهي تڪبر.

ائين چئي پاڻي جو ڪونرو وٺي مٿي تي هاريندو هو جو سڄو مٿي ۾ جذب ٿي ويندو هئس. اها حقيقت ٿورن گهڻن ڏينهن ۾ وڃي لواري شريف پهتي. اتان نياپو آيو ته پاڻ هينئر جلاليءَ ۾ آهي، ۽ ڪوبه سندس ويجهو نه

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص ۳۳ - ۳۶

وڃي، مبادا ڪو نقصان نه ڪري وجهي، ۽ کيس چورائي موڪليائون ته: ”بهتر آهي ته معمول تي رهو جڏهن هي پيغام پهتس، تڏهن وٺن تي چڙهن ۽ پاڻ کي پٺ تي ڪيرائڻ ڇڏي ڏنائين ۽ چيائين ته منهنجو ارادو هو ته شيطان کي دنيا مان تڙي ڪڍان، ڇو ته خدا جي مخلوق کي پيو خراب ڪري، پر هاڻي اجازت نه ملي. (۱)

گرهوڙي رهڻ دوران سوين ماڻهو سندس مريد ٿيا. اڪثر خلوت ۾ رهندو هو ۽ چوندو هو ته: ”مون کي پنهنجي سر شيخي مشاخيءَ جي ڪا تمنا ڪانهي صرف الاهي امر جي متابعت ڪري ماڻهن کي حضرت جن جي طريقه عاليه ۾ داخل ٿو ڪريان.“ (۲) شهادت ماڻڻ کان اڳ بلڪل ٿورو کائيندو هو ۽ ٻئي ٽئين ڏينهن جلاب وٺي پيٽ هڪو ڪندو هو. جنهن ڪري بلڪل ضعيف ٿي ويو. تڏي تي سمهندو هو ۽ مٿانئس کڻو اوڍيل هوندو هو. هميشه حق سان واصل گذاريندو هو ۽ مراقبي ۾ مستغرق رهندو هو. ڳالهه ٿا ڪن ته هڪ ڏينهن خلوت مان نڪري تڙ ڪري، نئون وڳو بهري، دهلاري کي سڏي چيائين ته ”وڃي ڏيڏيرو ڏي ته جو ماڻهو اڃ اچي منهنجي بيعت ڪندو، تنهن کي سپاڻي (قيامت) دوزخ جي باهه کان بچائڻ جو ذمون آڻ پاڻ تي کڻڻ لاءِ تيار آهيان“ (۳) هڪ دفعي هڪ شخص ”بخشڻ شامو“ وٽس فيض حاصل ڪرڻ لاءِ آيو. جنهن کي اڳ ۾ هڪ مجذوب مڪشي کان فيض پهتل هو. گرهوڙي صاحب بخشڻ تي توجهه لاءِ اکيون ٻوٽي هڪدم ڪري کوليون، فرمايائين ته: ”تنهنجو ڪم ته هو مجذوب پورو ڪري ويو آهي، هاڻي توکي اسان جي فقط صحبت ڪافي آهي. (۴)

شيخ فتح محمد بيطار به سندس مريدن مان آهي ان جي ڳالهه ڪن ٿا ته اڃا بالغ ئي مس ٿيو هو، ته پنهنجن عزيزن سان شهداد پور مان پاڙي جا اٺ قطاري ميرپورخاص پهتو هو. شيخ عبدالرحيم جي اچڻ جو غوغا ٿيو. دل ۾ خيال ٿيس ته فقير کي ڏسان. دوستن ۽ عزيزن جهليس ته متان وڃين، ماڻهن

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۱۶

(۲) ڊاڪٽر گربخشاڻي: لواري جا لعل، ص - ۷۶

(۳) پروفيسر علي نواز جتوئي، شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام، ص - ۱۰

(۴) مولوي دين محمد وفائي: تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون، ص ۱۳۳

کي ماري ٿو، هو مست آهي. چيائين ته مان سندس ويجهو ڪونه ويندس. هن زيارت لاءِ گهڻو زور ڀريو. آخر کيس کڻي ڪوئي ۾ بند ڪيائون. قدرت خدا جي فقير صاحب ان گهر جي پويان اچي ويٺو. فتح محمد ڪوئي جي سوراخ ۾ اڪيون پائي ويهي رهيو هو. هن نوجوان جو ڏسڻ ۽ شيخ صاحب جي نظر پوڻ تي فتح محمد حال کان بي حال ٿي ويو. پوءِ ته وٺي ڀڳو گرهوڙي صاحب مائهن کي حڪم ڪيو ته پڪڙي وٺي اچوس. کيس ٻڌي آيا پاڻ فرمايائون ته ڇڏي ڏيوس. نوجوان جي عزيزن عرض ڪيو ته، ڇڏينداسين ته ڪر ٿي ويندو. تنهن تي بزرگ ورائيو، ”جيڪي ويو سو ويو، آئينده سندس هدايه هت پراڻا ٿيندا.“ فتح محمد جو چوڻ آهي ته، بزرگ جي انهن لفظن دل ۾ اهڙو ته گهرو اثر ڪيو، جو دنيا ۽ ماسوا کي ڇڏي سندس خدمت ۾ ويهي رهيو، جنهن کان پوءِ چوندو هو ته: ”مون کي الله تعاليٰ جو حضور هر دم حاصل آهي. ۽ هڪ اک جو لمحو به الله تعاليٰ مون کان پري ناهي. (۱)

شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره جا عزيز خانپور ۾ رهندا هئا، انهن سان ملڻ ڪڏهن خانپور ۾ ويندو رهندو هو. جمع جي نماز جامع مسجد ۾ ادا ڪندو هو. پوءِ اتان جي اڪابرن جي چوڻ تي ڪڏهن ڪڏهن واعظ پڻ ڪندو هو. هڪ دفعي واعظ دوران اوليائن جي بزرگيءَ بابت ڳالهه اچي نڪتي، مجلس وارن مان هڪڙي چيو ته: ”اوليائن ۾، شيخ بهاولدين ڏکريا ملتاني رح سچ وانگر آهي.“ انهيءَ تي گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”هن زماني ۾ اسان جي حضرت سلطان الاوليا قدس سره جي مريدن مان گهڻا انهيءَ جهڙا آهن.“ بزرگ جي هن سخن تي دانشمندن اعتبار ڪيو ڇو ته خود شيخ عبدالرحيم گرهوڙي به زماني جي مشهور عالمن مان هو. ۽ پنهنجي پرهيزگاري ۽ ديانت ڪري گهڻو مشهور هو يعني اهو سندس پاڻ ڏانهن اشارو هو. (۲)

هڪ دفعي حضرت سلطان الاوليا قدس سره العزيز جن آسمان ڏانهن نگاهه ڪري ٿي دفعا لفظ ”قط الرجال، قط الرجال، قط الرجال“، فرمايو، ياران طريقت حاضر هئا، مگر پيڇڻ جي طاقت ڪنهن کي نه ٿي، مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي صاحب ان وقت ڳوٺ ويل هو. جڏهن اتان واپس لواري

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۴

(۲) مولوي عبدالقادر بوبڪائي: ارشاد الباري، (قلمي) ص - ۹۸

شريف آيو ته فقيرن گرهوڙي صاحب کي مذڪوره احوال ٻڌايو. شيخ صاحب فرمايو ته: ”سچ چيو اٿن ته ڪو به زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ اهڙو ماڻهو ڪونهي جو سندن صحبت جي لائق هجي، يا سندن استداد ڪمالييت فيض موجب هجي، جنهن تي پنهنجي ڪمالييت جو فيض ان تي عطا ڪن ۽ هو سهي سگهي. باقي پنهنجي استداد موجب ته اسين سڀئي سندس مريد ۽ صحبتي فيض لهندڙ آهيون“ وڌيڪ فرمايائون ته جنهن شخص هڪ ڀيرو حضرت سلطان الاوليا قدس سره العزيز کان توجهه يا ذڪر ورتو سو گهڻا مرتبا سنڌ جي ٻين شيخن کان افضل ۽ ڪامل آهي. (۱)

هڪڙي رات، لواري شريف ۾ مريدن پاڻ ۾ مجلس پئي ڪئي. جڏهن اڌ رات جو گذريو ته هنن حسين بن منصور حلاج جي بابت گفتگو شروع ڪيو. جڏهن قتل جي احوال تي آيا ته حضرت سلطان الاوليا قدس سره العزيز جن انهن وٽ آيا. سندن اها گفتگو ٻڌي فرمايائون ته: ”اهو منصور ئي هو، جنهن پاڻ کي ڦاسي تي چاڙهايو. اسان پنهنجن مريدن کي ائين ڦاسي جي حوالي ڪونه ڪرائينداسين.“ سندن اهو چوڻ، شيخ گرهوڙي صاحب سان عالمن جي مناظري وقت بلڪل صحيح ثابت ٿيو. (۲)

خدا آباد ۾ مناظرو (۳)

حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره، سر زمين سنڌ جو سدا ملوڪ عارف، شريعت جو ايڏو باڪمال عالم جو پنهنجي وقت ۾ سندس ڪو مت ۽ مثال نه هو. عام رواجي فقه جي ڪتابن تي اعتماد ئي نه رکندو هو. هميشه پنهنجي فهم فراست ۽ اجتهاد موافق فقه تي عمل ڪندو هو. انهيءَ ڪري وقت جي ظاهر پرست عالمن سندس تبديع ۾ فتواڻون لکيون ۽ اتفاق

(۱) مولوي عبدالقادر بوبڪائي: ارشاد الباري، (قلمي) ص - ۱۰۱

(۲) ميرنظر علي تالپر: آئين اولياء، ص - ۶۲

(۳) خدا آباد (نئون) هالا نوان کان ڪوھ ٻنڌ تي ميان سرفراز خان ڪلهوڙي سن ۱۱۸۶ هـ مطابق ۱۷۷۲ع ۾ ٻڌايو ۽ سن ۱۸۸۸ع تائين سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ رهيو. خدا آباد دادو ضلعي وارو سن ۱۷۵۹ع ۾ ميان مراد يار خان جي دور ۾ ويران ٿي ويو.

(حوالو: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: سنڌي لغت جلد ٽيون ص - ۱۱۴۲)

ڪيائون ته کيس تعذير ڏيون. ڇو ته هو بي شرع ڳالهيون ٿو ڪري. سندس ڪيترائي اجتهادي فيصلو مشهور آهن ۽ ڪافي حد تائين مناظرن ۽ مباحثن جو ذڪر پڻ ملي ٿو. خصوصن مخدوم محمد هاشم ٺٽوي (۱۱۰۳ھ - ۱۱۷۴ھ) سان پڻ سندس ڪيترائي مناظرا ٿيا هئا، ۽ ان جي ڪيترن ئي فيملن تي رد ڪندو هو.

سنڌ جي حاڪم ميان سرفراز خان ڪلهوڙو جي دور ۾ سن ۱۱۸۷ھ مطابق ۱۷۷۳ع ڌاري مناظري لاءِ شيخ عبدالرحيم گرهوڙي کي دارالسلطنت خداآباد گهرايو ويو.

گرهوڙي صاحب وڃڻ لاءِ تيار ٿيو، پر اول چواڻي موڪليائين ته هڪ عالم جو سيد آل رسول هجي، تنهن کي امين مقرر ڪيو وڃي. ۽ هر هڪ سان جدا مباحثو نه ڪيو ويندو، بلڪ پاڻ مان هڪ عالم چونڊين، جو مون سان گفتگو ڪري، ۽ ٻيا ان جا مددگار ٿين جو کيس ڪتابن مان حوالا ۽ عبارتون وغيره ڪڍي ڏين. عالمن اهو شرط قبول ڪيو ۽ سيد جمال شاه جيلاني گهوٽڪي ۽ واري کي منصف ڪري چونڊيائون، جيڪو ميان سرفراز وٽ خاص ملازم هو. مناظري ۾ علمائن جو تعداد ۲۳۰ هو. (۱)

هن مناظري ۾ علمائن جو سرڪردو مخدوم عبداللطيف ٺٽوي بن محمد هاشم ٺٽوي (۱۱۳۴ھ - ۱۱۸۹ھ) هو. جيڪو ان دور ۾ قضا جي عهدي تي فائز هو. حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي صاحب جڏهن خداآباد شهر کي ويجهو پهتو. تڏهن پنهنجي رفيقن کي هن آيت موجب ”لاتدخلوا من باب واحد، وادخلوا من ابواب متفرقه“ (يعني هڪ دروازي کان داخل نه ٿيو پر مختلف دروازن کان داخل ٿيو.) امر ڪيائين ته جداجدا ٿي مناظره لاءِ مقرر ٿيل جامع مسجد ۾ داخل ٿين ۽ پاڻ تنهنجا رواجي لباس ۾ اچي وارد ٿيو. اهو رمضان شريف جو مهينو هو. ۽ سخت اڃ لڳي هيس، مسجد ۾ گهڙڻ شرط پائيءَ جي گهر ڪيائين. علماء کيس منع ڪئي. چيائين ته، ”آءُ مسافر آهيان.“ عالمن چيو ته، ”پوءِ به منع ڪرڻ بهتر آهي.“ تنهن تي گرهوڙي صاحب هي قرآن پاڪ جي آيت پڙهي، ”ومن كان مريضا او علي سفر، فعدة من ايام اخر.“ (يعني، اوهان مان جيڪو بيمار هجي يا مسافر هجي، ان لاءِ روزن لاءِ ٻيا ڏينهن مقرر آهن.) ۽ هي حديث مبارڪ پڻ پڙهيائون؛ الصائم في السفر كالمفطر في الحضر“ (يعني، روزائت سفر ۾ ائين آهي جيئن روزو ڇوڙيندڙ پنهنجي شهر ۾.) سندس

خادمين مان هڪ اٿي پاڻي ڏنو، پاڻ پاڻي پيئائون. اتي عالمن کين سڃاتو ته: ”اهوئي شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح آهي.“ منصف کي چيائون ته: ”رمضان شريف جي مهيني ۾ پاڻي پيئڻ سراسر بدعت آهي.“ گرهوڙي صاحب منصف کي چيو ته حضرت رسول ڪريم ﷺ هڪ سفر (جنگ) ۾ سڀني انهن تي سوار ٿيل اصحابن کي گڏ ڪري علي الا علان پاڻي پيتو هو. ۽ رمضان ۾ روزو کوليو هو. ساڄو بدعت آهي؟“ ايتري ۾ گرهوڙي صاحب جي تشريف آوريءَ جو ٻڌي، شهر جا اڪابر ۽ فاضل، درٻار جا امير ۽ مشير ۽ ٻين عام ماڻهو هزارن جي تعداد ۾ اچي جمع ٿيا.

گرهوڙي صاحب مناظري کان اڳ ۾ قرآن شريف هٿ ۾ کڻي پٽ تي ويهي رهيو. تڏهن سڀ مجلسي اٿي بيهي رهيا. عالمن ۽ عام ماڻهن اعتراض ورتو ته پهرين الزام ته اهو آهي، جو قرآن پاڪ کي پٽ تي رکيو ويو آهي. انهيءَ جي جواب ۾ گرهوڙي صاحب فرمايو ته: قرآن ڪريم حضرت رسول ڪريم ﷺ تي نازل ٿيو، ۽ پاڻ سڳورا پٽ تي هئا، ۽ آخر زمين ۾ داخل ٿيا، پوءِ ڪهڙو گناهه ٿيو، جو قرآن مجيد پٽ تي رکيو ويو. انهيءَ جواب تي مولين پنهنجو اعتراض واپس ورتو. کيس عرض ڪيو ويو ته مٿي ڪرسي تي ويهو. تنهن تي پاڻ ٽپ ڏيئي ڪتابن جي ڏير تي چڙهي ويٺا. (جيڪي عالمن جي وچ ۾ تفسير، حديث ۽ فقه جا ڪتاب رکيا هئا.) انهيءَ فعل تي ڪهڙو ڪوڙ ٿيو. جنهن جي جواب ۾ گرهوڙي صاحب چيو ته مان به هڪ ڪتاب آهيان (چاڪاڻ ته کيس سڀئي ڪتاب بر زبان ياد هئا) پوءِ جيڪڏهن هڪ ڪتاب ٻين ڪتابن تي رکيو ويو ته ڪهڙو قصور؟

مباحثو ٻيڙيءَ کان ٽپهريءَ تائين هليو علماء ڪرام ڪتاب کولي سوال پئي پڇيا ۽ گرهوڙي صاحب انهن جا شڪ، شبها ۽ اعتراض قرآن پاڪ ۽ حديث پاڪ جي روشنيءَ ۾ پئي رد ڪيا. ۽ وري وري امين کي چونڊو رهيو ته منصف صاحب انصاف ڪر ته مان دليل قرآن ۽ حديث موجب ڏيان ٿو. ۽ صحابه ڪرام جي اجماع ۽ مجتهدن جي قياس موجب، ۽ ڪنهن به جهڙي تهڙي فقه جي قول کي شمار ۾ نه ٿو آڻيان، ۽ انهن سان منهنجو واسطو ڪونه آهي. انهيءَ ردو بدل بعد فيصلو ڪيو ويو ته هڪ هڪ ٿي ڳالهائي، ۽ جيڪو وچ ۾ ڳالهائيندو، تنهنجو رت ڪڍيو ويندو، ۽ ٻيو شرط هي وڌائين ته مون سان اهو عالم بحث ڪري، جيڪو مرشد وارو هجي. انهيءَ شرط ٻڌڻ تي

مجلس جي امين سيد جمال شاهه جيلاني يڪدم عرض ڪيو ته قبلًا مون کي مرشد ناهي. مون کي ارشاد جي نوازش ٿئي. انهيءَ دوران خاموشيءَ واري معاهدي جي پيچڪڙي ڪندي هڪ طالب علم محمد ابراهيم (۱۱۶۲ هـ - ۱۲۲۵ هـ) (جيڪو مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جو پوٽو هو) (۱) تنهن چيو ته ”مخدوم محمد هاشم هيئن لکيو آهي.“ جنهن تي گرهوڙي صاحب هڪ مس جي ڪپڙي هن کي ڀر ڪري هڻي ڪڍي. انهيءَ طالب العلم جي پيشانيءَ مان رت وهڻ لڳو، ۽ کيس چيائين ته ”مخدوم محمد هاشم جا سڪايل وڻ اڃا ساواڻي نه ٿيا آهن، ۽ تون پيو هاشم هاشم ڪرين. جيڪڏهن ٻيو دليل ڪونه اٿئي ته چوٿين در جي جو دليل (قياس) آڻ نه ته بههودو نه ڳالهه.“ انهيءَ سندس فعل تي ڏاڍا اعتراض ٿيا، مگر مقرر ڪيل شرطن موجب گرهوڙي صاحب کي ڪجهه ڪري نٿي سگهيا.

القصة، علماء جواب ڏيڻ کان عاجز ٿيا ۽ سيد جمال شاهه فيصلو ڏنو ته ”گرهوڙيءَ ۾ بدعت ڪٿان آئي، هي ته خود قرآن ۽ حديث جو نور آهي ۽ ان تي عمل ڪندڙ آهي.“

اهڙي طرح مولوين جي مناظري جي ڪڍي ٿئي پئي، سيد جمال شاهه تمام گهڻو زور ڀريو ته مون کي پنهنجو مريد ڪيو. تنهن تي پاڻ کيس گهڻو سمجهايائون ته: ”هن وقت ارشاد توهان لاءِ چڱو نه ٿيندو. جو مون تي جلالت جو جوش آهي ۽ ان جي سختي اوهان جي سهڻ کان پري آهي. بهتر آهي ته مڪان تي اچو ته ارشاد به ڏجي ۽ ان کي جهلڻ لاءِ ٿان به ڏيانو. ٻي صورت ۾ جلي مري ويندا.“ مگر سيد جمال شاهه نه مڙيو ۽ کين ارشاد ڏيڻ لاءِ مجبور ڪيائون، تنهن تي گرهوڙي صاحب چيس ته هڪدم پنهنجي ڳوٺ هليا وڃو، جيئن پنهنجي وڏن جي قبرستان کي پهچي سگهين. ”شاهه صاحب انهيءَ دم روانو ٿيو، ۽ گهوٽڪي جي ٻاهران هڪ فرسنگ (۳ ميل) پنڌ تي وفات ڪيائون. سندس ساٿي جنازو کڻي سندس وڏن جي مقام ۾ آيا، ۽ اتي دفن ڪيائونس. (۲)

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۰

(۲) هن مناظري جو تفصيل، ڪلام گرهوڙي، آئينه اولياءَ ۽ تذڪره مشاهير سنڌ جلد ٽيون تان ورتل آهي.

جماعت لواري شريف تي گرهوڙي صاحب جا ٽي ٿورا

چون ٿا ته هڪ رات گرهوڙي صاحب خواب ڏٺو ته، حضرت رسول
ڪريم ﷺ جن تشریف فرما ٿيا آهن. ۽ کيس فرمايو اٿن ته: ”هڪدم لواري
شريف هليو وڃ، جو خاندان ۾ رولي پوڻ جو امڪان آهي، انهيءَ کي وڃي بند
ڪر.“ انهيءَ فرمودي موجب پاڻ يڪدم لواري شريف پهتو، ۽ ڇا ڏسي ته
حضرت سلطان الاوليا خواجه محمد زمان قدس سره العزيز جن هن فاني
جهان مان لاڏاڻو ڪرڻ وارا آهن. (۱) حضرت خواجه صاحب جي وصال وقت
سندس فرزند ارجمند حضرت محبوب الصمد خواجه گل محمد قدس سره جي
عمر مبارڪ فقط 11 ورهيه هئي. سندس رشتيدار سليمان (۲) جي سازش تي
ڪن وڏن مريدن سجاده نشينيءَ تي اعتراض اٿاريو. خواجه گل محمد قدس
سره لاءِ چوڻ لڳا ته، هو اڃا ٻار آهي، سو مريدن جي ڪهڙي تربيت ڪري
سگهندو. ڇو ته خلافت جو امر چاليهن سالن کان پوءِ ٿيندو آهي جنهن ڪري
مريدن جي تربيت ڪين ڪري سگهندا. اڃا اڪثر مريد حضرت سلطان الاوليا
جي ڪفن دفن ۾ مشغول هئا، ته ميان سليمان مخالف ڌر جي مدد سان وڃي
خانقاه ۾ مستند ٿي ويٺو، ۽ ماڻهن کان بيعت وٺڻ لڳو. اها خبر ڄڏهن شيخ
عبدالرحيم گرهوڙي صاحب کي پئي، تڏهن يڪدم ڌوڪيندو خانقاه ۾ آيو
۽ گوڏا پيڇي ميان سليمان ڏي نوڙڻ لڳو. ميان سليمان سمجهيو ته شيخ
گرهوڙي به شايد سندس بيعت ڪرڻ آيو آهي پر شيخ صاحب به نڪا ڪئي
هر، نڪا تر، تنگ کان گهيلي ٻاهر ڪڍيائينس. ۽ پاڻ صاحبزادي سان بيعت

(۱) حضرت سلطان اوليا جن جو وصال مبارڪ چنڇر جي ڏينهن ۴ ذوالقعد
۱۱۸۸ هـ (6 جنوري 1775ع) ۾ ٿيو.

(۲) حاجي عبداللطيف ”ڌيرڌڻي“ هڪ اڳ ڄاتل نياڻي نهڙيه قوم جي بيسيءَ
مان پالي هئي جنهنجو نالو حليم هو. اها حضرت خواجه محمد زمان ڪلان
جي عيوض ارياب ولي محمد نهڙيئي کي ڏني ويئي. انهيءَ مان ميان سليمان ۽ ميان
بلاول پيدا ٿيا. (حوالہ: مير نور علي شاه ۽ مير محمد شجاع: حاشيه لطيفه التحقيق، ص- ۴۶ - ۵۰)

ڪري کيس هنج ۾ وهاري مسند تي چڙهي تلوار ڪڍي ويهي رهيو. (۱) ۽ سڀني خليفن مريدن ۽ خادمن کي اعلان ڪيائين ته اچي بيعت ڪريو. تنهن تي حضرت سلطان الاولياء جي خاص خليفن شيخ حاجي ابوطالب اگهي، حاجي طاهر ۽ حافظ هدايت الله بيعت مڃي. (۲) ۽ پوءِ سڀني حاضرين سندن هٿ ورتو ۽ شيخ صاحب ٻين فقيرن کي فرمايو ته غرض معنيٰ سان آهي ۽ نه ظاهر سان. پوءِ به ماڻهن جي تسليءَ خاطر ٻه عقيدتمند ماڻهو صاحبزادي جي خدمت ۾ موڪلياڻون. جڏهن صاحبزادو انهن ڏانهن متوجه ٿيو ته يڪدم انهن جي مٿان وڏي ڪيفيت وارد ٿي ۽ سڀ لطيفالڪلي پين. هن حقيقت مان سڀ دوست خوش ٿيا.

حضرت خواجه عبدالاحد سرهندي قدس سره چڱو چيو آهي:

وحدت اين دار محال است ڪم خالي ماند.

گريڪي رفت چو منصور دگرمي جو شد.

يعني: مشڪل آهي جو هن گهر جو مالڪ هڪ هجي جو اهو مالڪ کان خالي رهي. جيڪڏهن هڪڙو ويو ته ٻيو منصور مثل جوش ڏيکاريندو. (۳)

فقط ٻه چڻا پوءِ تي پرڪيا، ۽ بيعت نه ڪيائون انهن مان هڪ ظاهري عالم هو. جنهن کي شيخ عبدالرحيم صاحب مناظرو ڪري مڃايو. ۽ قرآن شريف جي هي آيت پڙهي: "و آتيناہ الحڪم صبيا". (يعني: اسان حضرت يحيٰ ع کي دانائي بخشي جڏهن اهو اڃا ٻار هو.) کيس شڪن ۽ شبهن جي گرداب مان ڪڍي، اقرار ۽ ايمان جي ساحل تي آندو. ٻيو شخص ڪمال عصار (چاڪي) هو، جو پنهنجي گمراهيءَ تي قائل رهيو. (۴)

گرهوڙي صاحب وڌيڪ صاحبزادي لاءِ فرمايو ته، جيڪڏهن ڀتير هوندو ته جلدي مفلس ٿي ويندو. نه ته هي خزانو خدائي آهي. جنهن جون ڪنجيون هاڻ سندس حوالي ڪيون ويون آهن. (۵)

(۱) هفتيوار پيغام کل ۱۳، جلد ٻيو سال ۱۹۳۰

(۲) ڊاڪٽر گربخشاڻي: لواري جا لعل، ص - ۱۲۹

(۳) مير بلوچ خان ٽالپر: "فردوس العارفين" (قلمي) ۱۲۰۱ھ - ص ۲۴۸

(۴) ڊڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۲

(۵) مير نظر علي ٽالپر: آئينه اولياء، ص - ۲۸

پوءِ ٿورو، حضرت سلطان الاولياءَ قدس سره جي تدفين بابت ٿيو. ڪن ماڻهن پنهنجي ڪم فهميءَ سبب حجره شريف ۾ مزار مبارڪ ٺاهڻ کان منع ڪئي. جامع علوم، قاطع الرسر، واقف الحائق، شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره ۽ ٻين مريدن حجري شريف ۾ مقبري ٺاهڻ لاءِ زور ڏنو. ۽ گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”هر نبي کي سندس رحلت واري جاءِ تي دفن ڪيو ويو آهي. خاص طور تي حضرت خاتر الانبياءَ سيد المرسلين محمد مصطفيٰ ﷺ جن کي، تنهن ڪري حضرت سلطان الاولياءَ قدس سره العزيز کي پڻ سندس وصال واري جاءِ تي دفن ڪيو وڃي. طالبين جو اجتماع پڻ برقرار رهندو. (۱) آخر ڪار حجري شريف جي وچ ۾ مسند جي جاءِ جي اڳيان انهيءَ ڪنج همايون (برڪت ڀرئي خزاني) کي دفن ڪيو ويو. (۲)

ٽيون ٿورو، حضرت سلطان الاولياءَ قدس سره جي سالياني عرس شريف تي ميلو لڳڻ نه ڏنو. جهڙيءَ ريت ٻين درگاهن تي سالياني عرس شريف تي ميلا ٿيندا آهن ۽ جن ۾ غير شرعي ڪم به ٿيندا آهن. انهيءَ ڪري سالياني ميلي جو رواج نه پيو. صرف شريعت ۽ طريقت جي مطابق سالياني عرس جون تقريبات ملهايون وينديون آهن. مذڪوره ٿئي ڪم قابل تحسين آهن. (۳)

خواجہ گل محمد (ق - س) جي ملازمت ۾ رهڻ

حضرت خواجہ گل محمد محبوب الصمد قدس سره جي بيعت بعد شيخ عبدالرحيم گرهوڙي صاحب سڄا ٻارنهن مهينا سندس ملازمت ۾ رهيو. پوءِ اجازت وٺي پنهنجي ڳوٺ گرهوڙ ۾ اچي رهڻ لڳو. سوين ماڻهو سندس مريد ٿيا. گرهوڙي صاحب فرمائيندو هو ته حضرت خواجہ گل محمد قدس سره العزيز جن ۾ ٻه اهڙيون خصلتون آهن جي ٻئي ڪنهن شيخ ۾ ڪونهن،

(۱) مير نظر علي تالپر؛ آئينه اولياءَ، ص - ۲۸

(۲) مير بلوچ خان تالپر؛ ”فردوس العارفين“ (قلمي) ۱۲۰۱ هـ، ص - ۲۳۰

(۳) مقال الضمائر؛ مترجم محمد آدم اسحاقاڻي (اردو) ۱۹۸۸ ع، ص ۳۱۷

هڪ ته سندن ظاهري روش اهڙي آهي، جو ڪوبه شخص مٿن شريعت مطابق اعتراض نٿو ڪري سگهي. ٻيو ته کانئن ڪو به رنجيدو نٿو ٿئي. (۱) اڪثر گرهوڙي صاحب هن طرح پڻ فرمائيندو هو ته، فرضن جو پاءُ بند ڦلندر خواجه گل محمد جهڙو ۽ سخي ملان مون جهڙو نڪو آهي ۽ نڪي وري ٿيندو. (۲) شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره حضرت خواجه گل محمد قدس سره العزيز سان محبت ۽ عقيدت جو اظهار هن طرح ڪيو آهي:

گوهر گل محمد جا، دليءَ دماما،

اللهم صل علي محمد، آيا اماما. (۳)

گرهوڙي صاحب جن ڪمال محبت جي سبب مثنويءَ جي نموني ”رساله گل نما“ لکيو آهي، جنهن ۾ حضرت جن جي مدح ۽ تعريف ۾ فرمايو آهي ته،

گل محمد دل منازلها تمام،

غير بلبل اينچ داند خاص و عام.

(گل محمد (قدس سره) جو سڀني منزلن جي دل آهي، تنهن کي بلبل

کان سواءِ ٻيا عام ۽ خاص ڇا ڄاڻن.)

دست شرڪ ڪڍي رسد گل پاڪ را،

خاک را اي نور ايمان! خاک را.

(مشرڪ جو هٿ پاڪ گل کي ڪٽين رسي؟ اي ايمان جا نور!

(ان جو هٿ) خاک کي ۽ خاک کي پهچندو)

خاک مسجود ست بهر بوئي گل،

جز خراباتي بنا شد جائی مل.

(گل جي بوءِ واسطي مٿي مسجود ٿي آهي، جو شراب جي جاءِ سواءِ

شراب خانه جي ٻئي هنڌ نه هجي.)

عارف آن باشند گل شناس،

گل به بيند جملہ بيند بيتياس

(عارف اهو آهي جو گل جو سڃاڻو هجي. گل ڏسي ٿو ۽ سڀ

(۱) مير نظر علي خان ٽالپر: آئينه اولياء، ص - ۲۹

(۲) مولوي دين محمد وفائي: تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون، ص - ۱۱۸

(۳) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي ص - ۲۲۷

بيشمار پسي ٿو. (۱)

ميرن کي صاحبي وٺي ڏيڻ

گرههڙي صاحب جي زماني ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت جو زوال اچي رهيو هو. ميان سرفراز ڪلهوڙي ڪن شيرين جي چوڻ تي، مير بهرام خان ۽ سندس ننڍي پٽ صوبدار خان ٽالپر کي گهراڻي مارائي ڇڏيو. ان وقت بهرام خان جو وڏو پٽ مير بجار خان حج تي ويل هو. تڏهن انهيءَ حادثي جي خبر مير بجار خان کي حرمين شريفين موڪلي وئي. مير بجار خان کي ان حقيقت ڪري سخت اندوه ۽ ارمان ٿيو، دل ۾ انهيءَ درد جي دانهن کڻي مديني جي مير حضرت رسول ڪريم ﷺ جي روضي پاڪ اڳيان روج راڙو ڪيائين. سندس آه ۽ زاريءَ هڻي هنڌ ڪيو. (۲) رات جو خواب ۾ مديني ڏٺي فرمايس ته: ”اسان سنڌ جي واڳ درگاهه لواري شريف جي حوالي رکي آهي. ڪنهن کي به ڏئي، اوڏانهن وڃ.“

القسم مير بجار خان ٽالپر حرمين شريفين کان انهيءَ ارشاد ملڻ ڪري واپس سنڌ ڏانهن روانو ٿيو. سامونڊي رستي کان غراب ۾ سوار ٿي ڪڇ ڀڄ رياست جي جڪاڻو بندر تي اچي لٿو ۽ اتان ڪڇ جو رڻ ۽ رحمڪي بازار جي رستي کان سڌو لواري شريف ۾ سن ۱۱۸۹ هـ مطابق ۱۷۷۵ع ۾ پهتو. ان وقت درگاهه لواري شريف ۾ صاحب مسند وارشاد خواجہ گل محمد (قدس سره) هو. ان وٽ شرف قدم بوسي جو حاصل ڪري عرض ڪيائين ته ڪلهوڙن جي حڪومت اسان سان ظلم ڪيو آهي. آءٌ داد خواهي لاءِ حضرت رسول مقبول ﷺ جي ارشاد مبارڪ سان اوهان جي حضور ۾ آيو آهيان. تنهن تي خواجہ صاحب جن فرمايس ته انهيءَ فيصلي لاءِ مخدوم عبدالرحيم گرههڙي کي مقرر ڪيو ويو آهي. وڃي سندس دامن جهل ته ماڳهين سنڌ ۾ اوهان کي وٺي ڏئي. (۳) انهيءَ امر تي مير بجار خان ٽالپر اچي گرههڙي صاحب وٽ حاضر ٿيو ۽ دامن جهلي عرض ڪرڻ تي هو ته گرههڙي صاحب يڪدم فرمايس ته:

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ”ڪلام گرههڙي“ ص - ۲۲۸

(۲) مير بلوچ خان ٽالپر، فردوس العارفين (قلمي) ص - ۲۴۹

(۳) هفتيوار پيغام کل ۱۷، جلد ٻيو، سال ۱۹۴۰ع

”ڪاٺا مٿان مديني جو ٿو نشان ڏين.“
تڏهن مير صاحب چيو ته: ”قبلا ۱ هاڻو.“ تنهن تي مير صاحب کي
چيائون ته:

بحر ڪاٺا، وڃي وجهينس گهاٽا،
نه ڇٽندس توبون، نه ليندس ناٿا.
وڌيڪ گرهوڙي صاحب فرمايس ته اسين تنهنجو هيئر ئي ٿا فيصلو
ڪريون.

”اسين ٿا ڪريون ڪهڙ ۽ تون وڃي ڏي باه.“
مير صاحب کي اعتبار نه آيو، تڏهن پاڻ فرمايائونس ته:
”تون آهين ڏاتو، ۽ هو (يعني ڪلهوڙا) آهن گاه، وڃي لئين.“
تڏهن به مير صاحب نه مڃيو، ۽ عرض ڪيائين ته ”قبلا ۱ آءُ اڪيلو
ڪونه ويندس، مهرباني فرمائي مون سان گڏجي هلو. (۱)

ان وقت سنڌ جو حاڪم ميان غلام نبي ڪلهوڙو (۲) هو. جيڪو
هڪ فرقہ ميانوالي طريقہ جو هو. درگاهہ لواري شريف جي ڪمن ۾ دست
اندازي ڪندو هو. انهيءَ ميان غلام نبي خان کي هڪ خط گرهوڙي هدايت ۽
ڌمڪيءَ جو لکيو هو، ته خدا وارن سان ڪٿونس ڪرڻ پنهنجي پاڙ کي اڪيڙڻ
آهي. وغيره. (۳)

ان سبب ڪري گرهوڙي صاحب ڪلهوڙن حاڪمن کان ناراض هو.
تنهن ڪري مير بجار خان کي چيائين ته اوهان جي سوڀ هن شرط تي آهي:
”ديندارن جي پرگهور ۽ بديدن جي پائڻي.“ (۴) انهيءَ شرط موجب
حڪومت هلائيندا رهندا ته: ”اوهان ٽالپرن جي ميري منهنجي پيري قيامت تائين
هلي ايندي. پر افسوس جو ميرن انهيءَ شرط جي پرواهہ ڪانه ڪئي، جنهن
جو نتيجو آخر اهو نڪتو، جو سٺ ورهن اندر ئي سندن حڪومت ختم ٿي ويئي. (۵)

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۳۱

(۲) مهر ڪا چيلوي: ”ڪلهوڙا شڪست کان پوءِ“ اردو ص ۳۳

(۳) هفتيوار پيغام کل ۱۷، جلد ٻيو، سال ۱۹۳۰

(۴) پروفيسر علي نواز جتوئي: شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام: ص ۱۰

(۵) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۳۴

انهيءَ گفتگوءَ دوران ۾ ماڻهو مير بجار خان کي ڪن ۾ ڪي مخفي ڳالهين ٻڌائڻ لڳا. حضرت شيخ گرهوڙي صاحب مير صاحب کي مخاطب ٿي فرمايو ته: ”هي لشڪر تنهنجي عيال وانگر آهي، جي پنهنجا سر تنهنجي لاءِ قربان ڪرڻ لاءِ راضي ٿي آيا آهن. انهن کان راز لڪائڻ منافقي آهي.“ مير صاحب، حضرت شيخ کي ماڻهن کان ٿورو پر پور ڪري عرض ڪيو ته: ”اهي ۾ شخص اسان جا جاسوس آهن. جيڪي هٿين، مخالفن جي لشڪر مان ٿي آيا آهن. ٻڌائڻ ٿا ته دشمن جو لشڪر پنجاهه هزار آهي، جنهن جو سپه سالار هڪ سرڪش ۽ ظالم شخص پيروز پٽا في نائي آهي. انهن جي ڳالهه، انهيءَ ڪري مخفي رکير، جو اسان جو لشڪر فقط چار هزار آهي سو مون خيال ڪيو ته متان اسان جي لشڪر وارا خوفزدہ نہ ٿي وڃن.“ بزرگ گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”جيڪڏهن مخالف پنجاهه لک به هوندا، ته به فتح اوهان جي آهي.“ پوءِ شيخ صاحب ڊڪي وڃي هڪ بلوچ سپاهي جي ڏاڙهي پڪڙي مير صاحب کي چيائين ته: ”هي وٺ! پيروز پٽافي جي ڏاڙهي آهي.“ فقير عبدالرحيم صاحب تيستائين ڏاڙهي مان هٽ نہ ڪڍيو. جيستائين خود مير صاحب پنهنجي هٿ سان ان کي نہ اچي پڪڙيو.

گرهوڙي صاحب لشڪر سان ڪوهه (۳ ميل) گڏجي پنڌ ڪيائون. هڪ لڪڙي ۾ جهنڊو ٻڌي مير بجار کي هٿ ۾ ڏنو ته: ”هي اسلام جو جهنڊو آهي.“ مير صاحب عرض ڪيو ته ”قبلا! لشڪر لاءِ دعا ڪريو.“ فرمايائين ته آءُ لشڪر جو دعاگو آهيان، هاڻي توهان اڳتي وڌو.“ پوءِ گرهوڙي صاحب لڙائي جي ميدان کان هڪ طرف هتي پاسي تي ٿي ويٺا، جتان مقابلي کي ٻي ڏٺائون ڪجهه وقت کان پوءِ اٿيا ۽ پنهنجي خلوت واري جاءِ کي هٿن سان بهاري ڏٺي، با ادب مراقب ۾ ويهي رهيو. ڪجهه وقت کان پوءِ اٿي فرمايائون ته ”ٻئي امام سڳورا (سيدنا حسن رضه ۽ سيدنا حسين رضه) منهنجي سڌ تي آيا هئا ۽ هينئر سوڀ جي مبارڪ ڏني ويا آهن.“ آخر ستت ئي مير بجار جو قاصد گرهوڙي صاحب وٽ پهتو، جنهن فتح جي خوشخبري ڏني ۽ اهو پڻ ٻڌايائين ته پيروز پٽافي کي انهيءَ شخص قتل ڪيو. جنهن کي گرهوڙي صاحب ڏاڙهي کان جهليو هو. تنهن ئي پيروز پٽافي جو سر ڌڙ کان ڌار ڪري آڻي مير بجار خان جي حوالي ڪيو. (۱) هن ڪاميابي تي گرهوڙي صاحب، الله

تعالیٰ جا شڪرانہ بجا آندا ۽ هن فتح کي اسلام جي فتح ڪوٺيائين. هي جنگ لانياري (۱) سن ۱۱۹۰ ھ (۱۷۷۱ع) ۾ لڳي هئي. ياد رهي ته تالپر اصل ۾ ڪلهوڙن جا مريد هئا، ۽ مير بهرام خان ۽ مير صوبدار خان کي قتل ڪرائيندڙ مري چڪا هئا، تنهن ڪري باوجود ايڏن ظلمن جي، مير بجار خان ميان عبدالنبي ڪلهوڙي کي، مسند تي وهاريو. ۽ پاڻ سندس وزير ٿيو ۽ ملڪ جو سمورو ڪاروبار سندس هٿ ۾ رهيو. (۲)

هڪ دفعي مير فتح علي خان جو ننڍو پٽ مير الهيار خان (تنده الهيار جو ٻائي) جي درٻار لڳل هئي. گرهوڙي صاحب، انهيءَ جڳهه کان اچي لنگهيو جتي مير صاحب تخت تي ويٺو هو. چؤ طرف خادمن جا انبوه لڳا پيا هئا. مير صاحب گرهوڙي صاحب کي ڏسي سندن استقبال لاءِ تخت کان لهي ٻه ٽي وڪون اڳتي وڌيو. تخت جي چئني طرفن کان بي انداز سپاهي بيٺل هئا. جڏهن مير صاحب شيخ عبدالرحيم جي بلڪل ويجهو آيو. ته گرهوڙي صاحب جن سخت چمات مير صاحب کي هڻي ڪڍي، جو مير صاحب جي پڳ اچي پٽ تي ڪري. سپاهي غصي ۾ اچي وڃ ۾ پوڻ لڳا. مگر مير صاحب منع ڪئي. گرهوڙي صاحب انهن ئي پيرن تي پوئتي موٽي روانو ٿيندي فرمايائون ته ”مير صاحب کي حڪومت جي هواءِ دماغ ۾ ڀرجي ويئي هئي سا ڪڍي ڇڏي مانس. هڪ ئي چمات سان هن کي دنيا کان آزاد ڪري ڇڏير.“ انهيءَ کان پوءِ مير الهيار خان باقي عمر نيڪ ڪرادار ۽ مجذوبن وانگر ٿي گذاري. (۳)

روايت آهي ته هڪ ڏينهن شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ تڏو ويڃايو پٽ تي لڻيو پيو هو. اتر سنڌ جو بادشاهه سندس خدمت ۾ حاضر ٿيو. گرهوڙي صاحب جو هي حال ڏسي حيرت وچان دانهن نڪري ويس. بزرگ فرمايو ته ”مير صاحب! هيءَ دنيا رڳو هڪ لنگهه آهي، هتان جي لاءِ هي تڏو ڪافي آهي، جتي هميشه رهڻو آهي، اتان جي لاءِ، خدا جو شڪر آهي، ڪجهه چڱو بندوبست ڪيو اٿر (۴)

(۱) لانياري تعلقہ شهداد پور ۾ هڪ ڳوٺ آهي. موجوده جهول شهر کان ۲ ميل ڏکڻ ۾ ديه بجر ۾ هڪ ڪڇي قلع جا نشان آهن. انهيءَ ديه کي ”تارو“ پڻ چون ٿا.

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۳۲

(۳) مير نظر علي خان تالپر، آئينہ اولياء، ص - ۶۵

(۴) پير علي محمد راشدي، اهي ڏينهن اهي شينهن، جلد ٻيو، ص - ۹۸

همعصر بزرگن سان ملاقاتون

۱- حضرت شيخ سڌاتوره قدس سره، (۱) حضرت سلطان الاولياء جي خاص خليفن مان هو. حضرت جن جي وصال کان پوءِ ڪجهه وقت سيلاني ٿي رهيو. سفر تان موٽڻ بعد شيخ سڌاتوره، گرهوڙي صاحب وٽ اچي ترسيو. سندس اچڻ تي گرهوڙي صاحب گهڻي خاطر داري ڪئي ۽ چيائين ته: ”اڃ رات حضرت رسول مقبول ﷺ جن شيخ سڌاتوره جي سفارش ڪئي آهي.“

شيخ سڌاتوره قدس سره فرمائيندو هو ته: ”گرهوڙي رحمة الله عليه مون کي چيو هو ته سندس جهڙي جذبي واري ڪيفيت وري توتي به وارد ٿيڻ واري آهي. مگر گرهوڙي صاحب جوان مرد هو جو سهي سگهندو هو پر آءٌ بلڪل ٻڌو ٿي ويو آهيان، جنهن ڪري اهو بار کڻي نٿو سگهان. پر آخر پنهنجي مرشد خواجه محمد زمان ثاني قدس سره جي همت ۽ همراهي سان انهيءَ جذبي واري حالت مان ڪامياب ٿي نڪري آيو آهيان. (۲)

۲- حضرت شاه برهان منصور ثاني قدس سره، (۳) گرهوڙي صاحب جو پير پائي ۽ وڏو صحبتي هوندو هو. هڪ دفعي گرهوڙي صاحب فرمايس ته: ”تون آسمان ۽ زمين جي حقيقت کي گڏين ٿو. تنهنڪري ملان تو کي تعذير ڏيئي ڇڏاندا.“ شاه برهان رح فرمايو ته: ”مون کي تعذير قبول آهي.“ مخدوم گرهوڙي صاحب فرمايس ته: ”جيستائين مان جيئرو آهيان، ته توکي ملان تعذير نه ڏئي سگهندا، پوءِ تنهنجي مرضي.“

(۱) حضرت خواجه سڌاتوره قدس سره سن ۱۲۳۶هـ مطابق ۱۸۲۰ع ۾ وصال ڪيو. سندس مقبره شريف تنده جان محمد کان ۳ ميل اتر طرف خداداد ۾ مشهور زيارت گاه آهي. (حوالو: آئينه اولياء، ص - ۱۰۱)

(۲) مولوي دين محمد وفائي، تذڪره مشاهير سنڌ جلد ٽيون، ص ۱۳۹
(۳) درويش برهان شاه ولد ميان يعقوب شاه دل، ميرپور خاص کان ڏکڻ اولهه طرف ۵ ميل پري سنهڙو شاخ تي ڏيهه ڪاڪ ۾ سندس ئي آباد ڪيل ڳوٺ ”برهان شاه“ ۾ سندس وڏي درگاه آهي. شاه برهان منصور ثاني کي ڪمال شاه به سڏيندا هئا. سندس هزارن جي تعداد ۾ مريد هئا. حضرت سچل سرمست درازن وارو (جيڪو پير راشد جو هر مڪتب هو) ۽ حضرت پير محمد راشد ڪنگري واري بزرگن کي پڻ روحاني فيض ڏنو هئائين. شاه برهان جا خليفه ته گهڻا هئا، پر انهن مان درويش سويو لغاري ۽ سيد تقى شاه ڪيترائي تعلق ميرپور خاص وارو گهڻو مشهور هئا.

تحقيق ٿيو به ائين ئي ته شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره جي شهادت کان پوءِ مير فتح علي خان تالپر جي دؤر ۾ 1197ھ مطابق ۱۷۸۲ع ڌاري ملن شاهه برهان منصور ثاني قدس سره کي تعذير ڏنو.

۲- حضرت شيخ ابراهيم ساند قدس سره، (۱) گرهوڙي صاحب جو پير پائي ۽ صحبتي هو. مهاڏيو جي مڙهي تي چڙهائي دوران پڻ هي بزرگ گرهوڙي صاحب سان گڏ هو. جنهن جو ذڪر اڳتي ايندو، مشهور روايت آهي ته، جوڌپور جا هندو ٺڪر، جي پرياسي ۾ وڏا ڌاڙا هڻندا هئا. اهي ٺڪر ڌاڙيل فقير ابراهيم رحمة الله عليه جو مال ڪاهي ويا. فقير صاحب واپس وٺڻ لاءِ ٺڪرن وٽ ويو. مگر ٺڪرن کيس مال ته واپس نه ڏنو، بلڪ هڪ ڪڪن جي چونڊري ۾ بند ڪري کيس باهه ڏيڻ جا سانبا ڪرڻ لڳا، ماڻهو تماشو ڏسڻ لاءِ اچي گڏ ٿيا، فقير صاحب پريشاني جي عالم ۾ مراقبو ڪري، پنهنجي رب ڪريم کي پڪارڻ لڳو. خدا جي قدرت ته اڃا پاھ ڏئي مس بيٺا ته اوچتو انهن ٺڪرن جي سردار جو شهزادو گهوڙي تان ڪنڌ ڀر ڪري پيو ۽ اتي ئي دم ڏنائين ۽ ٺڪرن ۾ مائٽر ٿي ويو. (۲) وري اوچتو ٺڪرن جي سردار جي زال کي اچي پيٽ ۾ سخت سور پيو هڪدم ٺڪر سردار کي خيال آيو ته چونڊري ۾ جنهن فقير کي بند ڪري ساڙيو پيو وڃي سو ڪو الله جو نيڪ ڀانهو آهي، هڪدم باهه کي وسائي، فقير کي ٻاهر ڪڍيو ويو. سڄي ماجرا سندس اڳيان پيش ڪري توبه تائب ٿيا. فقير کي مال واپس ڪيائون. اهي ٺڪر سڀئي سندس مريد ٿيا. فقير ابراهيم مال ڪاهي ڳوٺ آيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ گرهوڙي صاحب سان ملڻ آيو. گرهوڙي صاحب کيس چيو ته: ”تون ابراهيم خليل الله هٿين جو توکي باهه نه ساڙيو؟“ تنهن تي ابراهيم فقير جواب ڏنو ته: ”جيڪڏهن مون کي باهه ساڙي ها ته پوءِ تون منهنجي مدد نه ڪرين ها؟“ (۳) گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”راج جي پٽ جو ڪنڌ به مون گهوڙي

(۱) حضرت خواجہ ابراهيم ولد بيگ ساند رح جو مقبرو ڳوٺ چهورڻ ڏونگر تعلقي بهاڙ مير رياست ۾ آهي. خواجہ ابراهيم رح حضرت سلطان الاولياء جي ملفوظات جو ڪتاب ”مقولات تصوف“ لکيو آهي جيڪو سنڌي ۽ اردو ۾ شايع ٿيو آهي.

(۲) هفتيوار پينامر ڪل ۱۴، جلد ٻيو سال ۱۹۴۰ع

(۳) شيخ ابراهيم ساند، مقولات تصوف، ص - ۲۱

تان ڪيرائي پڳو هو، نه ته تون باهه ۾ سڙي وڃين ها. " (۱)
 ۴- رئيس ابوالحسن غازي خان ٽالپر، (۲) جو سندس پير پائي هو.
 سو شيخ عبدالرحيم وٽ زيارت لاءِ ويو. ڏٺائين ته هڪ گودڙي ۾ ويڙهيو
 تڏي تي سٽو پيو آهي. ۽ ماڻهو سندس چوڌاري مراقبي ۾ ويٺا آهن. دل ۾ خيال
 آيس ته حضرت سلطان الاولياءِ قدس سره جو شان ڏٺوسين ۽ هي وري ڪهڙي
 حالت ۾ آهي قوم جي اڳواڻ کي قدري تجمل سان رهڻ گهرجي. گرهوڙي
 صاحب هڪدم مون ڏانهن نظر ڪري منهنجي دلي واردات جي جواب ۾ هي
 بيت فرمايو:

مڪن عيب درويش مدهوش مست،

ڪم غرق ست زان مي زندپاءِ دست.

يعني: مدهوش ۽ مست درويش جو عيب نه ڪر، ڇاڪاڻ ته هو

غرق آهي ۽ انهيءَ ڪري هٿ پير هڻي رهيو آهي. (۳)

۵- حاجي شهمير خان ٽالپر، (۴) جو گرهوڙي صاحب جو پير پائي

هو. سو سندس ديدار ۽ صحبت لاءِ لنگهي آيو. ڏٺائينس ته سخت ضعيف ٿي

ويو هو. ۽ هڏن جي مٺ وانگر ڏسڻ ۾ ٿي آيو. حاجي شهمير خان چيس ته،

چو پاڻ کي ايتريءَ محنت ۾ وڌو اٿو؟ شيخ عبدالرحيم گرهوڙيءَ جواب ۾

فرمايس ته: قرآن شريف ۾ ارشاد آهي ته:

"واذكرو الله في ايام معدودات"

يعني: ۽ الله کي ياد ڪريو، ڪن مقرر ڏينهن ۾.

جنهن ڪري پاڻ لاءِ ان ۾ ئي مصلحت ڏٺي اٿم (۵)

۶- فقير ڪمال چاڪي، حضرت سلطان الاولياءِ قدس سره جي مريدن

مان هو. حضرت خواجہ گل محمد قدس سره جي بيعت ڪرڻ کان صاف

انڪار ڪري ڇڏيو هو. جيڪو پوءِ وڃي مير بجار خان ٽالپر جو خاص ملازم

(۱) هفتيوار پيغام ڪل ۱۴، جلد ٻيو، سال ۱۹۳۰

(۲)

(۳) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۵

(۴) حاجي شهمير ولد سليمان ٽالپر، اصل خانپور (ديهم مگهي تعلقه سامارو)

جو ويٺل هو.

(۵) مولوي دين محمد وفائي، تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون، ص - ۱۴۱

ٿيو هڪ دفعي مير صاحب جا ڪي نياپا ڪئي شيخ عبدالرحيم گرهوڙي وٽ آيو هو. هٿ ملائڻ وقت گرهوڙي صاحب ان کي ڏاڙهيءَ کان جهلي زمين تي ڪيرايو ۽ خوب لتون هنياڻيس، ۽ چيائينس ته، انهيءَ ڏينهن کان وٺي جڏهن تو اسان جي مرشد جي بيعت نه ڪئي هئي، منهنجي دل ۾ سخت غيرت ويٺل هئي. پير پاڻي هڻڻ ڪري گهڻي ئي ڪوشش ڪيم ته اهو ڏمڻ دل تان لهي، پر ٻيو ڪو چارو نظر نه آيو، سواءِ انهيءَ جي ته توسان اها جڻ ڪريان ۽ توکي هلاڪيءَ کان بچايان. جيڪڏهن سچ سمجهين ته مون توسان وڏي پلائي ڪئي آهي.

ظهور خشم بزرگان تهی ز رحمت نیست،

غبار چهره گردون دليل پاران است.

يعني: بزرگن جي ڪاوڙ رحمت کان خالي ناهي، آسمان جي چهري تي لت مينهن جو دليل آهي. (۱)

۷- شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره سان ابن فقير دهلڙي وارو، صوفي صادق فقير سومرو (۲) ۽ راضي شاهه لڪياري جي پاڻ ۾ گهڻائي دوستي هوندي هئي هڪ دفعي سڀ دوست گڏجي راضي شاهه لڪياريءَ واري ڳوٺ خانپور (تعلقه سامارو) ويا، جتي اڪثر شاهه صاحب کيس لسي ۽ کير پياريندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته انهن درويشن کي اهو به نه ملندو هو. جنهن جو سبب اهو هوندو هو، جو وقت جا حاڪم مير صاحبان، سوئر پاليندا هئا ۽ شڪار جي شوق ۾ سيدن جي ننڍن پاڏن تي سوئر پڇيندا هئا. ۽ انهن کي ماري ڇڏيندا هئا. نتيجي طور مينهن وڇاريون کير نه ڏينديون هيون ۽ غريب ماڻهو کير چڪي کان پيا سڪندا هئا. هن ظلم تي هڪ ڏينهن چارئي درويش ويچارڻ لڳا.

ابن فقير دهلڙي تي ڏک هڻي چيو،

”خانپور جا خان لڏي لهوارا ٿيا.“

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۲

(۲) صوفي صادق فقير سومرو ۱۱۷۰ هـ (۱۷۵۶ع) ڌاري ڳوٺ اهر (موجوده ڳوٺ صوفي تعلقه عمر ڪوٽ) ۾ پيدا ٿيو. فقير صاحب ميرانيپور جي صوفي فضل الله شاهه قلندر جو مريد ٿيو. هن بزرگ سن ۱۲۲۵ هـ (۱۸۳۹ع) ۾ وصال ڪيو. سندس ڪلام راڳنامون جي نالي سان ۱۹۸۱ع ۾ شايع ٿيو آهي.

صوفي صادق فقير وراثيو ته: " سائين حڪومت ڪيڏانهن ويندي"
بزرگ گرهوڙي صاحب فرمايو ته:

"سائين حڪومت ڪٿي اوهان ئي سنڀاليو."

صوفي فقير جواب ڏنو ته: " نه، اسان جا ڏاڏا پڻ انهيءَ حڪومت
پٺيان وڙهي ڏانگا ٿيا هئا. اسان کي وڙهي مرڻو ڪونهي." (هي اشارو دودي
چنيسر ڏانهن هو.) ٿوري دير صوفي صادق فقير ڪنڌ جهڪائي وري چيو ته:
يارو مون کي پورا پورا ماڻهو پيا نظر اچن، اهي ئي اچي حڪومت سنڀاليندا،
سڀني اچرج مان چيو ته فقير اهو ڪئين؟ وراثيائين ته:
حيدرآباد ۾ هل ٿيو، رت وهيو ٿي ريل،
ٻاروچاڻي پيل ٻڌي نه ٻڌي جهڙي.

پورا اچي پيل ساري سنڌ صديق چئي،

درياءِ مٿان ريل، ٽوپراچي ٽپاءِ تون. (۱)

۸- درويش لقمان فقير ٽالپر ۽ مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي جي پاڻ
۾ گهاٽي دوستي هئي ۽ پڻ پير پائي به هئا. مخدوم صاحب کي هڪ دفعي
سکر جي حالت طاري ٿي ته وٽس ڪيترائي طالب اچي گڏ ٿيا. هوڏانهن لقمان
ٽالپر اچي گرهوڙ ٻهتو ۽ ملاقات لاءِ درخواست ڪيائين اجازت وٺڻ تي مخدوم
صاحب چواريو ته مان بيمار آهيان تي دفعا ساڳيو جواب ملڻ تي لقمان ٽالپر بنا
اجازت جي اندر هليو ويو. ڏسي ته مخدوم صاحب ته چڱو ڀلو آهي. حيرت
وچان عرض ڪيائين ته، "سائين توهان فرمايو هو ته آءٌ بيمار آهيان." گرهوڙي
صاحب فرمايو ته، "بيماري جي بهاني کان سواءِ دنيا دارن کان چوٽڪارو لهڻ
مشڪل آهي." (۲)

۹- محمد عارف (محمد حسن) نظاماڻي ولد غلام محمد نظاماڻيءَ
جو چوڻ آهي ته حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي وفات کان ڪجهه پوءِ
مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي منهنجي مامي جي ڌيءَ سان نڪاح ڪيو پوءِ انهيءَ
سلسلي ۾ هڪ ڏينهن اچي اسان جي مائٽن ۾ لٿو گهڻا ماڻهو مٿي ۽ پيرن

(۱) ماهوار نئي زندگي، نمبر ۳، جلد ۴۵، اپريل ۱۹۹۲ع

(۲) ملفوظات پير محمد راشد رحم: حصو ٻيو، ص - ۶۲ ۽ حصو ٽيون، ص - ۲۸

اگهاڙا جوش ۽ خروش سان مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهتا. آئون به ان مجلس ۾ اچي حاضر ٿيس پر سمورن مان مخدوم صاحب مون کي ڏاڍو پيار ڏنو. ايتري قدر جو مون کي به ٽي مهينا پاڻ سان گڏ رهائين (۱)

۱۰- حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمت الله عليه ۾ مخدوم گرهوڙي صاحب جو ذڪر ڪري آيا آهيون ته گرهوڙي صاحب ننڍپڻ ۾ ئي ڀٽائي صاحب سان ملاقاتيون ڪيو هيون.

روايت آهي ته هڪ دفعي سفر دوران ڪنهن ڳوٺ جي مسجد ۾ ٻئي بزرگ نماز ادا ڪرڻ لاءِ ويا. مسجد ۾ ماڻهن زور ڏنو ته بزرگ گرهوڙي صاحب عشاء جي نماز پڙهائي. مگر گرهوڙي صاحب شاهه صاحب کي مڃي تي بهاريو. پٺيان عالمن جو هجور به هو، ۽ گرهوڙي صاحب پڻ انهيءَ جماعت ۾ شاهه صاحب جي پٺيان بيٺو رهيو بزرگ نماز جي تڪبير هن طرح چئي؛
مارئي نه ڄاڻي! نه مارو پون ها ماري!!

الله اڪبر!! (۲)

پهرين رڪعت ۾ هڪ بيت پڙهي رکوع ڪرڻ مهل، پنهنجو منهن اتر طرف ڦيرائون ۽ اهڙي طرح هر رڪعت پيري پنهنجو منهن نئين طرف ڦيرائيندا رهيا، تان جو آخري رڪعت قبلي طرف منهن ڪري نماز پوري ڪيائون سڀئي عالم نماز ڇڏي جدا پڙهڻ لڳا، باقي فقط شيخ عبدالرحيم گرهوڙي شاهه لطيف جي پٺيان بيٺو رهيو. نماز کان فارغ ٿيڻ بعد جماعتين شيخ عبدالرحيم کان شاهه جي انهيءَ عجيب روش جو سبب پڇيو. بزرگ گرهوڙي فرمايو ته، ”موڳا! اوهان کي انهيءَ مام جي ڪهڙي خبر؟ سڀ ڪنهن رڪعت وقت ملائڪن سڳورن ڪعبه الله کي ڦيرائي جدا جدا طرفن تي ٿي بهاريو. تنهن ڪري اسان ٻن ڄڻن جي نماز قبول ٿي وئي. (۳)

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمه الله عليه جن حضرت سلطان الاولياءِ خواجہ محمد زمان قدس سرہ العزیز جا صحبتي هئا لواري شريف ۾

(۱) ملفوظات پير محمد راشد رحمہ، حصو ٻيو، ص - ۶۲ ۽ حصو ٽيون، ص - ۲۸

(۲) هن طرف اشارو مهر ڪا ڇيلوي؛ مشائخ لواري شريف، (اردو) ص ۳۲ تي ڪيو آهي.

(۳) ڊاڪٽر دائود پوتو؛ ڪلام گرهوڙي ص - ۶۲

ملاقات دوران کين خلافت جو اجرڪ پڻ مليو هو. (۱) ۽ حضرت سلطان الاولياء جو جڏهن به سندس مجلس ۾ ذڪر ٿيندو هو، تڏهن شاه صاحب ٻي اختيار هي بيت مبارڪ فرمائيندا هئا.

سي مون ڏٺا ماء، جني ڏٺو پرين کي،

تنهن سنڌي ڪاء، ڪري نه سگهان ڳالهڙي. (۲) پٽائي صاحب ۽ حضرت سلطان الاولياء جي ملاقات دوران گفتگو اڪثر سنڌي بيتن ۾ ٿي هئي. لواري شريف ۾ ڪجهه وقت رهڻ دوران حضرت شاه عبداللطيف پٽائي رح خواجہ صاحب جا ڪافي بيت ٻڌا ۽ ياد ڪيا هئا. جيڪي پوء اڪثر پنهنجي مجلس ۾ پڙهندا هئا. سندس مريدن اهي ابيات پڻ شاه صاحب جا سمجهي شاه جي رسالي ۾ لکي ڇڏيا آهن. (۳) جيڪي اڄ تائين تقريبن سڀني شايع ٿيل رسالن ۾ موجود آهن. انهن بيتن بابت حضرت شاه عبداللطيف پٽائي رح فرمايو آهي ته:

جي تو بيت ڀانڻيا، سي آيون آهين،

ويو لنئون لائين، پريان سنڌي پار ڏي. (سر سهڻي)

جڏهن گرهوڙي صاحب انهن بيتن جي تعريف شاه پٽائي جي زبان

(۱) چون ٿا ته وفات وقت شاه لطيف وصيت ڪئي ته، ”منهنجو ڪفن هن اجرڪ مان ڪجو. ائين نه ڪيو ويو بلڪه اهو اجرڪ سندس جنازي مٿان وڌو ويو ۽ دفن بعد سندس قبر مٿان پڙ ڪري ڇاڙهيو ويو.

(حوالہ: ڊاڪٽر گربخشاڻي؛ لواري جا لعل ۱۹۳۴ع ص ۷۱)

انهيء خلافت جي چادر (اجرڪ) بابت شاه صاحب هن طرح فرمايو آهي:

(۱) جاگر ڏني گودڙي، ساڻي لاهيندي لڄ،

سندا تنهن سهج، چيلو چوندا ڪيترا.

(۲) جاگر ڏني گودڙي، سامون گهڻو سهاء،

نڀي رسائي ماء، اوڏين جي ادب سين.

(۳) جاگر ڏني گودڙي، سامون کي ٿي مرڪ،

چيلا ماري چرخ، اوڏي ويه ادب سين. (سررامڪلي)

(۲) ڊاڪٽر گربخشاڻي؛ لواري جا لعل، ۱۹۳۴ع ص ۷۱

(۳) ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي؛ لطيفي لات، ۱۹۹۱ع ص. ۱۴۳

مان ٻڌي ته، يڪدم گرهوڙي صاحب وري شاه صاحب جي تعريف هن بيت مبارڪ ۾ ڪرڻ فرمائي:

آهي عبداللطيف تي، رضامنڏو رحمان،

پڙهائين پريت مان، باريءَ جو بيان،

جوڙي جنهن قرآن، سنڌيءَ ۾ صحي ڪيو (۱)

شاه لطيف رحم جي ڪلام جو شهيد گرهوڙي تي ڪافي اثر پيو

آهي. مگر اسان کي اها ڳالهه به مڃڻي پوندي ته اسلوب بيان ۾ گرهوڙي

صاحب شاه صاحب جي تتبع نه ڪئي آهي. گرهوڙي صاحب جو انداز بيان

نرالو آهي ۽ فڪر جي لحاظ کان نئين نوعيت جو آهي. گرهوڙي صاحب شاه

وانگر مختلف مثالن، تشبيهن ۽ تمثيلن ذريعي سمجهايو آهي. شاه صاحب جو

ڪلام سازن سان ڳايو ويندو آهي پر گرهوڙي صاحب نقشبندي سلسلي ۾

داخل هو، تنهن ڪري وٽس ڪوبه راڳ، سپرود جو سلسلو ڪونه هو. تنهن

ڪري سندس ڪلام کي سازن سان نه ڳايو ويندو آهي. شهيد گرهوڙي، شاه

لطيف جي ڪلام کان نه فقط واقف هو، پر انهن کان ڪافي متاثر به هو ۽ پنهي

بزرگن جي لفظن، فقرن ۽ معنوي اهڃاڻن ۾ ويجهي مناسب آهي.

ملاحظي خاطر نموني طور ڪجهه بيت پيش ڪجن ٿا.

شهيد گرهوڙي رحم جو ڪلام

لاڳاپا هن لوڪ جا، جڏهن ڇڏيا جن،

تڏهن ڏٺو تن، ڏونگر وارو سپرين.

(سسئي)

اڃين جي اوطاق، مون سارئيندي سپرين

مون جهڙو مشتاق، ڏسيو لاهي ڏکڙا.

(برو)

سنڌي دل درياھ ۾، جان وياسون پيئي.

نڪو آدم نه آهي، نڪي اسين ئي.

واڻي ٿي ويئي، ته هيڪوئي هڪ ٿيو.

(يمن ڪلياڻ)

شاه پٽائي رحم جو ڪلام

(۱) سرمون سرخي جو، جڏهن پاڻو جن،

تڏهن ڏٺو تن، رونق ريني جهڙو

(آسا)

(۲) مون سارئيندي سپرين، اڃين جي تون هاڻ

ڪريان روح رهاڻ، لکن منجه لطيف چئي

(برو سنڌي)

(۳) پيئي جان پاڻ ۾، ڪير روح رهاڻ،

نڪو ڏونگر ڏيهه ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ،

پنهو ٿيس پاڻ، سسئي تان سور هئا.

(سسئي آبري)

شهيد گرهوڙي رح جو ڪلام

اڪا ايتي وار، سبتي سورپرائيو،
 ٻئي ڏانهن ڪير نهار، سڄڻ ريسارو گهڻو.

(آسا)

آڌي رات اتي ڪري، پيرڻ پيرو جن،
 ڪاپو سندنو تن، ان توريو آگاهيو.

(ڪاپائي)

سرتيون سين کان، سڪو ريت سڪڻ جي،
 اوڏي اوڏيائي نه اچي، گهري آب مٿان.

(مارئي)

احمد سوئي احد ٿيو، وڻو ميمر وچان،
 انا احمد بلا ميمر، سيو فرق فنا.

حجت ڇڏي هل، من ماري ميڻ ڪر،
 انهيءَ پراڪمل، دوس گڏي، دادلو.

(سسئي)

عشق اگاهڙيس جيڏيون، پڌر تي پياس
 ههڙي تا نه هياس، پرستر سڪ وڃائيو.

(سسئي)

الله ڪارو اوچرو محمد نور نبات،
 نور صفاتي سوجهرو، ذات نسوري رات.

(ڪاليدان)

ٻڙي پانه مر لوڏ، چورين ابيتين سين،
 هل مر تن سين هوڏ، جي مليون ڪوماري ڪوڏ پئي

(سسئي)

هيٺيان ڏيندڻ مڃي مري، مٿان مهائي،
 ڪنن ڪري پائي، ٿا انڌا مرن اڃ سين.

(آسا)

شاهه پتائي رح جو ڪلام

(۴) اڪيون سيني ڦار، جن سين پسين پرين ڪي،
 ٻئي ڏانهن ڪير نهار، گهڻو ريسارو سپرين.

(آسا)

(۵) محبت پاڻي من ڀر، رنڊ اروڙيا جن،
 تن جو صرافن، ان توريو آگاهيو.

(ڪاپائي)

(۶) سڪو سين کان، سرتيون ريت سڪڻ جي،
 مگن جر مٿان، اوري ڪن نه آسرو.

(مارئي)

(۷) احد احمد پاڻ ڀر، وچان ميمر فرق،
 آهي مستغرق، عالم انهي ڳالهه ڀر.

(۸) ڇڏير حج هلڻ جي، چڪير چاڙهيڪا،
 اڏيون آڙيڪا، هيڙي پير هوت سين.

(حسيني)

(۹) اڳي ائين هياس، جو پنهنون ڌوٽر ڪپڙا،
 هاڻي ائين ٿياس، جو جت نه نينر پاڻ سين.

(حسيني)

(۱۰) ڪاري رات اچو ڏينهن، اي صفتان نور،
 جتي هوت حضور، اتي رنگ نه روپ ڪو.

(گاهوڙي)

(۱۱) هاري هٿون مر لوڏ، سڪن پوندڻن سسئي،
 ڪوهيارو تو ڪوڏ، اچي ڪره قطاريو.

(حسيني)

(۱۲) پاڻي مٽي جهوپڙا، مورگ اڃ مرن،
 ساهان وڏو سپرين، لوجي تان نه لهن،

ڌر نه سڃاڻن، ڏانهو ڪن مٿن جڻن

(سسئي آيري)

شهيد گرهوڙي رح جو ڪلام

ڏونگر جي ڏسين ڪڏهين، رتي مون منجهان،
ته پرڙا ٿي پلڪ ٻر، هوند ڦاٽي ٿي الحال

سجڻ جيڏانهن، ڪاٽيڏانهن هٿ ڪٽي،
هٿين، مونين پيٽ ڀر، سران تيڏانهن،
مان ڪيڏانهن، ڪوڏو ريندي ڏس پوي.
(سسئي)

جيڪر آءُ جيان، ته پٽ پريهان سومرا،
پاڻي پتاشن جو، پايو پوڄ پيان،
کاڌي ڪاڇ خوشيءَ مان، ماهه پڻ مڇيان،
پر ڪارڻ ٻن ڏينهان، ٿي لاهيندي لڄ مران
(مارئي)

پلي ڄاڻي مارئي، جنهن مارو ملهائيا،
ستيءَ ساماني، ٻڌاموڙ ملير کي

(مارئي)

شاهه ڀٽائي رح جو ڪلام

(۱۲) حقيقت هن حال جي، جي ظاهر ڪريان ڌري،
لڳي ماڻ مرونن کي، ڏونگر پون ڌري،
وڃن وڻ ٻري، اوڀر ٻري ڪين ڪي.
(آسا)

(۱۳) هٿين پيرن، مونڙين، هلج ساڻ هٿين،
عشق آري ڄام جو، نياهي نئين،
جان جان ٿي جئين، تان پاڙج ڪور پنهنون سين
(معدوري)

(۱۵) پٽ نه پريهان سومرا، جان ڪي جيان،
آءُ ڪيئن لوئي لاهيان، ڪارڻ ٻن ڏينهان،
جانسين ٿي جيان، ڪانڌ نه ڪنديس ڪي پيو
(مارئي)

(۱۶) مر سڀني مارئي، مٽي مر ڄاڻي،
جه اچي امر ڪوت مر لوئي ڄاڻي،
جاسانگين سيدائي، ساڪين مر ڪي ماڙين
(مارئي)

خليفي محمود ڪڙيئي گهنور واري کان روايت آهي ته، هڪ دفعي
حضرت پير محمد راشد رحمة الله عليه ڪنگري واري کان حضرت شاهه
عبد اللطيف ڀٽائي ۽ حضرت مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي جي حالات بابت عرض
ڪيو ته ڪهڙي طرح هئا؟

پاڻ جواب ۾ فرمايائون ته، حضرت شاهه ڀٽائي قدس سره کي عشق،
محبت ۽ طلب جو شوق بي حد گهڻو هو. مگر حضرت مخدوم عبدالرحيم
گرهوڙي قدس سره حقيقت ۽ اسرارن جا دريا هئا. (۱)

۱۱- هڪ دفعي گرهوڙي صاحب، مير بجار خان، سندس وزير
معروف (مارو) ٿيو (جيڪو پڻ لواري وارن بزرگن جو مريد ۽ گرهوڙي صاحب

(۱) خليفه ڪڙي وارو، ملفوظات پير محمد راشد رح، حصو ٻيو ص - ۸

جو صحبتي هو. ۽ سيد الله بخش شاه پاڻ ۾ گڏجي ماني پئي کاڌي. جڏهن کادو کائي فارغ ٿيا، تڏهن ڪالهين ڪندي حضرت شيخ گرهوڙي فرمايو ته: ”اسين چارئي شهيد ٿينداسين.“ مير بجار خان گرهوڙي صاحب کان پڇيو ته قبلًا ٻڌائي سگهندا ته منهنجي پڇاڙي ڪيئن ٿيندي. پاڻ فرمايائون ته: ”اوپر کان ٻه بگهڙ ايندا، جي اچي تنهنجو پيٽ ڦاڙيندا.“ آخرڪار ٿيو به ائين، جو ڌوڀور کان ٻه راجپوت آيا، جن ٻنهي خنجر هڻي کيس ماري وڌو. سيد الله بخش کي فرمايائون ته توکي حسيني درجو حاصل ٿيندو.“ آخر ان کي هڪ سخت واقعو پيش آيو، جنهن جي ڪري آل عيال سميت منهن ڏئي اٿي پڳو. لاچار اڄ کان ماندا ٿي هڪ پاڻيءَ جي چشمي وٽ پهتا، جتي شهادت جو شربت چڪيائون. مير بجار، حجاب لاهي پڇيو ته ڀلا ٻڌايو ته اوهان جو موت ڪيئن ٿيندو. تڏهن پاڻ جلالت ۾ اچي فرمايائون ته: ”مون کي به حسيني شهادت نصيب ٿيندي.“ انهيءَ ٻڌڻ تي ماروءَ ٽپي رڙ ڪري عرض ڪيو ته قبلًا آءٌ ڪيئن جهان ڇڏيندس. گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”پنهنجا رت کڏبا.“ (۱)

بزرگ گرهوڙيءَ جا ٽي کارناما

مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون ته گرهوڙي صاحب حضرت رسول ڪريم ﷺ جن کان هڪ ڪاغذ تي ٽن ڪمن لاءِ اجازت جون ٽي مهرون هٿايون هيون. جن جو واسطو هيٺين کارنامن سان هو.

”پهريون کارنامو“

پهريون ڪم گرهوڙي صاحب يڪدم هٿ ۾ جيڪو ڪٺو، سو هو پير پٿوري جي ڏيوري ڊهرائي، مٿس قبر ٺهرائيائين ۽ ٻانگ ڏيارياين. ان کان پوءِ جڏهن ميلو لڳندو هو، تڏهن سندس ماڻهو انهيءَ موقعي تي اچي قبر تي ٻانگ ڏيندو هو ۽ ماڻهن کي ٻڌائيندو هو ته پير پٿرو مسلمان آهي نه هندو، جيئن سندس مريد مينگهوڙ سمجهندا آهن. پير پٿرو اصل ۾ غوث بهاؤالدين (زڪريا) ملتان واري جو مريد هو، ۽ ستين صدي هجريءَ ۾ ٿي گذريو آهي ۽ وڏيءَ ڪرامت جو صاحب هو، هر سال ٻڌي مهيني جي پهرين تاريخ مٿس، ڌار

ڌور سان ميلو لڳندو آهي. (۱)

ٻيو ڪارنامو

پراڻ جي پٽ ۾ تنبو جان محمد کان اتر طرف ٻه شيطاني ٿڙ هئا، جن ۾ جادوگر رهندا هئا، جي جادوءَ جي زور تي ماڻهن کي ڪاريندا هئا. پاڻ گرهوڙي صاحب ٻن ڄڻن کي انهن شيطاني ٿڙن جي ڪپڻ لاءِ سنبرايو ۽ کين هدايت ڪئي ته، مان ٿو انهن جادوگرن جي ننڊ ٻڌان ۽ اوهين وڃي ٿڙ ڪپيو، انهن ٿڙن جي اندران ٻه نانگ نڪرندا، جن کي جيڪڏهن اڻت ماري وجهندا ته آئينده شيطاني ڪم ڪونه ٿيندا. جي نه ته انهيءَ جاءِ تي ميلو لڳندو رهندو. ٻيو چيائين ته جيڪڏهن ٻئي جادوگر جاڳي پون ته يڪدم وٺي ڀڄجو، نه ته جان جو جوکو آهي. مان اوهان کي زمين تنگ ڪري ڪشي وٺندس. آخرڪار گرهوڙي صاحب جا ٻئي ماڻهون منزل مقصود ته پهتا. حڪم موجب هڪ ٿڙ ڪپيائون، ته برابر ٿڙ مان نانگ نڪتو. جنهن کي يڪدم ماري وڌائون وري ٻيو وڻ ڪپيائون، ۽ نانگ به نڪتو، پر جادوگر جاڳي پيا. گرهوڙي صاحب جا ماڻهو اٿي ڀڳا. تان جو اچي گرهوڙ کان نڪتا، هن جاءِ تي اڃا ميلو لڳندو آهي. جنهن کي آمريءَ جو ميلو سڏيندا آهن. (۲)

چون ٿا ته ان آمريءَ وٽ حضرت غوث بهاولدين زڪريا ملتاني وڻ هيٺان اچي چلو ڪڍيو هو. جيڪا جاءِ پوين لاءِ متبرڪ بڻجي وئي. جنهن کي ”سمن صالحن“ ڪوٺيو ويو. اها آمري پوءِ آهستي آهستي پوڄڻ لڳي هئي. (۳)

ٽيون ڪارنامو

مهاڏيو جي مڙهيءَ جو ذڪر

مهاڏيو جي مڙهي خيرپور رياست جي ريگستان ۾ راڻا سر کان ڀرو ”هٿونڪي“ جي ڳوٺ ۾ هئي. (۳) چون ٿا ته انهيءَ مڙهيءَ جو بنياد ۵۰۰

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۳۶

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۳۷

(۳) ماهواري نئي زندگي، ڊسمبر ۱۹۸۱ع

(۴) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي ص ۳۸

ھم (1106) ۾ پاڻي مهاڏيو پانا نالي مجوسي ڪافر رکيو هو. وقت بوقت ان جا مھنت بدليا پئي آيا. (۱) روايت آي تہ مڙھي جو برپا ڪندڙ گنگا نديءَ مان پاڻي کڻي نڪتو هو. انهيءَ ارادي سان تہ ڪٿي هڪ وڏي مڙھي (مندر) ٺاهي وڃي وهان ۽ دل ۾ رتو هڻائين تہ جنهن هنڌ جو پاڻي گنگا جر سان تور ۾ هڪ جيترو پيهندو. اتي اها مڙھي اڏائي ويندي. گهڻائي ڏيهه ڏور يائين. مگر پاڻي يا وزن ۾ گهٽ ٿي بيلو يا وڌيڪ. آخر جڏهن رلندي رلندي هٿونگو وٽ آيو، تڏهن اتي جو پاڻي گنگا جر سان برابر ٿيو. پوءِ اهو پاڻو اتي مڙھي ٻڌي ويهي رهيو، ۽ انهيءَ کي مهاڏيو جي مڙھي يا مهاڏيو جو مندر ڪري سڏيائين. آهستي آهستي ان جي چوگرد هڪ شهر بنجي ويو. انهيءَ مڙھيءَ جي مھنت کي جادوءَ جي زور تي لاڏي طاقت هوندي هئي، جنهن ڪري سڄو ملڪ نميو پيو هوندو هو. چيو وڃي ٿو تہ اوائل ۾ مڙھي جو مھنت پنهنجي مرڻي ڪو نه مرنڊو هو، بلڪه پاڻ کي جئري دفنائيندو هو. وڏي ڪوهي ڪٽائي انهيءَ اندر مھنت وهندو هو ۽ تنهن بعد سائن سوئن سان وٺي مٿس لوڻ پلٽيندا هئا. پوءِ اڌ کن ڪوهي لوڻ سان ڀري مٽي وجهي، مٿان ڏيوري ٺهرائي ڇڏيندا هئا. آهستي آهستي اهي ڏيوريون ڊهي زمين دوز ٿي وينديون هيون، جڏهن مهاڏيو جي مڙھي مسلمانن جي قبضي ۾ آئي. جيئن هيٺ ذڪر ايندو، تڏهن انهيءَ زمين اندر ڪوهيون کوٽيندي ٻن ٽن هنڌان لوڻ مان ماڻهن جا مڙهه نظر آيا هئا. (۲)

مهاڏيو جي مڙھي تي چڙهائي

حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره اڪثر الهلي قرب جي مرتبن ۽ شهادت ڪبري جي حاصلات هوندي به شهادت صغريٰ جا شائق هوندا هئا. (۳) ظاهر ۾ خواهه باطن ۾ مجاهد اعظم هو. جهاد اڪبر ۾ ته اڳيئي فتحياب ٿي چڪو هو. ليڪن کيس اهو به شوق هوندو هو ته جهاد اصغر جو موقعو ملي ته ان ۾ به فتح پائجي. قرآن پاڪ ۾ ٻين جي عبادتگاهن کي ڊاهڻ جي سخت ممانعت آهي. مخدوم صاحب کي هندو ڌرم يا ان جي عبادتگاهن

(۱) ڊاڪٽر ميمڻ عبدالغفور: عظيم سنڌي انسان ص ۳۱۰

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو: ڪلام گرهوڙي، ص - ۲۹

(۳) مير بلوچ خان ٽالپر: فردوس العارفين (قلمي) ص ۱۲۷

سان، سڄي مسلمان جي حيثيت ۾، دشمني ڪانه هئي. (بلڪ ڪيترائي هندو حضرت سلطان الاولياء جا مريد هوندا هئا جن ۾ موٽيو فقير، وتايو فقير، اويايو فقير وغيره. موجود هوندا هئا.) پر گرهوڙي صاحب الهي حڪم موجب مڙهيءَ خلاف جهاد جو اعلان ڪيو. ڇاڪاڻ ته اتان جو سوامي جادو جا ڪرڻا ڏيکاري، اڀوجهه ۽ اڻ پڙهيل مسلمانن کي برغلائي ۽ مٿن ذهن نشين ڪرائيندو هو ته هو ”زندگي خدا آهن.“ (۱) ان سبب ڪري ئي ان سواميءَ سان لڙائي لاءِ بزرگ گرهوڙي صاحب روانو ٿيو هو.

ٻارهين صدي هجري جي آخر ۾ مهاڏيو جي مڙهيءَ جو مهنت سوامي دت گر نالي هو. جو پنهنجي ننڍي ڀاءُ گرت گر جي حمايت سان وڏي هستي رکندو هو. هندو خواهه مسلمان هزارن جي تعداد ۾ سندس پوئلڳ هئا. ۽ گهڻي پسگردائي ۾ سندس مڃتا هلندي هئي. سندس لنگر هميشه جاري هو. تنهن ڪري آيو ويو سندس نمڪڙائي سندس ارادتمنديءَ جو دم ڀريندو هو. ڇانهيا ۽ کجڙو ذات جا مسلمان پڻ سندس مريد هوندا هئا، انهن جي استدعائي سوامي دت گر کين شدت ڪري وري هندو ڌرم ۾ داخل ڪندو ٿي ويو. جڏهن کان مسلمانن جي مرتد ٿيڻ جو پٽلاءُ گرهوڙي صاحب جي ڪن تي پيو، تڏهن کان وٺي دلي ارادو هوندو هوس ته اها مڙهي ڏاهي ساري مانڊاڻ کي نابود ڪري ڇڏيان. (۲)

هڪ دفعي لواڙي شريف ڏي ويندي، مڪن وانهڙن کان خبر پيس ته بتخانو اڳي کان به ابتر ٿي ويو آهي. اها ڳالهه ٻڌي کين ڏاڍو جوش آيو ۽ ساڻين کي چيائين ته، ”پوئتي موٽو، جو بتخاني جو ڏاهڻ ضروري آهي.“ پوءِ هڪ درويش کي پنهنجي طرفان، حضرت محبوب الصمد خواجه گل محمد قدس سره (۱۱۷۷ھ - ۱۲۱۸ھ) جي حضور ۾ روانو ڪيائين. انهيءَ درويش خواجه صاحب جن جي حضور ۾ پهچي سرسته احوال عرض ڪيو ته، گرهوڙي صاحب موڪلائڻ مهل هي بيت پڙهيو هو.

جنهن ڪن تو پايا ڪوڏ مان، تنهن کي ڪڇاڙو؟
ماڻس ستاڙو، پٿر نالو ڪينڪي.

(۱) پروفيسر علي نواز جتوئي؛ شهيد گرهوڙي جو سنڌي ڪلام ص ۱۱

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو؛ ڪلام گرهوڙي ص، ۳۹

(يعني ڪوڏ وچان ڪن ٿو پاييل جوڳيءَ کي ڪاپه پرواهه ڪانهي. ته سندس پيءُ ڪير هو ۽ سندس ماءُ ستاوڙا پئي ڪري.)

”گرهوڙي صاحب بيت پڙهڻ وقت رنو هو. پر مون کي روئڻ نٿو اچي.“ حضرت خواجہ صاحب جن اهو سنيھو سٿي ڏاڍو افسوس ڪيو ۽ فرمايائون ته: ”حضرت شيخ رحمہ پنھنجي عمر جي پڄاڻي ڏني آھي. پاڻ بزرگ گرهوڙي ڳوٺ گرهوڙ پھچي پڙھو گھمرايو ته: ”آھي ڪو غاڙي جو جھاد في سبيل الله پر ساھه ڏئي؟“ مگر ھلي اھو، جنھن کي ڦٽي ڏيڻ جيڙي ڏاڙھي ھجي. ڪل سندس ساٿين ۽ مريدن جو تعداد اصحاب بدر جي تعداد ۲۱۲ جيترو هو. (۱) جن حق جو نعرو ٻڌي سندس ھڪل تي لبيڪ چئي جان فدا ڪرڻ جو واعدو ڪيو. پر ڪي اھڙا بہ ضعيف الايمان پانھا ھئا جن بزرگ جي عزم کي سست ڪرڻ جي ناڪام ڪوشش ڪئي ۽ کيس چيائون ته: ”قبلا ٻائي جي مڙھي جادوءَ جو مرڪز آھي ۽ ان کي فتح ڪرڻ ڪا چرچي يا مذاق جي ڳالھ ناهي تنھنڪري تڪرر کان ڪم وٺڻ سراسر غلط ٿيندو ۽ اوھان وري پنھنجي فيصلي تي غور ڪريو. مگر شھيد اعظم مجاهد في سبيل الله جن سونن لفظن ۾ جواب فرمايو ته: ”فتح ھر حال اسان جي آھي.“

”جي ھو مڙھي (ٻائي واري) پڳي ته بہ فتح اسانجي، جي ھي مڙھي (پنھنجي جسر ڏانھن اشارو) پڳي ته بہ فتح اسانجي.“

ماڻھن گھڻي ڪوشش ڪئي ته گرهوڙي صاحب باز اچي، پر گرهوڙي صاحب نہ مڙيو. سندس والده صاحبہ کي ماڻھن سيکاريو ته توهين کيس منع ڪريو. ۽ جيڪڏھن نہ مڃي ته کيس چئجو ته: ”مان تنھنجي والده آھيان، منھنجو فرض لاهي پوءِ پلي وڃ.“ ماڻھن سمجھيو ته گرهوڙي صاحب عالم آھي، ماءُ جي منع تي مڙي ويندو. سو والده صاحبہ کيس منع ڪئي. ۽ چيائين ته منھنجو حق ادا ڪري پوءِ وڃ. تنھن تي بزرگ جواب ڏنس ته: ”مون تنھنجو حق اڳيئي لاهي ڇڏيو آھي. جو تون اڃان پڙي سان ننڍڙي ھئين ته توکي جھڪ ڪنيو پئي ويئي، مون توکي انھيءَ جھڪ کان بچايو ھو.“

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي روايت آھي ته جڏھن گرهوڙي صاحب جھاد لاءِ روانو ٿيو، تڏھن سندس نياڻيون کيس روڪڻ لاءِ قرآن

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽي، ساٿين جو تعداد ۷۲ ڄاڻايو آھي.

شريف ميڙ کڻي آيون. جنهن تي چيائين ته،

گورائي ٻئي پار، هورو پار نه هيڪڙو،

وهان ته ويرم پئي، نينهن م پوءِ نهار،

هتي واعدي جي وار، هتي سوتون ڏينر سرتيون (۱)

روائي ٿيڻ وقت هڪ خط مارو ٿيبي هتان مير بجار خان ڏي لکي موڪليائين، (جنهن جو ذڪر اڳتي جدا ايندو.) ۽ هي نياپو ڏنائين ته، ”جنهن جي نياپي تي مون توهان کي دنيوي رهاش لاءِ هڪ زمين جو تڪر هٿ ڪري ڏنو هو، انهيءَ نياپي موڪليندڙ (يعني رسول ڪريم ﷺ) جي حڪم سان مان هتان روانو ٿيان ٿو. توتي هاڻي فرض آهي ته اچي منهنجي مدد ڪر.“ حڪم موجب مارو ٿيبي مير بجار خان کي وڃي خط ڏنو. مير کي انهيءَ وقت ايمان ڇڏي ويو. پاڻ ته ڪونه آيو پر مدد به ڪانه موڪليائين، مير صاحب جواب ڏياري موڪليو ته، توهين ۽ مهنت پئي فقير آهيو، اسان جو انهيءَ ۾ ڪو واسطو نه آهي. جيئن اوهان کي وڻي ٽئين ڪريو. هوڏانهن مهنت کي چواڻي موڪليائين ته اسان جو مگرڻي صاحب جي ڪاهه سان ڪوبه واسطو ڪونه آهي، توهان مگرڻي فقير ساڻ ڪهڙو به سلوڪ ڪري سگهو ٿا (۲) روايت آهي ته شادي پلي ۾ انس پلي نالي هڪ شخص هو، جو پڻ تسبيح ڪندو پيو نڙ ڪائيندو هو ۽ شيخ گرهوڙي کي چيو هئائين ته آءٌ به جهاد تي هلندس. جڏهن جهاد لاءِ تياري ٿي ته گرهوڙي صاحب انس پلي کي سڏيو. مگر هن چيو ته اوهين هلو آءٌ اچان ٿو. انهيءَ تي گرهوڙي صاحب چيو ته، انس پلي، نڙ نڙ ٺلهي،

جيڏانهن ميدان علي، تيڏانهن پير نه کڻي پلي. (۳)

گرهوڙ کان پهرين منزل ”رڪن ڍليار“ وٽ ڪيائون، جو ڪپري کان

۵ ميل اوڀر ۾ آهي. اتي ٽئين وٽ سرينهن جي وڻ هيٺ ڏينهن ٺاريائون. مارو

۽ الياس ٿيبي ٻئي ڀائر جهاد لاءِ تيار ٿيا. پر پاڻ الياس کي پوئتي گهرجي سنڀال

لاءِ ڇڏيائون، ۽ فقط ماروءَ کي ساڻ ڪنيائون. اتان ڪوچ ڪري راڙ جي سيدن

۾ آيا، سيدن کي چيائون ته، ”اوهين سونهان ٿي هلو.“ سيدن چيو ته، ”مهنت

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص ۴۱

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص - ۴۲

(۳) ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، جنگنامه، ص ۱۵۳

تمام ڪرڙو آهي ۽ هي لشڪر ڪڏهن به ڪونه ڪٽندو ۽ جيڪڏهن مهنت کي خبر پئي ته اسان اوهان جي مدد ڪئي آهي ته اسان کي پيڙي ڇڏيندو. " ائين چئي هلڻ کان انڪار ڪيائون. سندن مجلس ۾ هڪ شخص ڪامل ڪوري نالي هو. جنهن چيو ته: "قبلا، مان تازو اتان ان خريد ڪري آيو آهيان وات آءُ به ڏيکاري سگهندس. تنهن تي پاڻ فرمايائون ته: "جڏهن تون هن لشڪر جو هن وقت سونهو ٿيو هلين ٿو، تڏهن ڏينهن قيامت جي به هن لشڪر جو سونهو ٿي هلندين. هنن سيدن جي سيدي وٺي ٿو ڏيان ڪورين کي، ۽ ڪورين جي ڪورپ وٺي ٿو ڏيان راڙ جي سيدن کي. " راڙ، ڪپري تعلقي ۾ هڪ ننڍو ڳوٺ آهي، جتي اڃا تائين ڪيترائي سيد ويٺا آهن. جي ڪورڪو ڪر پيا ڪن. ڪامل ڪوريءَ جاپويان اڃا تائين گرهوڙي صاحب جي درگاهه جا مجاور ٿيا اچن.

آخر راڙ کان رڙهي اچي ڪپري کان اٽڪل ٽيهه ڪوهه اوڀر طرف جتي به تڙ هئا. هڪ "رهو"، ٻيو "ڏيڏرو"، رهو مڙهيءَ کان ۴ ميل ڏکڻ ۽ ڏيڏرو ۳ ميل اولهه هو. فقير عبدالرحيم رحم ڏيڏرو تڙ تي هڪ ڪنڊيءَ هيٺ اچي لٿو. جا تڙ کان الهندي طرف ڊڙي تي بيٺل هئي. هن ساري لشڪر ۾ فقط هڪ ڏور دار بندوق هئي. (۱)

مهنت جي جادويءَ جو ذڪر

مهنت وٽ هڪ ڪشتو هوندو هو. جيڪو هر طرف کان ان، گيهه ۽ گوشت وغيره گڏ ڪري اچي سندس ديگ ۾ وجهندو هو، جا رجھي تيار ٿيندي هئي، ۽ ان مان اتي جا رهاڪو، هندو خواه مسلمان، کائيندا هئا. انهيءَ ديگ ۾ اهڙي حڪمت هئي، جو سوين ماڻهو کائي اٿندا هئا. پر هوءِ اوتري جي اوتري رهندي هئي. (۲) ازانسواءِ ڪهڙو به مريض وٽس ايندو هو، ته مٿس به ٽي لفظ پڙهي شوڪاريندو هو، ته مرض لهي ويندو هو. انهن ٻنهي ڪرامتن جي ڪري ماڻهن ۾ گهڻي مهنت جي مڃتا هوندي هئي.

(۱) ڊاڪٽر دائود پوتو، ڪلام گرهوڙي ص - ۵۰

(۲) اها جادوءَ جي ديگ عام نمائش لاءِ حضرت سلطان الاولياءَ جي مقبري واري صحن جي ڏکڻ اوڀر واري ڪنڊ ۾ سلامت رکيل آهي. مٿس سنسڪرت ۾ اکر لکيل آهن.

شيخ عبدالرحيم صاحب شهر جي ويجهو وارد ٿيڻ شرط هڪ جتيءَ جو پادر لاهي (۱) انهيءَ کي حڪم ڏنو ته: ”ڪشتي کي ڪيڏانهن به نه ڇڏج.“ سو ڪشتو جيڏانهن وڃي تيڏانهن موچڙا کايو موني اچي ساميءَ جي اڳيان ڪري. سامي حيران ٿي چيو ته شايد ڪو جادوگر آيو آهي. جو ڪشتي کي ڪڍائيءَ کان روڪي ٿو. چوڌاري ماڻهو موڪليائين جن اچي خبر ڏنس ته ٻيو ته شهر جي سپاس ۾ ڪونه آيو آهي. سواءِ گرهوڙ واري مگرهي فقير جي ساميءَ کي اڳيئي سڌ هئي ته بزرگ مگرهو صاحب وڏو درويش آهي. جنهن ميرن کي سنڌ وٺي ڏني هئي. روايت آهي ته ڪلهوڙن جي آخري حاڪم، شيخ عبدالرحيم گرهوڙيءَ کي دارالخلافه خداآباد ۾ طلب ڪيو. پروگرام مطابق گرهوڙي صاحب هٿ ۾ تسبيح کڻي ورد وظيفا پڙهندو وڃي دربار حال ۾ پهتو حاڪم کيس ڏسي ٽوڪ وڃان چيو ته فقير هٿ ۾ ڇا اٿئي؟ گرهوڙي صاحب وراڻيو ته ابا تسبيح آهي ته ڪلهوڙي حاڪم وري به ٽوڪ زني ڪندي چيو ته هسي. گرهوڙي صاحب وري به کيس وراڻيو ته نه بابا هيءَ تسبيح آهي، ليڪن بادشاهه وري به چيو ته هسي ته پوءِ آخر گرهوڙي صاحب جلال مان فرمايو ته ها:

اللهم حسبي، ڪلهوڙن کان ڪسي.

ميرن کي ڏسي، تنهن پوءِ پسي.

آخر ٿيو به ائين جو يڪدم ڪلهوڙن کان سنڌ جي حڪومت ڪسجي وئي ۽ ميرن کي ملي. (۲)

تنهن تي ساميءَ جي ننڍي ڀاءُ گرت گر کيس چيو ته هن کي ميرن جي ضرور مدد هوندي ۽ ازانسواءِ فقير به آهي. انهيءَ سبب ساڻس وڙهڻ چڱو ناهي، بهتر ٿيندو ته منٿ ڪري جند ڇڏائجي، ۽ کيس ڪجهه ڏن ڏيئي پوئتي موٽائجي. دت گر کي اها صلاح وئي، ۽ ٻئي چڻا گرهوڙي صاحب وٽ لنگهي ويا. گهڻيون ئي منتو آڙيون ڪيائون، سون هيرن جواهرن ۽ سهڻين عورتن جي

(۱) ٻي روايت آهي ته، شاهه ڀٽائي جيڪا جملي بزرگ گرهوڙي کي تحفہ ۾ ڏني هئي. انکي گرهوڙي حڪم ڪيو ته: ”جادوگر واري ڪشتي کي مٽا.“ جنهن ڪشتي کي شڪست ڏني هئي.

(۲) مگرهيون رفيق احمد بازيد پوري (مضمون) سوانح حيات شهيد عبدالرحيم گرهوڙي صاحب

لالچ ڏنائونس. مگر گرهوڙي صاحب سڀني آڇن کان انڪار ڪيو، بلڪ پنهنجي پائرن کي اسلام جي دعوت ڏنائين، ۽ کيس صاف چيائين ته: ”جيڪڏهن ايمان نه آئيندا ته مان جنگ کان ڪين گسندس. پنهنجي جشن ايمان آڻڻ کان نابري واري، تنهن تي پاڻ کين چار شرط واڌائين، ۽ فرمايائين ته جيڪڏهن انهن ڪوبه شرط قبول نه ڪيو ته پوءِ پنجون شرط تلوار جو آهي، جا پاڻهي فيصلو ڪندي.“

شرطن جو ذڪر (۱)

پهريون شرط: هندن جو سردار اسان وٽ اچي، اسين کيس چاليهه ڏينهن درين کان سواءِ جاءِ ۾ بند ڪري ٻاهران قفل ڏيئي ڇڏينداسون. اهڙي طرح آءٌ جو مسلمانن جو مهendar آهيان سو وٽن چاليهه راتيون قفل اندر بند رهندس، پوءِ جيڪو به اسان مان فوت ٿيو، تنهنجو لشڪر آڻ مڃيندو.

ٻيو شرط: هڪ ميدان مقرر ڪجي، هندن جو لشڪر هڪڙي طرف بيهي ۽ مسلمانن جو ٻي طرف سامهون بيهي، پوءِ مان ۽ هندن جو سردار ميدان ۾ ملهه وڙهنداسون، جيڪڏهن ٽئي دفعا آءٌ مٿس غالب پيس ته هو مسلمان ٿيندو، نه ته آءٌ جڻيو ٻڌي لشڪر سميت سندس تابع ٿيندس.

ٽيون شرط: مون کي ۽ هندن جي سرگروھ کي، سڀني ماڻهن جي سامهون سامهي ۾ توريو. جيڪڏهن هو ٿلهائي جي ڪري گرو ٿيو ته آءٌ سندس رسمون پاڻي هموار ڪندس، پر جيڪڏهن آءٌ باوجود ڏهراپ جي وزن ۾ وڌيڪ ٿيس ته هو مسلمان ٿيندو.

چوٿون شرط: هندو پنهنجي بت اڳيان راڳ روپ ۽ ريتون رسمون ڪن، جڏهن جوش ۾ اچن، تڏهن آءٌ تن تنها حاضر ٿيندس پوءِ جيڪڏهن مون تي تصرف هلائي پنهنجو ڪيائون ته آءٌ سندن تابعداري قبول ڪندس. يا آءٌ ذڪر جي حلقي ۾ ويهان ٿو، هندن جو سردار اڪيلو اچي اڃا اوڻيهه وڪون پري هوندو ته ڪلمه شهادت بلند آواز سان پڙهي مسلمانن جي دين ۾ داخل ٿيندو.

پنجون شرط: جهاد آهي، جنهن لاءِ اسين هتي آيا آهيون. مٿيان چارئي شرط سامي قبول نه ڪيا تنهن تي گرهوڙي صاحب کيس ٻيو وجهه ڏنو ۽ چيائين ته ”اوهان ڪشتو گهرايو ۽ ڪائنس پڇو، جيئن هو چوي ٿين

(۱) هي شرطن جو تفصيل، ڪلام گرهوڙي ۽ آئينه اولياءِ تان ورتل آهي.

ڪريون. ڪشتي کان دريافت ڪيو ويو. پر جواب ندارد. تڏهن گرهوڙي صاحب چيو ته هاڻي وري جمنيءَ کان ٿا پڇون. پوءِ جيئن چوندِي تئين ڪنداسين. ساميءَ سمجهيو ته جمني به ڪشتيءَ وانگر خاموش رهندي، سو اهو شرط کڻي قبول ڪيائين. جمني وٺي ڪيو، ”دين! دين!“ ساميءَ مڪر ڪري چيو ته جمني مان ”ڏن! ڏن!“ جو آواز ٿو اچي. تنهن تي يڪدم ”حق! حق!“ جو آواز اچڻ لڳو. انهيءَ ڪشمڪش تي ننڍي ڀاءُ گرت ڪر وڌي ڀاءُ دت گر کي چيو ته بهتر آهي ته نيزاري ڪري پاڻ ڇڏائجي، نه ته هن بلا مان جند نه ڇڏندي. پوءِ ٻئي پائڻ صلاح ڪرڻ لاءِ اجازت وٺي پنهنجي جاءِ تي ويا.

انهيءَ بعد گرهوڙي صاحب پاڻ کي ڪلهن تائين واريءَ ۾ پورايو ۽ سڀني لشڪر جي ساٿين کي گڏ ڪري چيائين ته ”ڪهڙي صلاح آهي؟“ سڀني يڪ آواز چيو ته، ”صلاح ماهم آئست کان تراست صلاح.“

(اسان سڀني جي اهائي صلاح آهي، جا اوهان جي صلاح آهي.)

تنهن تي پاڻ فرمايائون ته مون کي هيءَ ڳالهه منظور آهي يعني ته شهيد ٿي پورجون. سڀني چيو ته شهادت جو موت قبول ڪري آيا آهيو. تنهن پوءِ زمين کان ٻاهر ڪڍيائونس.

دت گر جادوگر پنهنجي جاءِ تي مس پهتو ته مير بجار خان ٽالپر جو مخفي خط به اچي ملين، جنهن ۾ لکيل هو ته اسان جو مڱريي فقير جي لڙائي سان ڪوبه واسطو ڪونهي. اوهين پاڻ ۾ ڄاڻو، پنهجي پائڻن کي مير صاحب جو ڊپ هو. پر جڏهن خبر پين ته مير جو هٿ نه آهي. تڏهن پيٽ ۾ ساھ پين ۽ چيائون ته انهن ماڻهن کي اجهو ٿا گهمائي وٺون. انهيءَ خيال سان وٺي پيرتي ڏونڪو هنيائون ۽ جنگ لاءِ تياري ڪرڻ لڳا. ايتري ۾ گرهوڙي صاحب کي به ماڻهن اچي احوال ڪيو ته: ”قبلا ساميءَ سندس ڀاءُ ته صلاح مشوري لاءِ وقت وٺي ويا هئا. مگر ڏسجي ائين پيو ته جنگ لاءِ تياري ٿي رهي آهي.“ تڏهن گرهوڙي صاحب فرمايو ته: ”شايد مير بجار خان ڏوهه ڪيو آهي، ٿيندس به ساڻس ڏوهه.“

”اسان پاري، بجر نه پاري، وٺي بجر جي سرداري.“ (۱)

هن جنگ ۾ ڪي ٽالپر به شامل هئا، جن عرض ڪيو ته: ”قبلا! بجر ته دغا ڪئي، پر اسان ٽالپرن ڪهڙو ڏوهه ڪيو جو اسان کي به پاراتو

ڏٺو ويو آهي. ” پاڻ فرمايائون ته: ” اوهين مير پيا سڪيو پيٽ پاليندا. ” انهيءَ دعا جو نتيجو اهو ٿيو، جو اڄ تائين سڀ ڪنهن ٽالپر وٽ ڪجهه نه ڪجهه زمين جو ٽڪر آهي. ۽ خوش گذران ڪري رهيا آهن.

ٿوري وقت ۾ ساميءَ جو لشڪر اچي ويجهو پيو، پاڻ پنهنجي ساٿين سان اڳڀرو وڌيا ۽ رامڻ ٽالپر (۲) کي حڪم ڏنائون ته بندوق ڀري ڇڏ. رامڻ جواب ڏنو ته مون اڳتي ڀري ڇڏي آهي، چيائونس ته ٻيو ڪانه به ڀري ڇڏينس ۽ جڏهن مان چوانءِ تڏهن چوڙج. جنگ شروع ٿيڻ وقت پاڻ رامڻ سان گڏ وڃي بيٺا. مريدن هڪ تلوار ۽ ڍال واري کي موڪليو ته وڃي ڀر ۾

(۱) رچرڊ برٽن صاحب هن طرح لکيو آهي ته، هڪ دفعي مير بجار خان بزرگ گرهوڙي صاحب سان ملڻ ويو ته هو انوقت ڪنهن ٻئي فقير سان گڏ ويٺو هو. بزرگ گرهوڙي مير صاحب کي ڏسي يڪدم فرمايس ته،

” بجر! اسان ڀاري، تو نه ڀاري،

هاڻي ويئي تنهنجي گهران سرداري.“

ٻئي فقير پڻ تائيد ڪئي:

” ادا، ڪي م چئيس، ايندا ڪاڪاڻي، پيٽ ڦاڙي ويسين.“

ٿيو به ائين ئي جو جوڌپور جي راجا وٽان ڪاڪاڻي قوم جي ٻن رانوڙن جي هٿان مير بجار خان سن ۱۱۹۴ھ (۱۷۸۰ع) ۾ دغاسان قتل ٿي ويو.

(حوالو، رچرڊ برٽن: ” سنڌي ۽ سنڌونديءَ جي ماڻھ ۾ رهندڙ قومون.“ ص ۲۲۰)

(۲) حضرت پير بادشاهه خواجه گل حسن قدس سره جن کان روايت آهي ته حضرت خواجه گل محمد قدس سره جن جو گرهوڙي صاحب کي اڳ ۾ ئي چيل هو ته جهاد وقت رامڻ ٽالپر کي ساڻ ڪڻجو. جيڪو بهارائي خاندان جو نوجوان ڳڀرو خانپور جو ويٺل هو. جنهن کي گرهوڙي صاحب واٽ تي سڏي وڌي آواز سان چيائين ته: ” ٻيا! وقت اوست“ (يعني هليو آ، اڄ تنهنجو وقت آهي.) هن ڳالهه لشڪر جي سڀني ماڻهن کي تعجب ۾ وڌو.

اهوئي رامڻ هو، جنهن دت گر ڪافر کي الله اڪبر چئي بندوق چوڙي، جا سڌي وڃي ساميءَ جي سڀني ۾ لڳي ۽ گهوڙي سان گهلجو رهيو، آخر مري ويو. ۽ سندس لشڪر فرار ٿيو. رامڻ ٽالپر ان جنگ کان پوءِ به ڪافي وقت زندهه هيو.

بيھ ته وقت سر ڍال سان بچاءُ ڪري سگھجي. پاڻ يڪدم ڍال واري کي فرمايائون ته:

”سپر سور ڪندياء، مرڻ باس ته مير ٿين!“

پوءِ ته مجاهدن ولي هندن جي لشڪر تي هلان ڪئي. گرهوڙي صاحب پاڻ نڪو هٿيار هلايو ۽ نڪي ڪو ڪاوڙ يا پٽ جو لفظ وات مان ڪڍيائون. رڳو ”اياڪ نعبد وياڪ نستمين“ واري آيت جو ورد ۽ الله اڪبر جي نعرن جي ذم مچائي ڏنائين ايتري ۾ سامي دتگر ڪاريءَ گهوڙيءَ تي چڙهيل، ڪتاري چيلهم سان ٻڌل ۽ تيزو هٿ ۾ لشڪر اڳيان گهوڙي کي ٽپائيندو ۽ ڪڏائيندو نظر آيو، جو ”ماريو، ماريو!“ ڪندو پي آيو. پاڻ رامڻ کي حڪم ڏنائون ته ساميءَ جي سيني ۾ بندوق هڻ. بندوق لڳڻ سان سامي گهوڙي تان آهتجي پيو ۽ سندس تنگ رڪيپ ۾ ڦاسي پئي. هندن جي لشڪر جڏهن ڏٺو ته سندن سپه سالار ڪري پيو آهي، ۽ گهوڙي کيس گهليندي وئي. تڏهن چيائون ته ٻيهر يائين پهرين سامي کي بچايون ۽ پوءِ هنن ماڻهن کي گرفتار ڪري وٺنداسين. دشمنن ۾ ٽاڪوڙو ڏسي، مسلمان انهن جي لشڪر ۾ ڪاهي پيا. ساميءَ جي لشڪر تي اچي الاهي مصيبت ڪڙڪي جو سڄو ناس ٿي ويو ۽ گرهوڙي صاحب جا به ڪيترائي ساٿي شهيد ٿي ويا.

مڙهي کي ڊاهڻ ۽ مسجد جو بنياد رکڻ

بزرگ گرهوڙي پنهنجي لشڪر کي حڪم ڏنو ته مڙهيءَ کي ڊاهيو، ۽ بتن کي پيچي پورا پورا ڪري ڇڏيو. ۽ لشڪر کي هدايت ڪئي ويئي ته ڪاٺ پيئڻ مباح آهي، مگر ڪنهن شيءِ کڻڻ جي اوهان کي اجازت نه آهي، ۽ لشڪر کي حڪم ڪيائين ته ان جاءِ تي مسجد ٺاهيو. پاڻ انهن جي نگراني پئي ڪيائون ۽ مسجد جي سنڀال لاءِ اتي جي هنگورا ذات جي ماڻهن مان مجاور مقرر ڪيائين ۽ مهاڏيو جي مڙهي واري شهر جو نالو مٽائي ”ڊينپور“ رکيائون.

شهادت جو پيالو پيئڻ

چون ٿا ته گرهوڙي صاحب جڏهن اڪيلو ڪنڊيءَ جي وڻ هيٺ ويٺي مسجد جي اڏاوت جي نگراني ڪري رهيا هئا، تڏهن وجهه وٺي لکانو چانهيو ۽

ستابو گجو بڙڇيون لڪائي وٽس زيارت جي بهاني سان آيا ۽ کيس اچي سخت زخمي ڪيائون. مارو ٿيو جو ڀرپور ويٺو هو. جڏهن هي حال ڏٺائين، تڏهن ڊوڙندو ڊوڙندو ”ابو، ابو“ ڪري اچي گرهوڙي صاحب جي مٿان پيو ۽ انهن ساڳين نامرادن کيس تلوار هڻي شهيد ڪري وڌو. اهڙو طرح گرهوڙي صاحب جيڪا ماروءَ جي حق ۾ پيشنگوئي ڪئي هئي ته سندن رت گڏبو ساڀوري ٿي. انهيءَ حادثي تي ماروءَ جي ڀاءُ الياس ٿيبي هي به بيت چيا آهن.

ستابو ٿيو عتابو، جنهن ڌڪيل ڌڪ هينو،
گجو گاندو غير تي، سو اصل عتابو،
لڪ لعنت لڪائي ڪي، جنهن سورم ڪين سڃاتو.

عبدالرحيم اڌ ٿيو، مارو تنهن مٿا،
انهيءَ جا الياس چئي، ليڪا سڀ لٿا.

گرهوڙي صاحب جا ماڻهو حملي ڪندڙن جي پويان پيا، پر بزرگ کين منع ڪئي ۽ چيائين ته انهن کي ڪجهه به نه چئجو ۽ پڻ عيوض نه وٺجو جو عيوض ڏئي وٺ آهي، حضرت شيخ صاحب کي تلوارن ۽ نيزن جا ڳچ ڌڪ لڳا هئا. پاڻ لاڏاڻي وقت ٻار ٻار هي بيت پئي دهرائائون.

ستي وٽ نه سومري، مٿو نه ڌو تائين،

قيمتي ڪپڙا، اڇا نه اوڍيائين

ملير ماڻيائين، ستيءَ سيل سنباھيو (۱)

تن ڏينهن اندر سارو انتظام پورو ڪري سومر جي ڏينهن تاريخ ۱۷ ربيع الاول سن ۱۱۹۲ هجري مطابق ۱۵ مارچ ۱۷۷۸ع تي شهادت جو شربت پيائين (۲) سندس عمران وقت ۶۳ سال هئي (۳) ۽ هيٺ ڏنل آيت سڳوريءَ ۾ بيان ڪيل مرتبي کي پهتا.

ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء ولكن لا تشعرون.

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص ۵۸

(۲) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ”مضمون ۽ مقالا“ ص ۹۲

(۳) اڪثر ڪتابن ۾ سندس عمر مبارڪ ۴۰ سال ڄاڻائي وئي آهي سادرست نه آهي.

(سورة بقر) يعني: ”جيڪي شخص الله تعاليٰ جي رستي ۾ قتل ڪيا وڃن ٿا تن کي مثل نه ڄڻو، بلڪ اهي جيئرا آهن، پر توهان نٿا ڄاڻو.“ (۱) حيرت جهڙي هيءُ ڳالهه آهي جو گرهوڙي صاحب جي بدن مان هڪ ڦڙو به رت جو ڪونه نڪتو، تلوارن جا ڌڪ اندران سفيد نظر آيا ٿي. (۲) مير نظر علي ”خاڪي“ ٽالپر سندس شهادت تي قطعو چيو آهي. جنهن جي آخري بيت مان سندن شهادت جو مادہ تاريخ نڪري ٿو:

چون تاريخ وصالش جستمر ازل،
جواب آمد، ”بحق خلوت گزيده“

(يعني: جڏهن سندن وصال جي تاريخ دل کان پڇيم ته جواب مليو ته: ”هو حق سان ويڃي مليو.“) (۳)

چون ٿا ته وصال وقت امر ڪيو هئائين ته مون کي يڪدم نه پوريو وڃي جو چاليهن ڏينهن بعد جئرو ٿي اٿندس، پر جيڪڏهن منهنجي مڙهه تي ڪا مک وهي ته پوءِ هڪدم دفن ڪجو. ساڻين سندس لاش مبارڪ کي سج لٽي ڌارا لڏيو ۽ ٻئي ڏينهن سومهائي وقت گرهوڙ ۾ آندائون. ڪجهه همراز ساڻي اڃا پٺ تي سندن حڪم موجب ڪم ڪري رهيا هئا. ته سندس جنازو اچي گرهوڙ ۾ پهتو سندس شهادت جو ٻڌي ڪيترائي ٽالپر اچي گرهوڙ ۾ گڏ ٿيا. جڏهن انهن کي خبر پئي ته گرهوڙي صاحب جو هي فرمان آهي، تڏهن کين اچي ڀڄ ورتو ته جيڪڏهن گرهوڙي صاحب جيئرو ٿي اٿيو ته اسين سخت ڏورائي هيٺ اچي وينداسين. جو اسان سندن سڏ نه ورنايو هو. سو اچي تاهوت مڇايائون، ته بزرگ کي هڪدم دفن ڪيو وڃي. آخر انهن جي زور تي جنازو تڙتڪڙ ۾ زمين داخل ڪيو ويو. جڏهن سندس سڄا ساڻي پهتا، تڏهن ارادو ڏيکارايائون ته قبر کوٽي جنازو ٻاهر ڪڍي رکون. مگر خواب ۾ اشارو ٿين ته: ”اهو عام رواج جي برخلاف ٿيندو. تنهن ڪري ضرورت ناهي.“ سندس مقبرو پير پٿورو اسٽيشن کان ڇهه ميل اتر طرف واقع آهي.

(۱) مير بلوچ خان ٽالپر: ”فردوس العارفين“ (قلمي) ص ۱۲۷

(۲) مولوي دين محمد وفائي: تذڪره مشاهير سنڌ، جلد ٽيون ص ۱۴۰

(۳) مير نظر علي ٽالپر: آئينه اولياء، ص ۷۲

مزار تي قبي جي اڏاوت

حضرت شهيد عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره جي مزار مبارڪ تي عاليشان مقبرو شريف، مير احمد خان شاهواڻي ٽالپر ٺهرايو. مقبري تي جيڪو پيڇرو مبارڪ رکيل آهي، سو پهريائين، حضرت سلطان الاولياءِ خواجہ محمد زمان قدس سره العزيز جي مرقد مبارڪ تي هو. ٻئي پيڇري مبارڪ ٺهڻ ڪري اوائلي پيڇرو ٺهراڻي گرهوڙي صاحب جي مزار لاءِ موڪليو ويو. جنهن جي تاريخ ”رضوان من الله“ يعني ۱۲۱۳ هجري مان نڪري ٿي.

سندس اهل و عيال

چون ٿا مخدوم شهيد ميان عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره ڪل ۵ شاديون ڪيون هيون. هڪ پنهنجي ڏاڏي پوٽي مڱريائي مان هڪ نياڻي تيس جا پنهنجي ڀائي عبداللہ کي پرڻائي ڏنائين، ٻي کٽين مان جنهن مان هڪ پٽ پيدا ٿيو هوس. پر چئن پنجن ورهين جي عمر ۾ گذاري ويو. گرهوڙي صاحب کٽين لاءِ هميشه فرمائيندو هو ته،

”خوش هجن کٽي، جتي سي ٿئي.“

ٽي شادي هنگور جا قوم مان ڪيائين، ان مان ٽي نياڻيون ڄاوس، جيڪي ٽي سيدن کي پرڻائي ڏنائين، جن جا نالا هي آهن، سيد حاجي قطب علي شاهه، سيد پير شاهه ۽ سيد ڪرم علي شاهه. بزرگ خوشيءَ مان اظهار ڪندو هو ته ”سيدن سان سگهڻو ٿيو آهيان.“ اهو ئي سبب آهي جو اڄ سوڌو سندس گادي نشين سيد (انهن نياڻن جي اولاد مان) ٿيندا پيا اچن، کيس ڪوبه نرين اولاد ڪونه هو ڪاش جيڪر کيس پٽ جو اولاد هجي ها ! ڇو ته موجوده گادي نشين سيدن جي ايتري ته بي رخي ۽ بي پرواهي آهي جو ڪنهن سان ملاقات به نٿا ڪن. (۱) چوٿين شادي ٽين مان ۽ پنجين اوڻن مان ڪيائين پر انهن بيبن مان ڪو به اولاد ڪونه ٿيس. گرهوڙي صاحب جا رشتيدار خانپور ۾ رهندا هئا، جن وٽ اڪثر ويندو رهندو هو.

(۱) مڱريو رفيق احمد بازيد پوري (مضمون) مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي ماهوار شريعت سکر ۽ ماهوار الفاروق ڪراچي ڊسمبر ۱۹۹۵ع

گرهوڙي صاحب جون تصنيفون

حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي صاحب ڪيترائي ڪتاب لکيا، مگر انهن مان گهڻا ڪتاب مدد خان پٺاڻ جي ڦرلٽ ۽ ڪاهن وقت لڏ پلاڻ جي ڪري گم ٿي ويا. (۱) انهن مان ڪجهه دستياب آهن ۽ ڪن جا صرف حوالا ئي ملن ٿا.

۱- فتح الفضل: هي ڪتاب سنڌي زبان ۾ مخدوم گرهوڙي صاحب جو پهريون تصنيف آهي. (۲) هن ڪتاب ۾ حضرت سلطان الاولياء جا ۴۴۶ چونڊ مقولا گڏ ڪيا اٿس.

۲- لذت الوصل شرح فتح الفضل: هي ڪتاب عربي زبان ۾ مٿين ڪتاب جي مقولن کي شرح سان لکيو اٿس. (۳) هن عذر سان ته، ”ولا باس باختلاف اللسان في اتحاد البيان“ (يعني زبان جي اختلاف ۾ ڪا حرڪت ناهي جڏهن بيان هڪڙوئي آهي).

هن ڪتاب جي ۲۴۲ مقولن جو ترجمو ۽ شرح فارسي ۾ حضرت خواجہ گل محمد قدس سره ”الورد المحمدي“ جي نالي سان ڪيو آهي جنهنجو سنڌي ۾ ترجمو مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب ۱۹۸۸ع ۾ شايع ڪرايو آهي. مذڪوره ڪتاب جا باقي رهيل ۲۰۲ مقولا مير سيد نور علي شاهه لکوي تڪملة الورد المحمدي جي نالي سان فارسي ۾ ترجمو ۽ شرح ڪئي آهي.

۳- نوڪات صوفيه: عربي زبان ۾ هي ڪتاب به گرهوڙي صاحب جي تصنيف آهي جنهن ۾ حضرت سلطان اولياء قدس سره جي بيتن مان چونڊ ۸۴ ابیات جي شرح لکيائين. جنهن جو سنڌي ۾ ترجمو علامہ ڊاڪٽر دائود پوٽو صاحب سن ۱۹۳۹ع ۾ پهريون دفعو شايع ڪرايو. جنهن جا بعد ۾ ٻه ايڊيشن شايع ٿيا آهن.

۴- رساڪم گل نما: هي ڪتاب فارسي زبان ۾ مثنويءَ جي طرز تي

(۱) ڊاڪٽر دائود پوٽو، ڪلام گرهوڙي، ص ۶۴

(۲) خليفہ محمود ڪڙيہ وارو، ملفوظات محمد راشد رحمہ جي پاڳو ڇهون جي ص ۸ تي لکيو آهي ته، فتح الفضل جو سنڌي نسخو رامڻ ٽالپر پير محمد راشد رحمہ کي ڏنائو ڏٺو هو.

(۳) ڊاڪٽر گربخشاڻي، لواري جا لعل، ص (ب)

لکيل آهي. ان ۾ حضرت خواجہ گل محمد محبوب الصمد قدس سرہ جي شان ۾ مدح ۽ تعريف لکيل آهي. جيڪو اڃا تائين شايع نہ ٿيو آهي.

۵- **كشف الكامل**: هي ڪتاب عربي زبان ۾ حضرت سلطان الاولياء قدس سرہ جي مناقبن جي بيان ۾ لکيو ويو آهي. (۱)

۶- **المتفرقہ**: (هن ڪتاب جا حوالہ، مرغوب الاحباب، ارشاد الباري ۽ ڪلام گرهوڙي ۾ ملن ٿا.)

۷- **مروح المتعلمين**: (هن ڪتاب جا حوالہ ”دائري واري سنڌي“ ۾ ملن ٿا، هي فقه جو ڪتاب آهي.)

۸- **ماينبغي الحماثل من معدود المسائل**: هي ڪتاب سن ۱۱۷۷ھ (۱۷۶۳ع) جو لکيل آهي. (۲)

۹- **مکتوبات**: هي ڪتاب فارسي ۾ امام ريانِي مجدد الف ثاني رح جي مکتوبات جو اختصار آهي.

۱۰- **شرح عين العلم**:

۱۱- **مجموع سنڌيات**: هن مجموعہ ڪلام ۾ هيٺيان رسالہ اچي وڃن ٿا.

۱- **تفسير**: گرهوڙي صاحب سنڌي نظر ۾ قرآن پاڪ جي ڪجهہ سورتن جو تفسير ڪيو آهي.

۲- **حقيقت محمدي**:

۳- **ايمان جون سفتون**:

۴- **سنڌي ترڪي واري**:

۵- **سنڌي عقائد**:

۶- **بيان ستن فرضن جو**:

۷- **پيمان توحيد جو**:

۸- **سنڌي ابيات** وغيره

سندس سنڌي ڪلام جا هن وقت تائين هيٺيان ڇاپا ڇپجي چڪا آهن. ۱. نواب چار ڪانيو خان، ليٽو ۱۹۰۴ع، ۲. مولوي عبدالرحيم مگسي

(۱) مولوي عبدالقادر بوبڪاڻي جي ڪتاب ارشاد الباري ۾ حوالہ هن ڪتاب جا آهن.

(۲) اڪثر نبي بخش بلوچ: سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ

ليٽو ۾ ۱۹۳۱ع. ۳. حاجي احمد بن حاجي محمد بمبئيءَ مان ۱۲۹۲ھ ۴. پروفيسر علي نواز جتوئي ٽائيپ ۾ ۱۹۵۵ع. ۵. ڊاڪٽر دائود پوٽو، مصري ٽائيپ ۾ ۱۹۵۶ع. ۶. پروفيسر علي نواز جتوئي پيو ايڊيشن ۱۹۸۹ع، ڊاڪٽر دائود پوٽو، پيو ايڊيشن سال ۱۹۹۵ع ۾ پڌرا ڪيا ويا آهن.

ملفوظات (۱)

- ۱- سخن ۽ ٻول سڀني شين کان وڌيڪ ڀلو آهي.
- ۲- بڏهن الله جو حضور هٿ آهي ته ٻنهي جهانن جون سڀ مرادون حاصل آهن.
- ۳- الله کي ياد ڪرڻ کانسواءِ ٻي مشغولي نه رکجي.
- ۴- اسين خدا پاڪ جي خواهش تي هلون ٿا، زاهد وانگر پنهنجي خواهش تي نٿا هلون.
- ۵- قضا تي راضيو ٿي الله جي عين ذات جي طلب ۽ توجهه واري مراد مائٽ آهي.
- ۶- جنهن اڄ هن سڀ کان وڏي (خدا پاڪ) کي نه ڳالھسو سڀاڻي (قيامت جي ڏينهن) ان کي ڪيئن ڏسندو. ڪاهه ۾ اٿ رڳو انڌي ماڻهوءَ کان اوجھل ٿي سگهي ٿو.
- ۷- عاشق وٽ معشوق کانسواءِ ٻئي جي ڳالھه اڃاڻي آهي.
- ۸- دل واري فتويٰ حڪم کي لازمي بنائي ٿي، ان لاءِ دليل جي ضرورت ناهي.
- ۹- جنهن ماڻهوءَ جي نماز ان کي پيڙجين کان نه روڪيو ته اها نماز کيس خدا کان گهڻو پري ڪندي.
- ۱۰- انسان لاءِ ماڻهبي واري وصف ضروري آهي.
- ۱۱- قرآن جو ٻڌڻ ان جي پڙهڻ کان بهتر آهي.
- ۱۲- جيڪا روزي ۽ رزق خدا پاڪ ان لاءِ مقصود ڪيو آهي ان تي راضي رهڻ قناعت آهي.

(۱) هي مقولا بزرگ گرهوڙي قدس سره جا، فتح الفضل جي شرح مان ورتل آهن.

۱۳- جيئن فرمانبردار لاءِ چوڻڪارو آهي، گنهگار کي به شفاعت سان چوڻڪارو ملي ٿو.

۱۴- الله سان شريڪ ڪرڻ جو اهو مطلب آهي ته تون خدا جي غير سان محبت رکين.

۱۵- ذات ۾ نفي ۽ اثبات جي ڪابه تميز نه آهي.

۱۶- روح دل جي اکين کان سواءِ سڃاڻڻ ۾ اچي ٿي نه ٿو.

۱۷- بزرگي جو بنياد حاجتن کي گهٽائڻ تي آهي.

۱۸- الله جي ياد ۾ پنهنجن جهانن کي وسارڻ ڪمال ايمان آهي.

۱۹- توڪل جي معنيٰ آهي ته الله تعاليٰ کي وٺڻ ۽ خلق کان ناتو ڪپڻ.

۲۰- خرچ ڪرڻ جا انداز محبت جون ترازيون آهن.

۲۱- مال کي خدا لاءِ اهوئي ماڻهو خرچ ڪندو آهي، جيڪو دوستيءَ ۾ سچو هوندو آهي.

۲۲- حقيقت وارن وٽ دوزخ نالو آهي، ناموافق ماڻهوءَ جي صحبت اختيار ڪرڻ.

۲۳- زالون اهڙيون رسيون آهن جو ڪامل انسان انهن سان شيطان کي بند ڪندا آهن. طريقت جي طالب لاءِ زالون اهي رسيون آهن جو انهن سان شيطان سيڪڙائن کي قيد ڪندو آهي.

۲۴- جدائي دشمن جي خواهش آهي.

۲۵- جڏهن فقر نهايت کي پهتو ته اتي خدا آهي.

۲۶- امام زمان جا ڪم الله جي رضا ۽ مراد جي موافق هوندا آهن.

۲۷- متوڪل اهو آهي جيڪو پنهنجا سڀ ڪم دوست جي حوالي ڪري.

۲۸- سڀني ڪمن کان بهتر وڃڻو ڪم آهي.

۲۹- مومن مٺو آهي، مٺيءَ کي پسند ڪري ٿو.

۳۰- جڏهن دل کي شين جي محبت کان فراغت ملي ته اهو خدا آهي.

۳۱- جيڪا به عبادت نفي کان اڳ آهي سا وبال آهي.

۳۲- جڏهن نفي هٿ ايندي ته اهڙي ماڻهوءَ جو ڪفر به دين آهي.

۳۳- اسر اعظم جي صورت کي رڳو انسان اڪبر اچاري سگهي ٿو.

۳۴- مجتهد ڪير آهي؟ مجتهد اهو آهي جو پنهنجي دعويٰ لاءِ قابل دليل کي

آئي.

۲۵- مجتهد اهو آهي جيڪو حديث جي ظاهر ۽ باطن کي ڄاڻندڙ هجي.

۲۶- اجتهاد بند نه آهي.

۲۷- جنهن ماڻهن جو شڪر ادا نه ڪيو، تنهن الله جو شڪر ادا نه ڪيو.

۲۸- بڪون ڪيڏن مريد لاءِ عيدون آهن.

۲۹- عقل واري کي سڃاڻي ۽ ڀر عار نه آهي.

۳۰- صحبت سان ڪوبه عمل برابري ڪري نٿو سگهي.

۳۱- جهان هميشه نئون آهي.

۳۲- ڪامل ماڻهن جي ملاقات هڪ ڪسوتي آهي، جنهن سان سچ ۽ ڪوڙ پڌرو ٿي پوندو آهي.

۳۳- عمل کان سواءِ علم و بال جو دليل آهي.

۳۴- ان ڄاڻائي موت آهي.

۳۵- ذڪر ۽ فڪر جي وچ ۾ فرق اهو آهي ته ذڪر جو تعلق ذات سان فڪر جو لاڳاپو صفات سان آهي.

۳۶- مقبول ماڻهو اهو آهي، جيڪو حق کي قبول ڪري.

۳۷- خدا جي ذات جو ڪنهن مظهر کان سواءِ پسڻ اصلي ولايت آهي ۽ ذات جو مظهرن ۾ ڏسڻ ضلي ولايت آهي.

۳۸- زماني جي قطب آڏو علم نقلي درست نه آهي، جيئن پاڻي جي هوندي تيسر درست نه آهي.

۳۹- ولي جيتوڻيڪ الله جو عين نه آهي پر ان جو غير به نه آهي.

۵۰- پاڻهي تي رڳو الله جي عبديت واجب آهي.

۵۱- مرشد مجذوب سالڪ هوندو آهي. يا سالڪ مجذوب هوندو آهي.

۵۲- انسان ڪامل جوهر آهي.

۵۳- قطب پنهنجي حقيقت کان سواءِ ٻئي سان لاڳاپو نٿو رکي پوءِ قطب جو ڦرڻ رڳو پنهنجي دل جي چوڌاري آهي.

۵۴- بدن جي لذت روح لاءِ عذاب آهي.

۵۵- لاهوت مان مراد آهي ذات باري تعاليٰ، جتي هو ۽ تون جي جاءِ ناهي.

۵۶- حقيقت وارن وٽ، بهشت جو باغ، آب حيات ۽ شراب ظهور به معرفت جا

نالآ آهن.

- ۵۷- حيرت مان مراد آهي پروڙڻ ۽ تنهن هوندي به پروڙڻ کان عاجز هئڻ.
- ۵۸- شيديءَ کان ڪارائ، ڪهنبي کان پيلاڻ ۽ آدميءَ کان عشق هرگز وڃڻ جا نه آهن.
- ۵۹- حقيقي ولي ڊپ ۽ اميد جي وچ ۾ آهي.
- ۶۰- سالڪ گهمندڙ آهي ۽ مجذوب اڏامندڙ.
- ۶۱- سڀ خدا جي ڪري آهي، خدا کان آهي ۽ خدا ڏي آهي.
- ۶۲- حقيقت شريعت کان ٻاهر نه آهي.
- ۶۳- خدا وٽ نفعو ڏيندڙ ايمان اهو آهي جو قلبي هجي.
- ۶۴- انسان کان سواءِ ٻئي ڪنهن به مخلوق تي وٺ پڪڙ نه آهي ڇاڪاڻ ته ٻين کي ادراڪ نه آهي.
- ۶۵- انسان جو ڪمال انهيءَ ۾ آهي ته سندس روح بدن کان ڌار ٿئي.
- ۶۶- جيڪو پنهنجي نفس کان ٻاهر نڪري ٿو، تنهنجا ڏوهه بخشيا ويندا.
- ۶۷- اهو ماڻهو جو حواسن جي دنيا ۾ ڦاٿل آهي سو گويا دوزخ ۾ آهي.
- ۶۸- رحمان جي جذبن مان هڪ جذبو پنهي جهانن جي عمل برابر آهي.
- ۶۹- جنهن پاڻ جو پردو وڃان دور ڪيو، تنهن جيڪڏهن انا الحق جو نعرو هنيو، ته ان کي معاف آهي.
- ۷۰- ڪامل انسان کي ڪوبه گناه ضرر نٿو پهچائي.
- ۷۱- جڏهن خدا ڪنهن کي پاڻ پسائي ٿو ته وري انکان پاڻ نٿو لڪائي.
- ۷۲- خدائي قرب جو آخرين مرتبو ”مقام محمود“ جو آهي. جتي الهي تجلبي ۽ جلوي کانسواءِ ڪجهه نه آهي.
- ۷۳- خدائي ذات جي حقيقت کي خدا کانسواءِ ٻيو ڪوبه ڏسي نٿو سگهي.
- ۷۴- فلڪ القمر دوزخ جي باهه آهي.
- ۷۵- سارو عالم خدا تعاليٰ جو مظهر آهي.
- ۷۶- عارف ڪجهه به بصيرت ۽ درايت کانسواءِ نه ڳالهائيندا آهن.
- ۷۷- مومن اهو آهي جو پاڻ ڄاڻي ته ڪهڙيون شيون چڱيون ۽ ڪهڙيون شيون بچڙيون آهن. يا اهو جو نبين ۽ عالمن جي قولن تي ويساهه رکي.
- ۷۸- صلات جي حقيقي معنيٰ آهي دوار المراقبه (هميشه مراقبه اندر رهڻ)

- ۷۹- نور مان مراد آهي الهي ذات جو نور.
- ۸۰- نبي ۽ ولي دنيا ۾ ان لاء آيا آهن ته روح کي پنهنجي اصلي وطن ڏي سڏين.
- ۸۱- وصل کان پوء عبادت ڪرڻ شرڪ جي برابر آهي.
- ۸۲- فنا ۽ ڪمال جي معنيٰ ئي آهي دنيا ئي ٽڳا ٽوڙڻ.
- ۸۳- محبت جا ٽي مطلب آهن، احسان جي محبت، حسن ۽ صفات جي محبت ۽ تيون ذات جي محبت، جيڪو انهن ٽن محبتن کان خالي آهي سو ڪافر آهي.
- ۸۴- توحيد ئي ڪافي عبادت آهي ۽ جنت ئي ڪافي ثواب آهي.
- ۸۵- قرآن مجيد جي معنيٰ تو ۾ آهي.
- ۸۶- جنت آهي خدا ڏانهن توجهه ۽ دوزخ آهي خدا کان غفلت.
- ۸۷- عارف جو قلب (دل) آرسِيءَ وانگر آهي.
- ۸۹- علم ٻچ وانگر آهي، حال وڻ وانگر ۽ عمل ميوي وانگر.
- ۹۰- عارف آهي بحر وانگر جو غير فاني آهي ۽ ٻيا آهن موجن وانگر جي ذري ذري ويس متائي ناس ٿين ٿيون.
- ۹۱- ڪمال انهيءَ ۾ آهي ته هميشه الله سان حاضر رهجي.
- ۹۲- تون نور آهين ۽ نور وانگر صاف ٿي ته انهيءَ راز کي خطا کان صاف لهين.
- ۹۳- موت کان سواءِ حياتي نه آهي.
- ۹۴- فقيرن جي قلب ۾ نه ڪنهن شيءِ جي حب هجي ۽ نه بغض.
- ۹۵- مون مرشد (سلطان الاولياء) کان ٻڌو ته اسان جي مريد کي اها طاقت ناهي ته اهو مخلوق مان ڪنهن هڪ کا رزق گهري.
- ۹۶- رابطي لاءِ شيخ جي صورت جو تصور افضل آهي. ڇو ته شيخ قوم ۾ ائين هوندو آهي جيئن نبي پنهنجي امت ۾.
- ۹۷- جڏهن پورو موحد ٿيندين، تڏهن ذات مطلق کانسواءِ ٻيو سڀ ڪجهه فنا ڏسندين.
- ۹۹- سعيدين جا روح بدن کان ڌار ٿيڻ وقت وڃيو ڪلي روح سان ملن ۽ سندن جاءِ جنت الماوي ۽ سدرة المتهي جي ڀرسان آهي. پر ڪمبخت ماڻهن جي روحن لاءِ آسمان جا دروازا بند هوندا آهن. تنهن ڪري اهي فلڪ القمر هيٺان

پيا پڻ ڪندا آهن.

- ۱۰۰- مراقبي مان مراد آهي نور جي ظهوري لاءِ هميشه حاضر رهڻ.
- ۱۰۱- گناه اهو آهي جيڪو دل ۾ کڻي.

قديم سنڌي نثر (۱)

- ۱- تڪ ڏنگڙي هلي، کڙا پاسن جا جهلي.
- ۲- راڻي راڻ سان رچي، ابو پائڻ ري اچي.
- ۳- ڪافر ڪفر کان اڪار، ڪارو گڏھ ڌوئي اجار.
- ۴- ملون بهشت ڏي هلاء، ڇتون پاڙهي پروجهاء.
- ۵- ملون ڪئين بهشت ۾ اچي، ڪوئي سيرسون سين نچي.
- ۶- ۾ پهاڇون پرڇاء، ٿلهو مهرلو ڪهڙاء، وڏو ڪوهڙو ڪٽاء.
- ۷- مال ڪهڙو ڀلو؟ هيون هور نٿان ٿلو.
- ۸- رزق ڪنهن پر اچي؟ جيئن مينهڙو وسي.
- ۹- ماسي ماڻڙي پڇاء، امان ڪڙي وڇاء، ابا مهڙي اڏاء.
- ۱۰- حاجون سي ڪجن، جياڻين ڪاڇڙا سڃهن.
- ۱۱- ڳالهڙيون ٿين ڪجن، جيئن مڇڙيون ڪاڇن.
- ۱۲- گرو چيلڙا پڙهه، ڪڪڙ ٻچڙا چٽاه.
- ۱۳- چيلڙا ڪيئن رجن، جيئن پولڙا نجن.
- ۱۴- ڪٿو سڀ پڇ سين ٺهي، ڪنهن پر ۾ ۾ پهي.

(۱) سنڌي ادب جي تاريخ ۾ مخدوم شهيد عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره کي پهريون سنڌي نثر نويس سمجهڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته ڪلهوڙا دؤر ۾ سندس ڇپيل نثري مقولا ملن ٿا، حالانڪ ادبي تاريخ ۾ تالپرن جي دور ۾ مخدوم عزيز الله ڏيڳو مٽياري رح (۱۱۹۳ھ-۱۲۷۲ھ) جن قرآن پاڪ جو تحت اللفظ سنڌي زبان ۾ ترجمو ڪيو. اهو بزرگ پهريون خوش نصيب سنڌي نثر نويس لکيو ويو. هي بزرگ اصل مٽياري جو هو. پر زندگي جو ڪافي عرصو درگاه عالمه لواري شريف ۾ درس و تدريس جا فرائض مرشدن وٽ ڏنائين. آخر اتي ئي وصال ڪيائين. ۱۸۴۳ع ۾ انگريزن سنڌ فتح ڪئي. انهن ئي سن ۱۸۵۲ع ۾ سنڌي صورتخطي منقول ڪري دفتر زبان ۾ ذريع تعليم بنائڻ جو باقائده فيصلو ڪيو.

- ۱۵- هيڪڙو الله، هيڪڙو ڳالهائ.
- ۱۶- وڏو در الله جو، ونهيو الله.
- ۱۷- نالو الله جو نمائو.
- ۱۸- وڏو ڪاند الله جي، ڪانديرو بادشاهه.
- ۱۹- نالائق نوازي، پيڪي سڄي ڪري.
- ۲۰- جيڪي ڪري سو خدا.
- ۲۱- ڏيڻ انهيءَ جو ڪم، بندو ڪجائو ڏيندو. بندو سگهوئي وڃي.
- ۲۲- بندو جائِي ڪندو، پاڻ پاڪ، بدنو جهاک.
- ۲۳- توڙي اڳلا اوڏ، ته پڻ لاکي چامر جا.
- ۲۴- گولي آڳن وس.
- ۲۵- چڱائي ڪجي، ڪنهن جي نه ويائجي.
- ۲۶- شڪرانو سندس در، وڏا تورا الله جا.
- ۲۷- پيڙي جو پٽ (بنياد) پيڙو.
- ۲۸- جنهن جي واٽ نه ويڃي، تنهن جو پٽ نه پيڄي.
- ۲۹- پيڙي جو پٽ (بنياد) پيڙو.
- ۳۰- سڀ ڪو پاڻ کي، آيل پاڻ کي، جيڄل پاڻ کي.
- ۳۱- ڪرند پسند، ڏيندا لهند.
- ۳۲- پيش ڪنهن کي نه ويڃي.
- ۳۳- لکيو پري، پر نه ٿري.
- ۳۴- سڀ ڪو پانهنجي ڪرم جي چئي ٿولوڙي.
- ۳۵- ڪنهن جو ڏوهه ڪونهي، جيڪي ڪري سو الله.
- ۳۶- مري جواب ڏيو.
- ۳۷- ڪو ڪنهن جو نه بندو.
- ۳۸- حق ٿيندو، حق وڪيل حق ڪندو.
- ۳۹- سڀ ڪو پانهنجو وڙ ٿو ڳالهائي.
- ۴۰- نيت والمراد.
- ۴۱- ڪه ڪائجي، ڪه او بار جي.
- ۴۲- جي سڄڻ سڄي پانهن ڏي، ته سڄي نه ڳهجي.
- ۴۳- جيڪي ڪندو خدا ڪندو، بندو ضميم ڪجائو ڪندو؟

بزرگ گرهوڙي جا ٽي خط خط پهريون

مرشد ڪامل ۽ قبله العارفين حضرت مخدوم ميان عبدالرحيم صاحب
قدس سره العزيز جو خط مير فتح خان ۽ مير بجار خان ڏانهن

مير صاحب مهربان ميان فتح خان و مير
مير صاحب هوشيار يا بيسيار وقار ميان بجار
مير صاحب هوشيار يا بيسيار وقار ميان بجار
بمعافيت دارين باشد، ونحن كذا لك.
آمين.

بعد از سلام آنکه این احقر چون از
لشکر دعائي است که به عزت الله و
رسوله از لشکر غزا بهر تراست. قال
رسول الله ﷺ انما ترقون وتنعصرون
بضعفاء کم، وکان رسول الله يستفتح
بضعفاء المهاجرين.

مصطفیٰ جو یدز مسکینان دعا وخیر
خواه شما است بنا بر الثالث بالخیر.
ما مسکین رادر مجادله صغری و کبری
همراه دانند. یعنی قوم یزیدم را بقرآن
مجید.

اللہ ین یؤفون الله ورسوله، لعنہم الله فی
الدنیا والاخرۃ. سازند، وذاک من
الشیاطین الاتقاقیہ،
(هندو) قوم کی تکی قرار سان ناس
کن ۽ یزیدی قوم کی قرآن مجید
جي هن آیت سان دفع کن، "جيڪي
الله ۽ سندس رسول کی ایڏائين ٿا،

غنيمت دان امورا اتفاقي را

قوله تعالى: اذا فرقنا آل فرعون انتم
تنصرون، يعني في الواقعة الا ولي
والثالية،

بمثنوي؛

يک حسام الدين و ديگر مولوي

جمع گشته موت هر ملحد غوي

و ککفي الله ال مؤمنين القتال

(يعني ؟) بعلمر علي سبب عدو نعمة
الکافرين)

وقوله تعالى: فما لهؤلاء القوم
لا يكادون يفقهون حديثا

يا بنا برحق آشنائي و هسا يگي، يا بنا

بر رسر روزه نماز و تعظيم قرآن

کريم. و نا داشن مذهب غير مذهب

قرآن کريم، يا بنا بر حسنات ظاهري

ميخواهد که سرداري شمارا وفادار

باشد. يعني

في الدارين موجب سرخروئي شما

باشد. اين نعمت عظمي و دولت قصوي

وقتي بدست آيد که

فرامين شريعت را بر فرامين زيد و عمرو

راجع دارند.

انهم تي دنيا توڙي آخرت بر خدا جي
لعنت آهي. " ۽ اهو هڪ اتفاقي
عجائبن مان آهي. اتفاقي امورن کي
غنيمت ڄاڻج.

الله تعاليٰ فرمايو آهي ته (ياد ڪريو)

جڏهن اسان فرعون جي پوئلڳن کي

پوڙيو، ۽ اوهاڻ اهو رنگ ٻيئي ڏٺو.

يعني پهرئين ۽ ٻئين واقعي پيري. بيت

مثنوي؛ هڪ حسام الدين ۽ ٻيو

مولوي جمع ٿيا. موت هر ملحد غوي

۽ الله تعاليٰ مومنن کي جنگ کان

بچايو. (يعني ڪافرن کي نه سزا ڏيڻ

جي سبب جي علم هوندي به ؟) ۽

الله تعاليٰ فرمايو آهي ته هنن ماڻهن

کي ڇا ٿيو آهي، جو ڪابه ڳالهه نٿا

سمجهن؟

يا آشنائي ۽ هسا يگي، جي حق

موجب، يا روزي ۽ نماز ۽ قرآن

کريم جي تعظيم ۽ قرآن کريم

بغير ٻيو ڪوبه مذهب نه رکڻ جي

راه ۽ رسر جي بناء تي يا ظاهري

ڇڳاين جي بنياد تي هي (مسڪين)

گهري ٿو ته اوهاڻ جي سرداريءَ سان

وفادار رهي، جنهن بر اوهاڻ لاءِ پنهنجي

جهانن جي سرخروئي آهي. هيءَ وڏي

نعمت ۽ پراڻين دولت انهيءَ وقت هڪ

ايندي، جڏهن شريعت جي فرمانن

کي زيد ۽ عمرو جي فرمانن تي

برشوت ورياء ميل نڪند. وقاضي جو ڪاپو آهي.

جاهل رابمذهب محمدي قاضي ڪردن شريعت جي دروازي تي انهيءَ ماڻهوءَ روا ندارند. ” آگه زرشوع نهست بود رهن انعام ”

وازقوت مسلمانان لاگه نڪيرند، ڪم خلاف شريعت است. وحصه زراعت موجب حڪم شريعت پگيرند، ڪم هر مسلمانان ظلم واقع نشود.

و تعظيم اولاد رسول الله ﷺ بدان است.

ڪم هريڪي را ڪم خانه ڪند يعني متاهل ڪردر. ده جريب سيري ڪند يا پنج.

يا ازخود هر طريق اوديگر سپردند (؟)

حيف ناشد ڪه اهلبيت رسول گرسنه خسپند و تو سير و ملول.

ما امتيان راد ستار و تيغ وقتي زيب ڪم از اهلبيت پيش نخوريم قال عليه الصلوة والسلام:

” اطلبوني في اهل بيتي. ”

وقال صلي الله عليه وسلم:

لا ايمان امن بات شعبان و جاره ملو.

” بني آدم اعضاء يڪدم يگرنند. و مانع پڻ فرمايو آهي رسول خدا جي ته:

برشوت ورياء ميل نڪند. وقاضي جو ڪاپو آهي.

جاهل رابمذهب محمدي قاضي ڪردن شريعت جي دروازي تي انهيءَ ماڻهوءَ روا ندارند. ” آگه زرشوع نهست بود رهن انعام ”

وازقوت مسلمانان لاگه نڪيرند، ڪم خلاف شريعت است. وحصه زراعت موجب حڪم شريعت پگيرند، ڪم هر مسلمانان ظلم واقع نشود.

و تعظيم اولاد رسول الله ﷺ بدان است.

ڪم هريڪي را ڪم خانه ڪند يعني متاهل ڪردر. ده جريب سيري ڪند يا پنج.

يا ازخود هر طريق اوديگر سپردند (؟)

حيف ناشد ڪه اهلبيت رسول گرسنه خسپند و تو سير و ملول.

ما امتيان راد ستار و تيغ وقتي زيب ڪم از اهلبيت پيش نخوريم قال عليه الصلوة والسلام:

” اطلبوني في اهل بيتي. ”

وقال صلي الله عليه وسلم:

لا ايمان امن بات شعبان و جاره ملو.

” بني آدم اعضاء يڪدم يگرنند. و مانع پڻ فرمايو آهي رسول خدا جي ته:

برشوت ورياء ميل نڪند. وقاضي جو ڪاپو آهي.

جاهل رابمذهب محمدي قاضي ڪردن شريعت جي دروازي تي انهيءَ ماڻهوءَ روا ندارند. ” آگه زرشوع نهست بود رهن انعام ”

وازقوت مسلمانان لاگه نڪيرند، ڪم خلاف شريعت است. وحصه زراعت موجب حڪم شريعت پگيرند، ڪم هر مسلمانان ظلم واقع نشود.

و تعظيم اولاد رسول الله ﷺ بدان است.

ڪم هريڪي را ڪم خانه ڪند يعني متاهل ڪردر. ده جريب سيري ڪند يا پنج.

يا ازخود هر طريق اوديگر سپردند (؟)

حيف ناشد ڪه اهلبيت رسول گرسنه خسپند و تو سير و ملول.

ما امتيان راد ستار و تيغ وقتي زيب ڪم از اهلبيت پيش نخوريم قال عليه الصلوة والسلام:

” اطلبوني في اهل بيتي. ”

وقال صلي الله عليه وسلم:

لا ايمان امن بات شعبان و جاره ملو.

” بني آدم اعضاء يڪدم يگرنند. و مانع پڻ فرمايو آهي رسول خدا جي ته:

از رعايت اين هفت امور هيچ نيست "ان کي ايمان ناهي جو رات جو ڍاول مگر نفس، که دشمن خانگي انسان سمهي ۽ سندس پاڙيسري پکايل هجي." بني آدم هڪ ٻئي جا عضوا است.

مولوي گوید:

انھن ستن ڳالھين جي رعايت رکڻ کان ٻيو ڪجهه به مانع نه آھي، مگر نفس جو انسان جو گھرو دشمن نور باغداد رباغھاست.

وجامي گوید:

آھي. مولانا جلال الدين رومي فرمايو آھي، سارو قرآن نفس جي پيڙاين جو شرح آھي. نه ته باغن جو نور باغن ۾ ئي آھي (؟) ۽ مولانا جا مي

نفس چون توست در درون باقي

چم غم از دشمنان آفاقي

تتمه: نفس چيست تلاش غير شرعي، چيو آھي

اين وصيت نامہ خود بخوانند و عمل جڏھن اندر ۾ نفس باقي ناهي. تڏھن ٻاھرين دشمنن کان گھڙو خوف؟ نمايند

مصرع حافظ:

ضميمو: نفس ڇا آھي. ۽ غير شرعي شين جي تلاش. هي وصيت نامو خود پڙھندا ۽ ان تي عمل ڪندا.

"جوانا سر متاب از بند پيران.

والسلام

اي جوان! پيڙن جي نصيحت کان منهن نه موڙ
والسلام

خط ٻيو (۱)

شيخ حاجي صالح ڏاهري ڪڙاڻي قدس سره ڏانهن فرمان الله تعاليٰ جو (آھي): مسلمان پاڻ ۾ پياثر آهن. (پاڻ ۾ ديني رابطي ۽ اسلامي محبت سان ڳنڍيل آهن. هي رشتو تمام دنياوي رشتن کان مضبوط تر آھي.)

(۱) خط ٻيو ۽ ٽيون اصل فارسي ۾ هئا، جن جو سنڌي ترجمو جناب غلام شبير جيسر جي معرفت حافظ رانجهن ۽ مولوي هدايت الله آريجوي کان ڪرايو ويو.

حديث: فرمايو الله تعاليٰ جي رسول الله ﷺ ته سڀئي مؤمن منهنجا پاڻر آهن.

فرمايو (آهي) مولوي مثنوي (واري ته): الله تعاليٰ جا ڪامل ٻانها هڪ وجود وانگر آهن، عام (ماڻهو) بگهڙن ۽ ڪتن وانگر الڳ جنس آهن. (مطلب ته الله تعاليٰ جا (خاص) ٻانها جسر جي عضون وانگر هڪ آهن باقي عام ماڻهو بي احساس ۽ بي مروت آهن.)

حديث: فرمايو الله تعاليٰ جي رسول الله ﷺ ته: جنهن کي الله تعاليٰ جي رحمت کان نااميد ڪيو ويو ۽ گاريون ڏنيون ويون. الله تعاليٰ انهن تي رحمت فرمائي ٿو. پوءِ هن حديث مان معلوم ٿئي ٿو ته فقيرن جو خدمتگار اهو ماڻهو هجي، جيڪو ٽن ٽولن جي خدمت ڪري. نون طالبن کي تلقين ڪري ته جئين وات ڏسن الله تعاليٰ جي، ۽ وچولن کي ڳالهه صاف ٻڌائي ته فاسد خيالات کان چوٽڪارو لهن، نيڪن کي سختي ڪري، ڇو ته درياھ انهن جو جوش ٻراچي، جو گهر پين جا آباد ڪن. جهڙي طرح سڪل گاهه کي بادشاهن جي باغ کان پٽي ٻاهر ڦٽي ڪندا آهن، مرد اهو هجي، جو درد سان هجي.

جيئن فرمايو حافظ شيرازي رحم:

اي دل! درد جي عادت ڪر دوا جو نالو نه پڇ. ڇو ته خراسان جي جبلن جي برف اونھاري جي سخت گرمي کان سواءِ درياھ ۾ نه وهي ايندي آهي. سختي وليءَ تي ٽڙندڙ باغ مثل آهي، جو خادمن جي سختي کي به خدمت سمجهندا آهن ۽ اجورو خادمن جو بزرگن تي لازم آهي. زياده سلامتي.

خط ٽيون

برادر جلي ميان محمد علي ٽالپر خيريت سان هجو!
ويجاري عبدالرحيم جي طرف کان سلام شوق ۽ تصور کان مٿي قبول فرمائيندا.

فرمايو رسول مقبول عليه الصلوة والسلام جن ته: شديد مصيبتون نيين تي پوءِ ولين تي پوءِ ويجهن (پيارن) تي، پيار تي نظر ڪريو آسمان جي

گردش کان ملول نه ٿين. فرمايو الله تعاليٰ: ڪڍيا وياسين اسان پنهنجي وطن کان ۽ تحقيق ڏکڻ سان گڏ سک آهن. معلوم ڪري روانو ڪيون ٿا زماني جا حالات هڪ جهڙا ناهن، ان ڪري ان تي غور نه ڪاءِ مومنن کي سواءِ توڪل جي ڪافي دوا شفا ڏيندڙ نه آهي.

جئين الله سائين فرمايو آهي: ڪافي آهي الله مدد ڪار ۽ ڪافي آهي الله فتح ڏيندڙ ڀروسو ڪر الله تعاليٰ تي ڇو ته ڪافي آهي الله سائين. وطن جو ڇڏڻ دشمنن جي سختي ڪري سنت رسول جي آهي. جيئن حضرت موسيٰ ڪليم الله ۽ حضرت ابراهيم خليل الله ۽ حضرت آدم صفي الله ۽ حضرت محمد رسول الله صلواة الله عليه اجمعين ۽ معصوم امامن کي دين جي غم تي جلد فرحت پهتي.

شيخ عثمان مغربي فرمايو آهي ته: دارو مدار طريقي عاليه نقشبندي جو بن شين تي آهي. هڪ ته ماڻ ۾ رهڻ يعني قلبي ڏڪر ڪرڻ ٻيو خدا تعاليٰ جل شانہ تي توڪل ڪرڻ. حضرت ابراهيم خليل الله فرمايو آهي، منهنجي حال مطابق مون لاءِ ڪافي آهي يعني منهنجي حال جو ان کي علم آهي فقير کي تي ڳالهيون ضروري آهن. هڪ اگهڙ جي حفاظت رکي، ٻيو ڪپڙا پاڪ رکي ۽ ٽيون کاڌ و حلال کائي ۽ ٻه فرمايو اٿن ته ٻه شيون مريد جي مٿان لازم آهن. هڪ ته پنهنجي مرشد جي طريقت تي هلڻ ٻيو ان جو حڪم مڃڻ هر شيءِ ۾ ۽ ٻيو جي مٿان به ٻه شيون لازم آهن. هڪ ته مريد کي خدا تعاليٰ جي واٽ ڏيکاري ۽ ٻيو مريدن کي پنهنجن ٻچن وانگر ڪري ڏسي. (بيت) جيڪڏهن هزار مريد آهن ۽ هڪڙو پريشان آ ته اهو رسالت کان روڪيل ٿو رهي يعني مرشد.

پهرين نصيحت پير جي هي آهي ته مرشد سان صحبت ڪريو. ۽ ٻي جنس کان پاسو ڪيو. جنت جو باغ ٻن ڪٽڪ جي داڻن تي وڪيائين (يعني آدم عليه السلام)

نامريد (بي اعتقاد) هجان جيڪڏهن مان هڪڙي جو تي نه وڪڻا، هر شيءِ فوت ٿيندڙ آهي سواءِ الله سائين يعني هر شيءِ کي فنايت آهي مگر الله سائين باقي هميشه زنده ۽ هميشه قائم آهي.

هندي ڪافي

اڪ دن ڪلما دل وچ هويا اور نه ڪوئي پر ناري،
رخ محراب محبوبان والا، مسجد سرنا ڌر ناري.

(۱)

نماز هي دل حاضر ناظر، روزي محب نه ملڻاري،
سڻوي سڀان ڳال هماري، ناحق بک نامر ناري.

(۲)

مچ ڪٽانا، مٿا منانا، ڏونهين مڪر ڪرنا ري،
مريد ڪرنا، غريب ڦرنا، ڏونهين جهان گم ڪرنا ري.

(۳)

عبدالرحيم غير محبت سارا ڪسب ڪمانا ري،
هر دم ذاتي ذوق ۾ رهنا، اور خيال نه چرنا ري.

نقيير عبدا لله طاهري نقشبندي
شاه لطوف ڪالوني نانکولائي
ڪولڙي

ضميمو

غلط پيشن گوئيءَ جي ترديد

سڀني مسلمان ڀائرن کي هن اعلان ذريعي آگاه ڪرڻ گهران ٿو ته ڪجهه ماڻهن طرحين طرحين جا ڪوڙ ۽ بهتان درگاه لواري شريف جي خلاف ڪتابن جي صورت ۾ پيشنگوئي جي صورت ۾ لکائي خلق کي گمراه ڪيو آهي. جيئن ته هڪ پيشنگوئي حضرت مخدوم شهيد بادشاهه خواجه عبدالرحيم گرهوڙي صاحب جي نالي منسوب ڪري انجي اندر حضرت مرشد پير بادشاهه خواجه احمد زمان قدس سره لواري شريف جي خلاف غلط حقيقت ڄاڻائي گمراهي ڦهلائي ويئي آهي ته حضرت مرشدنا جن پاڻ کي رسول خدا سڏائيندا ۽ پاڻ تي ڪلمو پڙهائيندا وغيره. نهايت افسوس سان ظاهر ڪرڻو ٿو پوي ته خود فرض ماڻهو عداوت ۽ دشمني سببان ڪوڙ کان ڪم وٺي. حضرت شهيد بادشاهه گرهوڙي جهڙن برگزيده ۽ پاڪ هستين جي ڪلام پاڪ ۾ دست اندازي ڪري ڪوڙيون روايتون ڄاڻائي خلق خدا کي گمراه ڪن ٿا الله تبارڪ و تعاليٰ ۽ ان جي رسول پاڪ جو ڪوبه خوف نٿا ڪن. آئون انهيءَ پيشنگوئي جنهن ۾ ڪوڙي حقيقت ڄاڻائي درگاه لواري شريف ۽ حضرت مرشدنا جي خلاف جيڪي لکيو ويو آهي تن جي زوردار الفاظن ۾ ترديد ڪريان ٿو ۽ سڀني مسلمانن کي آگاه ڪريان ٿو ته اهڙن ماڻهن جي سازشن کان پنهنجي ايمان کي بچائين. آءٌ سجاده نشين درگاه شهيد گرهوڙي رح جي حيثيت سان واضح ٿو ڪريان ته مون وٽ اصل ڪتاب ڪلام شهيد بادشاهه جو موجود آهي جنهن ۾ پيشنگويون آهن ان ۾ ڪنهن به قسم جي اهڙي حقيقت ڪانه آهي. جي ڪڏهن اهڙي اعلان کان پوءِ به ڪو ماڻهو انهيءَ غلط پيشنگوئيءَ تي اعتبار ڪندو ته اهو جوابدار آهي. خداوندا عزوجل ۽ سندس رسول پاڪ وٽ، منهنجو فرض مون ادا ڪيو.

وما علينا الا بلاغ المبين

دعاگو

سيد احمد شاه سجاده نشين درگاه گرهوڙي شريف

مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي ڏانهن منسوب پيشنگوئي

تحقيق ۽ تنقيد جي روشنيءَ ۾

تحرير ۽ تحقيق

مولانا غلام محمد "گرامي" صاحب

پڄ زماني کان سنڌ ۾ مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي ڏانهن منسوب هڪ پيشنگوئي موجود آهي. جنهن کان ملڪ ۾ ڪافي غلط فهميون پيدا ٿي چڪيون آهن. حالانڪ تاريخي تحقيق موجب، گرهوڙي جي ڪلام ۾ اهڙي ڪابه پيشنگوئي موجود ڪانه آهي، ان متعلق محققانه ۽ ناقدانه تحقيق ۽ تنقيد پيش ڪجي ٿي.

سنڌ جي مشهور محقق ۽ دانشور، نقاد ۽ عالم جناب مولانا غلام محمد گرامي صاحب جي هي مدلل تحرير اميد ته شهيد گرهوڙي ڏانهن منسوب پيشنگوئي مان پيدا ٿيل ساري غلط فهميءَ جو ازالو ڪندي.

سنڌ جي علم دوست محققن ۽ عالمن کي معلوم آهي ته مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي (۱۱۲۹ھ - ۱۱۹۲ھ) سرزمين سنڌ جو وڏو عالم، فقه، صوفي، اهل دل بزرگ هو. سندس دور ۾ سندس پايي جو پيو ڪو به عالم سنڌ ۽ هند ۾ ڪونه هو.

هي بزرگ سنڌ جي عظيم بزرگ حضرت سلطان الاولياءِ خواجہ محمد زمان قدس سره جو وڏو خليفو هو. سندس تصنيفات ۾ ڪيئي علمي، ادبي، ديني ۽ فقهي ڪتاب موجود آهن، جن جو ذڪر محققن جي تحريرن ۾ موجود آهي.

مخدوم گرهوڙي، عالم ۽ صوفي بزرگ هجڻ سان گڏ، پنهنجي دؤر جو منفرد ۽ عظيم شاعر پڻ هو. سندس ڪلام کي، سنڌ جي مشهور عالم ۽ محقق شمس العلماء، علامہ ڊاڪٽر دائود پوٽي وڏي جاڳوڙ ۽ جستجو، تحقيق ۽ ريسرچ کان پوءِ ۱۹۵۶ع ۾ ڇپايو.

ڪلام گرهوڙي سنڌي ادب ۾ هڪ قابل تعريف شاهڪار آهي.

ڪلام جي جمع ۽ ترتيب جي ڪم ۾ علامہ مرحوم جا عرق ريزي ۽ تحقيق ڪئي آهي، ان جو ڪو مثال ملڻ مشڪل آهي، علامہ مرحوم سالن جا سال گرهوڙي بزرگ جي ڪلام جي ماخذات، قلمي بياضن ۽ دستخطي نسخن کي پيٽيندو ۽ پرکيندو رهيو. آخرڪار پنهنجي سالن جي ڪيل تحقيق ۽ ريسرچ کي هڪ بلند پايہ شاهڪار جي حيثيت سان شايع ڪيائون.

انتباه:

علامہ صاحب مرحوم، پيشنگوئيءَ کي پنهنجي شاهڪار ڪتاب ۾ شايع نہ ڪيو آهي، ان متعلق ”انتباه“ جي عنوان هيٺ لکيو اٿس: ”عام طرح هڪ سنڌي پيشنگوئي شهيد سونهاري ڏانهن منسوب ڪئي ويندي آهي..... ان جي عبارت نهايت ڪڇي، ڪريل، بزرگ جي شان وٽان ناهي. ڇاڪاڻ ته سندس پيو ڪلام اعليٰ عليين تي آهي، ته هي اسفل سافلين تي آهي. ازانسواء سيد احمد شاه گرهوڙي واري هڪ خاص اعلان ڇپائي انهيءَ نسبت جو انڪار ڪيو.“

(ڪلام گرهوڙي ص ۷۷)

حضرت علامہ جي ان واضح ۽ انڪار ۽ گرهوڙي جي گادي نشين سيد احمد شاه جي ڇپايل واضح ترديد کان پوءِ پيشنگوئي جملي ۽ مصنوعي سمجهڻ گهرجي. پر جڏهن ته فتنہ پرور ۽ فساد پسند حلقن طرفان ان پيشنگوئيءَ کي مختلف نمونن ۾ استعمال ڪري، سادہ لوح عوام کي بدظن ۽ ڪمرام ڪيو پيو وڃي، ان ڪري ان جملا سازيءَ متعلق ڪجهه علمي وضاحت جي ضرورت آهي.

پهرين ڇاپي جي حالت

ان سلسلي ۾ سڀ کان اول، ان پيشنگوئيءَ جي پهرين ڪتابي ڇاپي کي غور سان ڏسڻ گهرجي، جنهن ديپاڇي ۾، ڇپائيندڙ پاران پڻ شڪ ۽ بي يقينيءَ جو اظهار ڪيو ويو آهي.

ڪتابچي جي صورت ۾ ان پيشنگوئيءَ جو پهريون ڇاپو ۱۳۷۹ھ ۾ حافظ برداران مڪتبہ شمس، مالڪ محموديه پريس سکر ۾ ڇپيو ۽ اهو ”اصلاح“ تان ورتو ويو ۽ فرض ڪيو ويو ته اها پيشنگوئي مرحوم مخلص جي ٺاهيل آهي. ان متعلق تهديد ۾ ناشرن طرفان واضح طور تي لکيو ويو آهي: ”انهيءَ پيشنگوئي بابت اسين هيترو ضرور چونڊاسون ته اها سموري پيشنگوئي مخدوم گرهوڙي جي نه آهي، بلڪه منجهس ڪي ڪي تڪون الحاق طور پوءِ به ڳنڍيل آهن.“

ان کان پوءِ هٿرادو ۽ الحاقِي تڪن لاءِ لکيو اٿن، ”ايترو چونڊاسون ته اهي تڪرا به ڪنهن صاحب بصيرت اهل الله ۽ بزرگ جو ئي ڪلام آهي، جنهن پر ڪجهه ته انگريزن جي وقت جي اکين ڏنل بد حالات، درد منديءَ سان بيان ڪيل آهن.“

ان مان صاف ظاهر آهي، ته اهو الحاقِي ڪلام ڪنهن ٻئي بزرگ جو آهي، جنهن انگريزن جي وقت جي اکين ڏني احوال کي بيان ڪيو آهي. جنهن جو مطلب اهو ٿيو ته اهو پيشنگوئيءَ جو تيار ڪندڙ خود انگريزن جي دؤر جو آهي، جنهن اکين ڏٺو احوال جوڙيو آهي. بهرحال اهو فيصلو درست آهي ته اها پيشنگوئي مخدوم گرهوڙيءَ جي ٺاهيل ناهي، جو گرهوڙيءَ کان صديون پوءِ انگريزن جي دؤر ۾ جڙتو ۽ جملي انداز ۾ جوڙي ويئي آهي. انگريزن جي دؤر جي اکين ڏني احوال کي ناشرن هن طرح قبول ڪيو آهي:

”هيءَ ڳالهه خاص ڌيان ڏيڻ جوڳي آهي، ته موٽرن ۽ هوائي جهازن وغيره بابت اهڙيون پيشنگويون ڇپيل آهن، جنهن وقت اهي شيون وجود ۾ ئي آيل ڪين هيون.“ (ڏسو صفحو ص ۳-۲ ڇپيل ۱۳۷۹ھ مڪتبہ شمس، سکر، محموديه پريس سکر)

اهي تڪون ڪهڙيون آهن؟

ان کان پوءِ سوال ٿو پيدا ٿئي ته اهي الحاقِي شعر ڪهڙا آهن، جي ناشرن مجبوريءَ ۽ معذرت سان ڪتابچي ۾ لاچار شايع ڪيا. ناشرن ان بابت لکيو آهي:

”عام طرح اها پيشنگوئي ملي ٿي سگهي. انهيءَ ڪري اسان ”اصلاح“ تان اخذ ڪري، جدا پمفليت جي ذريعي ناظرين ڪرام جي اڳيان پيش ڪريون ٿا.“

ان کان پوءِ هن طرح جملي ۽ الحاقِي شعر آندل آهن:

آهي ”ڪشف“ ڪتاب ۾ اهڙي پڇارا،
 ته لوڏو ايندو لواريءَ کي، وينديس زينتا،
 ڇهين پيڙهي ڇيهه ٿيندو، ويندس اماتتا،
 ڪري پوندو ڪفر ۾، جيتوڻيڪ منهنجو مرشدا،
 چواڻيندو پاڻ کي، آهيان رسول خدا،
 اهڙا آثار ظاهر ٿيندا، بلڪل ظهورا،
 چواڻيندو پاڻ تي، ڪلمو شريفا،
 لا اله الا الله محمد زمان، رسول الله.

(بقول علامہ عمر بن دائود پوٽي جي ته جنهن ڪتاب جو گرهوڙي صاحب حوالو ڏنو آهي اهو علامہ جلال الدين سيوطيءَ جو هڪ فتويٰ جو رسالو آهي.)

هي آهن اهي چند ستون جن غلط فهميءَ جو طوفان کڙو ڪيو آهي. هيءَ پڇارا بلڪل غلط آهي، ڇهين پيڙهيءَ جو معيار به غلط آهي. ٻيو ته اهو سارو هنگامو ۽ فساد خواجه احمد زمان (قدس سره) لاءِ ئي الزام تراشي ڪئي ويئي ته هو پاڻ کي رسول خدا ٿو سڏائي ۽ پاڻ تي ڪلمو ٿو چواڻي. پر ”دروغ گورا حافظ نه باشد“ جي مصداق ڪوڙن کان ڳالهه به ڪوڙي نڪتي. پيشنگوئيءَ ۾ جو ڪلمو چيو ويو آهي، ان ۾ محمد زمان رسول الله چيو ويو آهي. حالانڪ سندن غلط خيال موجب ته: ”احمد زمان رسول الله“ لکن گهرجي ها. ٻيو ته خواجه محمد زمان اول (قدس سره) ۽ خواجه محمد زمان ثاني (قدس سره) وارا بزرگ صديون اڳ گذريا آهن، ان حالت ۾ پيشنگوئيءَ جو اشارو خواجه احمد زمان ڏانهن آهي.

چواڻيندو پاڻ کي، آهيان رسول خدا،
 چواڻيندو پاڻ تي ڪلمو شريفا،
 لا اله الا الله، محمد زمان رسول الله.

پر مٿين تڪن جي آخر ۾ محمد زمان رسول الله آڻي پنهنجي من گهڙت ڪوڙ جي پاڻ ئي ترديد ڪئي اٿن اگر خواجه احمد زمان (قدس سره) پاڻ کي خدا جو رسول چوايو ۽ پاڻ تي ڪلمو شريف چوايائين ته پوءِ محمد زمان رسول الله جي پاران ته احمد زمان رسول الله هئڻ ڪيندو هو؟ ان متضاد ۽ غلط بيانيءَ مان صاف ظاهر آهي ته بيت الحاقِي ۽ مصنوعِي آهن، جي بلڪل غلط ۽ واهيات به آهن، ته مخدوم گرهوڙيءَ کان صديون پوءِ خواجه احمد زمان (قدس سره) جي دؤر ۾ جوڙيل آهن، جي سراسر فريب تي مبني آهن.

سوچڻ گهرجي ته حضرت گرهوڙي، پنهنجي دور جو وڏو بزرگ ۽ علام هو، ۽ سلطان الاولياءِ خواجه محمد زمان قدس سره جو وڏو خليفو هو ۽ سندن ئي هر عصر هو ۽ ابتدا کان وٺي وفات تائين نهايت عقيدتمندانہ حيثيت سان رهندو آيو. جڏهن ته پيشنگوئي ٺاهيندڙ ڀل وڃان احمد زمان جي بدران ڪلمي ۾ محمد زمان آندو؟ پر جي مخدوم گرهوڙيءَ جو ڪلام هجي ها، ته پوءِ ان ۾ پيشنگوئي طور احمد زمان آڻڻ گهرجي ها، جو صديون پوءِ پيدا ٿيو ۽ جنهن جي ئي زماني ۾ هنگام خيز طوفان پيدا ڪيو ويو. ان مان ثابت ٿيو ته هي سارو مسئلو نسورو ڪوڙ جڙاءِ آهي، جو زبان ۽ بيان جي لحاظ سان به ڪچو، بي رنگ، بي روح ۽ بي معنيٰ آهي. نه منجهس الفاظن جي سونهن آهي ۽ نه ڪو معنوي لحاظ سان ئي عبارت ۾ سونهن ۽ پختي آهي، ان لحاظ سان ئي ڏسجي ته مخدوم گرهوڙيءَ جو اصل ڪلام حسن ۽ خوبيءَ جي بلندين تي آهي ۽ هي ڪلام معمولي، خسيس ۽ غير شاعرانه آهي.

علامہ دائود پوٽي به صاف چيو آهي:

”ان جي عبارت نهايت ڪچي، ڪريل ۽ بزرگ جي شان وٽان ناهي.“

ان طرح مرحوم لطف الله پڻ واضح نموني ۾ هن پيشنگوئيءَ جي صحت کان صاف انڪار ڪيو آهي. تذڪره لطفي ۱۹۳۲ ع ص ۱۹۰ تي لکيو اٿس:

”سائس (مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي) هڪ پيشنگوئي به منسوب

ڪئي وئي آهي. جن ۾ اهڙا واقعات آهن، جن مان ان پيشنگوئيءَ جي صحت ۾ فرق پوي ٿو. ان کان سواءِ ان جو شعر بلڪل ڪريل آهي ۽ فقير صاحب جي ڪلام سان ڪابه مشابهت نٿو رکي. تنهنڪري چئبو ته اها پيشنگوئي ڪنهن

سگهڙ جي ٺهيل آهي.

مرحوم لطف الله بدويءَ جي عبارت نهايت صاف آهي.
۽ ان متعلق ڪنهن به تبصري جي ضرورت ناهي.

پيشنگوئيءَ جوڙيندڙ ڪير؟

ايتري بحث کان پوءِ ان سوال جو جواب ڏيڻو آهي ته: پيشنگوئيءَ جو جوڙيندڙ آخر ڪير آهي؟ ان جي جواب متعلق سنڌ جو مشهور عالم دين مخدوم مولانا امير احمد عباسي ڪهڙائي مرحوم لکيو آهي:
”اڄڪلهه هڪ پيشنگوئي جا سندن (مخدوم گرهوڙي) نالي چئي وڃي ٿي، سا غلط آهي. اها خلافت واري زماني ۾، مولوي احمد علي مجذوب دوري ناري واري جي تاليف آهي ۽ گهڻو پوءِ جي چيز آهي.“
(ڏسو رسالو مهراڻ نمبر ۳ - ۴/۱۹۶۶ع مضمون ”سنڌي علماء“)

ڪنهن به ترديد نه ڪئي!

ياد رکڻ گهرجي ته مولوي احمد علي مجذوب باقاعده مهراڻ رسالو ڪهراڻيندو هو ۽ پڙهندو هو. آخري عمر ۾ نابين ٿي پيو، تاهه رسالو مهراڻ ڪهراڻي، ٻين کان پڙهاڻي ٻڌندو هو. پر مخدوم امير احمد مرحوم جي ڪڏهن به ترديد نه ڪيائين ۽ نه ڪو سندس ڪنهن دوست ترديد لکي موڪلي ۽ نه ڪو مون ڏانهن ايڊيٽر رساله مهراڻ جي حيثيت سان ترديدي خط موڪليائين ۽ نه ڪو ڪنهن ٻئي دوست کان ڪو خط لکائي موڪليائين.

ان سلسلي ۾ ڪيترن دوستن اها روايت بيان ڪئي آهي، ته مرحوم مولوي احمد علي مجذوب اسان کي کلي چوندو هو ته: ”برابر اها منهنجي لکيل آهي ۽ ان وقت خلافت واري زماني ۾ تيار ڪيل هئي. يعني ۱۹۱۴ع کان ۱۹۲۰ع جي وچ واري زماني ۾.“

ان پيشنگوئيءَ متعلق اڃا به وڌيڪ ڪٿي نموني ۾ اعتراف ڪندي

ٻڌايائين:

”ها، اها پيشنگوئي منهنجي تيار ڪيل آهي. سنڌ ۾ وڌندڙ پير پرستيءَ کي محسوس ڪندي، چند هر مشرب دوستن جي باهمي مشوري سان پراڻي سنڌي ۾ تيار ڪئي ويئي، جيئن ماڻهن ۾ اهو شهبو نه ٿئي ته ڪا هن زماني ۾ ٺاهيل ڪن سياسي ماڻهن جي اشاري تي ان جا خاص حصا تيار ڪيا ويا..... جن جا نالا هي آهن.....“

بهرحال، مصلحتاً اهي نالا ظاهر نه ڪيا ويا.

علامه دائود پوٽي جو خط:

ان سلسلي ۾ علامه دائود پوٽي مرحوم جو هڪ خط پڻ قابل توجهه آهي. جو ڪلام گرهوڙيءَ جي هڪ دستخطي نسخي کي هٿ ڪرڻ لاءِ مير اميد علي خان ٽالپر کي ۱۹۵۲ع ۾ لکيو ويو هو. ان اصلي خط جو عڪسي فوٽو اميد ته پيشنگوئي متعلق شايع ٿيندڙ ڪتاب ۾ پيش ڪندا سون.

خط ۾ علامه مرحوم، مير صاحب کي لکيو آهي:

”مون کي خبر آهي ته اها نام نهاد پيشنگوئي بزرگ صاحب (گرهوڙي) جي ناهي. مون کان سرڪاري طرح مسٽر ليمبرڪ به پڇا ڪئي هئي. ۽ مون لکت ۾ جواب ڏنو آهي ته اها پيشنگوئي بزرگ جي ناهي. ڇڪاڻ ته سندن ڪلام اعليٰ عليين تي ۽ هن پيشنگوئي جي عبارت نهايت ڪريل ۽ اسفل سافلين تي آهي. ان باري ۾ جناب پير گل حسن صاحب (قدس سره) جن به مون کي ”اعلان حق“ جو هڪ صفحو ڏنو هو. اها ڳالهه ثابت آهي ته گرهوڙيءَ جي قديم توڙي جديد نسخن ۾ ها ڪوڙي پيشنگوئي موجود ناهي ۽ جيڪڏهن مخلص جي چيل آهي ته ضرور ڪنهن خاندان جي دشمن جو دمپختو آهي.“ (علامه جو قلمي خط)

انکان پوءِ مير صاحب موصوف کان علامه صاحب راءِ طلب ڪئي آهي ته ان پيشنگوئي کي ڪلام گرهوڙي ۾ آڻجي يا نه؟ ان متعلق به ڊاڪٽر صاحب لکيو آهي:

”هيسٽائين مون کي انجا چار پنج قلمي نسخا مليا آهن، انهن کي ڀيٽي درست ڪيو ويو آهي. منهنجو خيال آهي ته انکي اصل ڪتاب جي متن مان

ڪڍي، ضميمي ۾ ڏيان. هن عنوان سان: پيشنگوئي منسوب به شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح ۽ تمهيد ۾ ان کي ڪوڙو ثابت ڪيان، پر جيڪڏهن اها ڳالهه منظور نه هجي ته مورگو ڪڍي ڇڏيانس.

مهرباني فرمائي پنهنجي راه صائب کان واقف ڪندا.

ان کان پوءِ مير صاحب جي مشوري سان، اها پيشنگوئي ”ڪلام گرهوڙي“ جي متن مان ڪڍي ڇڏيائون ۽ تمهيد ۾ ان پيشنگوئيءَ متعلق بلڪل صراحت سان ذڪر ڪيائين ته اها بلڪل غلط ۽ لغو پيشنگوئي آهي، جيئن علامه صاحب مرحوم جي راه مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون.

مير حاجي محمد بخش ٽالپر جي راه

مشهور مورخ ۽ محقق جناب مير حاجي محمد بخش ٽالپر، ميرپور

خاص واري ان پيشنگوئيءَ متعلق پنهنجي هڪ علمي تحرير ۾ لکيو آهي ته: ”هت ته درويش گرهوڙيءَ جي نالي پير ڪوڙي ڪوڙ هنيو ويو آهي، ڪوڙيا ”عالم الغيب“ جو ڪم هن پيشنگوئيءَ جي وسيلي سان ادا ڪيو ويو آهي. اصل اهڙين غلط پيشنگوين قومن کي آفيم جو نشو پئي ڏنو آهي. گرهوڙي جهڙي جيد عالم ۽ صاحب تصوف تي هي نسورو ڪوڙ آهي، ٿي سگهي ٿو ته مولوي مجذوب مرحوم (مولوي احمد علي مجذوب) جي ڪارستاني هجي.“

(ڏسو رسالو مهراڻ نمبر ۱ - ۱۹۷۲ع ص ۲۲۲ الف)

مير صاحب جي ان ترديد متعلق مجذوب يا سندس ڪنهن دوست ۽ واقفڪار ڪنهن به قسم جي ترديد نه ڪئي آهي.

سيد احمد شاه جو بيان

ان سلسلي ۾ حضرت گرهوڙي بادشاهه جي سجاده نشين سيد احمد شاهه مرحوم ”اعلان حق“ جي عنوان هيٺ بيان شايع ڪرايو هو، جنهن جو ذڪر علامه دائود پوٽي پڻ ڪيو آهي. ۽ اهو حوالو هن تحرير ۾ مٿي بيان ٿي

چڪو آهي. سيد احمد شاه مرحوم ان پيشنگوئيءَ متعلق چيو آهي:
 "نھايت افسوس سان ظاھر ڪرڻو پوي ٿو ته خود غرض ماڻهو
 عداوت دشمني سببان، ڪوڙ کان ڪم وٺي، حضرت شهيد بادشاهه گرهوڙي
 جهڙن برگزيده ۽ پاڪ هستين جي ڪلام پاڪ ۾ دست اندازي ڪري
 ڪوڙيون روايتون ڄاڻائي، خلق خدا کي، ڪمراهه ڪن ٿا..... آڻ مٿين
 پيشنگوئي، جنهن ۾ ڪوڙي حقيقت ڄاڻائي درگاهه لواري شريف ۽ حضرت
 مرشدنا جي خلاف جيڪي لکيو ويو آهي، تن جي زوردار الفاظن ۾ ترديد
 ڪريان ٿو.... جيڪڏهن اهڙي اعلان کان پوءِ ڪو ماڻهو مٿين غلط پيشنگوئيءَ
 تي اعتبار ڪندو ته اهو پاڻ جوابدار آهي، خداوند عزوجل ۽ سندس رسول
 پاڪ وٽ. منهنجو فرض مون ادا ڪيو." (دعاگو سيد احمد شاه سجاده نشين
 درگاهه گرهوڙي شريف)

درگاهه عاليه لواري شريف پاران وضاحت

درگاهه لواري شريف جي موجوده سجاده نشين خواجه گل حسن
 صاحب، مدظلہ ان غلط پيشنگوئيءَ متعلق فرمايو آهي:
 "حضرت خواجه احمد زمان قدس سره جي زماني ۾ هڪ پيشنگوئي،
 جنهن جي بنائڻ وارا سنڌ جا ٻه ٽي مشهور ماڻهو، درگاهه جا مخالف هئا، جن
 جو نالو وقت جي مصلحت موجب ظاھر ڪرڻ ٿڌا گهرون، تن هڪ مصنوعي
 پيشنگوئي بنائي، جنهن ۾ حضرت خواجه صاحب متعلق ناشائستہ الفاظ آهن،
 انکي مشهور عارف يا الله خواجه شهيد گرهوڙي جي نالي سان منسوب ڪري،
 اها مشتهر ڪئي. جنهن جي ترديد سيد احمد شاه سجاده نشين گرهوڙي
 شريف جي ڪئي آهي." (ڪتاب لطيفه التحقيق ص ۳ - ۴)
 حضرت خواجه صاحب جي هيءَ وضاحت ڪنهن به تشريح جي
 محتاج ناهي. هر ڪو اهل علم سمجهي سگهي ٿو.

مضمون نگار جو نوٽ

حضرت گرهوڙي ڏانهن نسوب غلط پيشنگوئيءَ جي ترديد لاءِ مٿي آيل محققانه رايا اميد ته ڪافي ٿيندا.

ان سلسلي ۾ گذارش آهي ته رساله مهراڻ نمبر ۳ - ۱۹۷۱ع ۾ ان پيشنگوئي متعلق مهراڻ رسالي جي ايڊيٽرجي حيثيت سان جو علمي نوٽ هنيو ويو هو، ان کي دوباره هٿ پيش ڪرڻ علمي فائدي کان خالي نه ٿيندو. ان نوٽ جو عنوان آهي ”پيشنگوئي“ ان ۾ چيل آهي ته:

”مخدوم گرهوڙيءَ جي پيشنگوئي عوام ۾ ڪافي مشهور آهي، پر عالمن ۽ محققن وٽ ان جي مستند ۽ تاريخي حيثيت ڪانه آهي. هن قسم جون ڪيئي پيشنگويون هن کان اڳ به ڪن وقتي ضرورتن ۽ مصلحتن هيٺ ٺاهيون ويون آهن. اها به حقيقت آهي ته شڪست خورده ذهن جي تسڪين ۽ تسليءَ لاءِ اهو تاثر پڻ قائم ڪيو ويندو آهي ته هو جدوجهد ۽ عمل کان عملي طرح سان ڪناره ڪش ٿي ويهن ۽ پيشنگوئيءَ ۾ آيل فرضي ڪردارن لاءِ انتظار ڪن. ان کان اڳ ڪنهن به عملي جدوجهد جي ضرورت ناهي.

ان سلسلي ۾ تازو شاه نعمت الله (۷۳۰ هـ - ۸۳۴ هـ) جي پيشنگوئي وڏي اهميت سان اردو اخبارن ۾ شايع ٿي آهي. ان جي ڇپجڻ کان ڪيترن محققن خود ان کي رد ڪيو آهي ۽ ٻڌايو آهي ته اها پيشنگوئي جملي ۽ مصنوعی آهي، ان ۾ پارهين ۽ تيرهين صديءَ جي فارسي استعمال ٿيل آهي. مخدوم گرهوڙيءَ جي پيشنگوئيءَ متعلق اهل قلم ڄاڻن ٿا ته اها مشهور خلافتي ڪارڪن مولوي احمد علي مجذوب دل جي ٺاهيل آهي. سندس چوڻ هو ته وڏي جنگ ۱۹۱۴ع واري دؤر ۾ اها ٺاهي ويئي. مولوي مجذوب جا سوين احباب ان قول جا شاهد اڄ به موجود آهن.“ (رساله مهراڻ نمبر ۴ - ۱۹۷۱ع نوٽ ”پيشنگوئي“)

آخر ۾ اها گذارش آهي ته اها پيشنگوئي موضوع ۽ مواد جي لحاظ سان بلڪل فرضي اختراع تي مشتمل آهي، جيئن شاهه نعمت الله جي پيشنگوئيءَ کي عالمن ۽ محققن طرفان، تاريخي معيار تي جملي ۽ مصنوعی چيو ويو آهي. ٽئين هن پيشنگوئيءَ لاءِ به عالمن ۽ محققن جي اها راءِ آهي. ان متعلق هڪ مڪمل ڪتاب زير ترتيب آهي، جنهن ۾ اصلي ڪتابن ۽ خطن جا عڪسي فوٽا پڻ ڏنا ويندا، جنهن ۾ پيشنگوئيءَ جي غلط ۽ بي بنياد هجڻ لاءِ تاريخي ۽ علمي دليل پيش ڪيا ويا آهن.

اميد ته هيءَ مختصر تحرير حضرت سلطان الاوليا خواجہ محمد زمان
قدس سرہ ۽ سندن سجاده نشين متعلق پيدا ڪيل فساد انگيز ۽ بهتان آميز
الزمان جي ازالي لاءِ ڪافي ٿيندي ۽ شهيد گرهوڙي رحم جهرڙي برگزيده عالم
سان منسوب ڪيل جعلسازيءَ کي هميشه لاءِ ختم ڪري ڇڏيندي.

ڪتابيات

سنڌي

- ۱- ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو: ڪلام گرهوڙي ۱۹۵۶ع
- ۲- ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو: مضمون ۽ مقالا، ۱۹۷۸ع
- ۳- ڊاڪٽر عمر بن محمد دائودپوٽو: ابيات سنڌي، ۱۹۳۹ع
- ۴- ڊاڪٽر گربخشاڻي: شاھ جو رسالو، ٽي جلد، ۱۹۷۹ع
- ۵- ڊاڪٽر گربخشاڻي: لنواري جا لعل، ۱۹۳۳ع
- ۶- ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو: سنڌي ادب جي مختصر تاريخ، سال ۱۹۹۳ع
- ۷- ايفاءُ: سنڌيون، ۱۹۷۰ع
- ۸- مولوي دين محمد وفائي: تذڪرہ مشاهير سنڌ، جلد ٽيون، ۱۹۸۶ع
- ۹- پير علي محمد راشدي: اهي ڏينهن اهي شينهن، جلد ٻيو، ۱۹۸۰ع
- ۱۰- ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي: لطيفي لات، سال ۱۹۹۱ع
- ۱۱- لطف الله بدوي: تذڪرہ لطيفي، ۶۸-۱۹۶۷ع
- ۱۲- ڊاڪٽر ميمڻ عبدالغفور سنڌي: عظيم سنڌي انسان، ۱۹۸۰ع
- ۱۳- مير نظر علي ٽالپر: آئين اولياءَ، ۱۹۷۳ع
- ۱۴- شيخ ابراهيم ساند: مقولات تصوف، ۱۹۷۲ع
- ۱۵- پروفيسر علي نواز جتوئي: شهيد جو سنڌي ڪلام، ۱۹۸۳ع
- ۱۶- خليفہ محمود ڪڙي وارو: ملفوظات روضي ڌڻي، ۱۹۸۱ع
- ۱۷- معمر يوسفائي: (مضمون) سنڌي باب الاسلام، جلد ۱
- ۱۸- ڊاڪٽر محمد جمن ٽالپر: سنڌ جا اسلامي درسگاه، ۱۹۸۲ع
- ۱۹- شيخ عبد الحق دهلوي: مدارج النبوت، جلد ۱
- ۲۰- ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: سنڌي لغت جلد ٽيون، ۱۹۸۳ع
- ۲۱- ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: جنگنام، ۱۹۸۳ع

- ۲۲- مير نور علي شاه ۽ مير شجاع لکوي: حاشيه لطيفه التحقيق، ۱۹۵۰ع
 ۲۳- رچرڊ برٽن: سنڌ ۽ سنڌو نديءَ جي مائٽر پر رهندڙ قومون (سنڌي ترجمو) ۱۹۷۶ع
 ۲۴- ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ، ٽيون ڇاپو، ۱۹۹۰ع
 ۲۵- ڊاڪٽر ميمڻ عبدالحميد سنڌي: سنڌ ادب جي مختصر تاريخ، ۱۹۸۲ع

اردو

- ۲۶- محمد حنيف مهر ڪاچيلو: مشائخ لواري شريف، ۱۹۶۹ع
 ۲۷- محمد حنيف مهر: ڪلهوڙا شڪست کان پوءِ ۱۹۷۳ع

قلمي ڪتاب

(مملڪه: پير بادشاهه لائبريري قبولو ڏوڪري)

- ۲۸- مير بلوچ خان ٽالپر: فردوس العارفين، سنڌي ترجمو
 ۲۹- مولوي عبدالقادر بوبڪائي: ارشاد الباري، سنڌي
 ۳۰- آخوند الهدنو بوبڪائي: مجلس شريف سنڌي
 ۳۱- مير آدم فقير ٽالپر: سوانح مير بلوچ خان ٽالپر، سنڌي

اخبارون

- ۳۲- هفتيوار پيغام گل تندر جان محمد سال ۱۹۳۹ع کان ۱۹۳۴ع تائين
 ۳۳- روزانه الوحيد ڪراچي: ۲۷ مئي ۱۹۹۳ع
 ۳۴- روزانه عبرت حيدرآباد: ۳۱ جولاءِ ۱۹۹۱ع
 ۳۵- روزانه هلال پاڪستان ڪراچي: ۱۵ سيپٽمبر ۱۹۹۲ع

رسالا

- ۳۶- مهراڻ: ۳/۴ سال ۱۹۶۶ع
 ۳۷- مهراڻ: ۴/۴ سال ۱۹۷۱ع
 ۳۸- نئي زندگي: ۱۲/۱۲ سال ۱۹۸۱ع
 ۳۹- نئي زندگي: ۳/۳ سال ۱۹۹۲ع وغيره
 ۴۰- الفاروق ڪراچي سال ۱۹۹۵ع
 ۴۱- شريعت سکر سال ۱۹۹۰ع

حصو ٻيو

سنڌي مداح المعروف حقيقت محمدي

اسم سان الله جي، سڀني ٿوڪ ٿيا
 جو خالق مخلوقن جو، رهبر رحيم
 صلواتون سرور اتي، جو جوهر جهان
 آل احمد ٻيڙيون، يارس ڏيه ڏيا
 ڪٿي عاشق ڪوڏيا، سالڪ سڄا را
 جي سدا شوق شفيق جي، ڇن پروانا
 وڏا طالع تن جا، جي سڪن سيد لاءِ
 ”المرءُ مع من احب“ (۱) ايڏي راز رسياءِ
 پر سڪڻ سڃاڻي ڪڏهين، هوت هيٺن ڌاران
 ”و كيف يدرك في الدنيا حقيقة قوم ينالوا
 عنه بالحم (۲) آهي اشارتا
 سي ڪينءَ پسن سپرين، جني قلب ستاءِ؟
 سڻي صورت سنهڻو سڄڻين، آين آرا ماءِ
 اي سڀ سنهڻو سڄڻين، پاڻ پراهم آه
 دار دنيا جو ڇڏي، لنگهه لقا پور ڏانهن
 جتي جلوي شاه جي، سڄ چنڊ سڄا ياءِ
 ”اذالشمس ڪورت، اجهم“، (۳) وڃ اوڏانهن
 ”انا والساعة كهاتين السنباة
 والسطي“ (۴) نرتي ڪرنگاه
 ”انتم والساعة في قرن“ (۵) اتو علي شاه
 ”المؤمن مرآة المؤمن“ (۶) رمز ٻڃي رم راه
 ڌاران پسن پرينءَ جي، حياتي حيع

”الدنيا سجن المؤمن“ (۷)، اھج ايماناً
 ھڏن اچي هن ڏيھ ۾، عاشق آراما
 احمد دنيا دار ۾، موران تان نہ ميا
 تيلانھ دوزخ مومنين، دنيا جو داراءِ
 ”كن في الدنيا كانك غريب“
 او عابر السبيل“ (۸) پرين پراھون آه
 جيڪڏھن دنيا دار ۾، پرين ٿيا پڌراءِ
 تہ ھوند نہ رھيو ڪڏھين، ڪافر منجھ ڪفراءِ
 ”ينظرون اليڪ وھم لايبصرون“ (۹) ھوت نہ ھت ھياءِ
 لالڻ لقا پور رھي، پڌر پاچو ياءِ
 اھي ڏسن ان کي، جي ان ڏيھ ويا
 ٻيا سڀ سڻن ڳالھيون، ڪي پسن پاچو ياءِ
 ڳڙ نہ سڃاڻي ڳالھين، جان جان ڳڙ نہ ڪاءِ
 جان توسڪ شفيع جي، تان لاڳاپا سڀ لاه
 دنيا دار نہ دوس جو، نڪر تنھ نڇراءِ
 ملڪ پسين محبوب جو، جت عيش نہ عيش جھاءِ
 سدا سارنگ ٿو وسي، نڪو وڻ ڪو ماءِ
 مرض مورائين ناھ ڪو، قحط جاءِ نہ ڪاءِ
 موت محالي تنھنجو، وائي ويري ناھ
 علم عطائي اتھم، ڪينھي سڪ شٻھاءِ
 ڏک نہ ٿئي ان ڏيھ ۾، سڀئي سرھا
 سج ري سھائو ٿئي، ڪپھ ري ڪپڙا
 سڀڪي ميسر سڀڪنھين، ويلي وات نڪاءِ
 وڃھل ان وطن جي، مون کي ماريو ماءُ !

انهي پهر اداس ۾، گري ماه مٿانءَ
 سجهيس سڪ ساڻيه جي، ويتر پاڙيجا
 ”امن تذڪر جيران بذي سلم: (۱۰)، حال منهنجو ماءُ
 جنين قرب ڪنڊن سين، مچر ماڻڻ لاءِ
 پلر پيا ڪو سپرين، سانگي سلم جاءِ
 جهجان جهوريءَ تن جي، گلن سر ڳوڙها
 وري پاڙي پريان، ڪنه پر مڙان ماءُ
 ساريو سپرين کي، ڦاٽان فراق
 مولا! ميڙ غريب کي، مٺو محبوبا
 وصف جنه ورنه جي، مٿو مور نه آه
 سسئي، سنهڻي، مون پرين، ماروئي محبوبا
 پاڙي مون پرين جي، مجنون مشتاقا
 ڪهڙي مدح گهوت جي، جو سڀئي سينگارا
 مدح ۾ محبوب جي، هاتڪ حيرانا
 ”اللهم صل من ذاته جوهر“ والعالم ڪله عرض“ (۱۱)
 احمد اهاڻا

حقيقت حبيب جي، عجب جهڙي آه
 جامع ليل نهار کي، شفق جي ساڃاءِ
 ”اعبي الوري“ فهم معناه فليس يري القرب
 والعبد منه غير منفحم (۱۲) پريان پار اها
 فرع فاهم نه ٿئي، اصل کي اصلا،
 عقل اوراهون رهي، احمد عالي جاءِ
 حد حسن جي ناه ڪا، قرشي ڪمالا
 جهڙو صورت سفرو، تهڙو منجه معنيٰ

”منزه عن شريك في محاسنه، فجوهر
 الحسن منه غير منقسم“ (۱۳) عربي احياتا
 اصل سيني ماهيتن، ماهيت محبوبا
 آگو جنوم انكي، نكي مخلوقا
 ملك ماڳ نه هوت جي، پريون پينارا
 اي سڀ پرڊا پريان، اوءِ ڪي اور ٿيا
 موران ناهم ملڪ ۾، ڪو سيد شريڪاءِ
 پڌرو پڌمن ۾ ٿئي، عدد مور نه آه
 حسن جوهر هيڪڙو، ڪثرت جاءِ نه ڪاءِ
 ناهم ججهائي جوت ۾، توڙي ڏهه لک ٿين ڏيا
 حسن حقيقت هڪڙي، بيحد پروزا
 سرور آخر صورتين، مهڙ منجه معنيٰ
 اصل عالم مون پرين، علت ايجادا
 آدم ولد ان جو، توڙي والد آه
 والد آهي وڻ جنن، ميوو مولودا
 ”اول الفكر آخر العمل“ (۱۴) پريان پراها
 پاڻان سونهين مون پرين، بيا سڀ ان سببان
 نرل نوري پاڻ ۾، ٻين نور اتان
 صلواتون سرور اتي، عالم تي انکان
 لالڻ سنڊي لڳئين، رحمت رنگ ڪيا
 حسن ڌاران هوت جي، جلوو جنت ناه
 حسن حورن ڪي سريو، سيد صحبت کان
 سڄي سونه شفيع جي، پئن هوت هٿان
 ”وما ارسلناك الا رحمة للعالمين“ (۱۵) احمد ريءِ

اونداه

اڳي وٿيو ان سين، اهوئي محبوباءِ
 باجهه نه پوي ٻڻن تي، موليٰ کي مورا
 مگر محمد ڄام کان، کي حسن هٿ ڪندا
 پاڙي رهي پرين جي، مڃڻ مائيندا
 تڏهه تسي تن تي، سيد جي سببا
 ”وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم“ (۱۴) پرتا پرين سندا
 وڏا طالع تن جا، جن ساجن ساءِ
 سيد سلوٽا ڪيا، ملاحت منجهان
 جت اثر حقيقت هوت جو، نيشاني نورا
 اتي عيد مدام جي، چڪيءَ جاءِ نه ڪا
 ”لهم بشري في الحياة الدنيا“ (۱۷) ايڏي مان مڙيا
 بشرا مڙيا بود لا، گوندر سپ ڪيا
 پير سندا پٽ تي، اپن اوتارا
 حقيقت حبيب جي، پسندي پر ٿيا
 ڏيهه لنگهيائون ڏک جو، سک سر سونهاتا
 بابو بوءِ بشير جي، سنگهندي سون ٿيا
 لوڪ ڇڏيائون لوه جو، ٿيا پارس پاڙيچاءِ
 ماهيت محمد شاهه جي، آهڙي عجيباءِ
 صلي سانس سک ٿيا، هر هر ٻڻن لاءِ
 ”فاتبعوني يحببكم الله“ (۱۸) جي گڏيا سي اڏيا
 ”وكل أي اتي الرسل الكرام بها بانما اتصلت
 من نوره بهم (۱۹)، سٿي ڪر صحيا
 ملڪن آدم مڃيو، سيد جي سببا

بيڙي طوفانان نلڳي، نرمل جي نظرا
 احمد ابراهيم ۾، آڙاه اجها ياء
 بحر موسيٰ مڃيو، ساڄن جي سانچاءِ
 مٿي در دوستن جي، درسن داڻودا
 شوڪت سليمان کي، نوريءَ جي نظران
 قدرت قريبن جي، ڦيريو فرعونا
 ملڪ سڀ محبوب جي، پسي پاڻ سندا
 گهر تڄائي گهور ڏئي، ٽمين ٽانڊي لاءِ
 حسن منجهه حبيب جي، محو منصورا
 دوئي ڇڏيو دوست سين، واري صلح واءِ
 گهر تر گهوري چنڊڙو، صدقو ڪري ساه
 دعويٰ ڇڏي دوست سين، نمي نياز ان
 ٿورا مڃين سڄڻين، نه جئن فرعونان
 آءٌ جي آهيان ڪينڪي، هي سڀ حبيبان
 تماچيءَ جو تاب پيو، ميءَ کي مان ڪيان؟
 ”لئن شڪر تم لازيد نڪم“ (۲۰) پاڻ ۾ پسي ڪا
 شڪر وٺي سڄڻين، شرڪت شيطان نا
 ملڪ سڀ محبوب جي، تنهنجو تر نه آه
 اپ پون ڪرسي، عرض ٿيو ملڪ محتاجا
 ”وله الحمد في السماوات والارض“ (۲۱) لالڻ حمد لوا
 پيوند ٽاران پرين جي، مڙئي مردودا
 مڃن محمد ڄام جي، عالم اجاريا
 پلڻ لڳئي پرين جي، اڳلا سڀ اڳيا
 صحبت سپرين جي، ڪلي عيب ڪٿيا

"الحمد يملأ ما بين السماء والأرض" (۲۲) صحبت اهڙو ساءُ
 نرو زليخا سريو، سيد سونھ منجهان
 مهتر يوسف منگيو، حسن حبيب کان
 سج، چنڊ، تارا، ڪتيون، پرين پينارا
 بهشت باغ بشير جو، لاڳاپي لطف
 مظهر نار نذير جو، ڪرشمون قهر سندياءِ
 لطف لالڻ هٿ ۾، غضب به غلاماءِ
 لطف لهرين اڳرو، ڪنڌي قهر نه ڪاءِ
 جيري پاڻيءَ پنيو، حسن هوت هٿان
 جيڪي جنين، مگيو، اهو ان عطا
 ڪي قتل جا ڪوڏيا، ڪي عاشق ايمان
 موجب سکا سائين، بخشي بشر
 موکو مدينو مشڪ سين پرين پر ڪيا
 ڪافر دوزخ ڪوڏيا، احمدات مڪا
 سپت سڪن پرينءَ ڪي، مڙئي مخلوقا
 پر ساڃاءِ وارا سڪ ۾، واءِ بين ڪي واءِ!
 "اهل المعروف في الدنيا هم اهل المعروف
 في الآخرة" (۲۳) سا ڃاه مڪ سدا
 مارو پاڻي پيجري، پچن لالڻ لاءِ
 ڪڪر منجه قريپ جي، سڪن سنگهارا
 ساڃن سنڌي سونھ کان، سرڪي سمونڊا
 امل ماڻڪ منجر موريا، دلاسي دوسان
 خوشبوءِ ڪٿوريءَ ۾، ورنھ وصالن
 پنھونءَ راڻي پنيو، جانب جوت منجهان

مومل پسي مات ٿي، حبيبي حسان
 برقين مير بشير، جنه ايڏا اوج ڪيا
 پاڻ پريان ڪي جن ڏٺو، تن وائي وات نڪا
 ويهي هنيڙي هٿڙا، ويٺا ويچارا
 جيرانِي جهان کان، لاهوتي لڏيا
 خالص خياتن کان، هوتن هٿ ڪيا
 گجهه اندر جون گالهيون، نازڪ نياپا
 ان سين اوري مون پرين، انت نه ڏئي عام
 ”والدين اوتو العم“ (۲۴) ايڏو ان ڪرما
 فڪر ڦولھ م گالهڙي، ڪڇڻ جاءِ نڪا
 مٿو هن مهراڻ جو، لڏو نه لوڪا
 ڪڪن مٿان ماڪڙي، چٽيندي چريا
 ستي پاڻيءَ صاف جي، ڪنهن ڪي ڪوڙين منجهان
 علم لوح قلم جا، دنيا آخر تا
 سرڪي هن سمونڊ جي، پڌر پيئي آه
 ازل ابد جي وچ ۾، دريا دور ڪيا
 مٿو موران نه اچي، عشق آراما
 ڀرت پوري نه ٿئي، نور نهايت ناه
 مٿو محمد نه لپي، سيد سمونڊا
 لالڻ لباسن ۾، جانب ڏئي جلوا
 ”ڪل يوم هوفي شان“ (۲۶) هر دم هيڪا ندا
 جتي نالو هيڪڙو، اتي ٻيو پڻ آه
 سرت سمجههچ گالهڙي، متان پلين پورا
 ڏورج سونه شفيع جي، چوڏس چوڌارا

اندر ٻاهر احمدي، نوري نظارا
 نوڻ نهارچ سپرين، ڏورج ڏني ڏانه
 ٻر ۾ جاءِ بشير جي، اپ پون اوطاڦا
 صحبت سپرين جي، ڪڪ پن ڪڪوريا
 عيش عيدون لذتون، باغن بهارا
 اثر پريان جي پير جو، لاکيڻو لاءِ
 ”ڪل جديد لڏيد“ (۲۷) تر تر تازو ساءِ
 اگا ميڙ ”عبدالرحيم“ ڪي، مٺو محبوبا
 اندر آتي عين ڪي، اوري نه آرما
 لوڪ لهرين سيڪڙو، مون ڀرت پاڻيءَ ڏانه
 مان ساڪن ٿيان سير جو، ماڻيان باغ بقاءِ
 لهريون اڇڻيون وڃڻيون، سمنڊ سدائين آه
 ”العلم بحر وعلم العلم امواج“ (۲۸) وڃهلاڻ وحدت لاءِ
 وحدت سندي ويرد ۾، احمد اوطاڦا
 پرور پرين ميڙ مون، وڃان وڃ وڃاءِ
 نير نمائيءَ پير ۾، بيحد بند ٿياءِ
 ڪو وارئين واءِ وصال جو، جئين پسان پاڙيجا
 قلب ڪثرت قيد ۾، سڪي ساڻيها
 جت احمد حامد سو ٿيو، سوئي محمودا
 سوئي ساءِ قهر ۾، جهڙو لطف لاءِ
 وه ليلان جو مجني، مٺو ماڪيءَ ساءِ
 سو اونڌاهي، سو سوجهرو، سو پنهنون، سو ڪيجا
 سوئي ساءِ اڪن ۾، سوئي ڪماندا
 سسئي سمرو نه پڇي، جنه جني ٿيو ڇپرا

سوئي صحت سڪار ٿيو، سو ڏک ڏڪارا
 رسڻ پريان راحتون، گاريون گلن ساءِ
 وڻ نه ڪومائي ڪڏهم، مڪري مداما
 سدا قلب ڪڪوريو، محبت ملارا
 سرءُ سيارو، واهندو، ساوڻ آڙهاڙا
 مينهم مدامي ميٺ سين، ڪڪرن قرارا
 ڏک مٺا ان ڏيهه جا، سهسين سڪنڻا
 لنگهڻ گهارڻ گهر ۾، ڪوءِ پلاءِ پرڏيهه
 اچي جان ان ڏيهه جي، هيٺڙي ڪي هيراءِ
 ڪٿوري جا تاتار جي، تنه جو تل نه ساءِ
 ووءِ ووءِ ان وطن جو من ۾ ماتا مان
 سڪ ساريو سور چران، ڪنهن در ڏيان دانه
 لکيو لوڙيان جيڏيون، گاڙيان گل ڳوڙهه
 ٿورا ٿاريلن جا، ساريو مران ماءُ
 ڪ پاڙيچن پار ڪٿان، ڪ سرهي ساڻيهه
 ”لهم مايشاعون فيها ولدينا مزيد“ (۲۹) اهڃ ان ڏيهه
 اخوانا علي سرور متقابلين پاريچن پارا
 باري! بند پري ڪريين، وڇوڙيا ميڙاءِ
 قادر! ڪوٽ ڦٽائين، عمر جو آگا
 ته پسان پاڙيچن ڪي، جني سيباڻو ساه
 اندر آئي اڃ مري، ڦاٽي فراقا
 جيڪي موڪل موت ڪي، جيڪي محب ملاءِ
 اڪت خزانو توڙي! سڻ مون سوالءِ
 جهجهان جهوريءَ جن جي، سيئي دوست دکاءِ

ڪنڌي ناه ڪرم جي، خالق مون مڱجاءِ
 ڪين مڱان ٿو مورھين، ميڙائي ڌاران
 ڪ ائين مرنديس هت، پچندم پساها !
 ڪ ملنديس محبوبن کي، سرھي ساڻيها !
 فڪر ڦوري هٿ ۾، ھنيڙو حيرانا
 تند توڪل جي لھان، تہ ڪر مون لک لڌا
 صبر ساڻ سلام ري، موران ماڙ نہ ڪا
 اڱوراضي ائين ٿئي، جئن تون ساڻ رضا
 ڪوھ ڪريان، ڪيڏانهن وڃان، منهنجي وس نہ ڪا
 جان ڪچان تان ڪڙي ٿيان، صبر ۾ وہ ساءُ
 مرڻ منهنجو ناه ڪو، جيئن جاءِ نہ ڪا
 ”لا يموت فيها ولا يحيي“ (۳۰) هي مون حال ٿيا
 ”ڪل ماقدر يڪون“ (۳۱) انگ اڳھين لکيا
 امڙ ايريو مون ڏنو، تنگ تنجئا انگڙا
 اوڏھي سين اينءُ ٿيو، هاڻي ڏوھ ٿيا
 ”من صمت نجا“ (۳۲) ڪڇڻ جاءِ نہ ڪا
 جيڪي ڏنو سڄڻين، سو سھ سريرا
 رات پڄاڻان ڏينھ ٿئي، روزي تان عيدا
 مينھ پڄاڻان تاڙي، سبڻ ڦاٽڻ لاءِ
 بڪ ريءَ ڪاچ نہ ڪاڻجي، صحتين ويڇ ڪها ؟
 ”لا تينسوا من روح الله“ (۳۳) ڏي دل کي دلاسا
 تہ سگھا ملندءِ مارئي، من سک محبوبا
 رڪڇ محبت مارئي !، وڃائج م وفا
 ”اوفوا بعھدي اوف بعھد ڪم“ (۳۴) سيئن سچ سھاءِ

”لنءُ لا ڪيڻي ڏيھ جي، پر ڏيھي پھتاءُ
 ”من احب شيئاً اكثر ذكراً“ (۳۵) اندر آڳ ڇلاءِ
 جسو زنجيرن ۾، هيٺڙو هٿ رھاءِ
 ”الدنيا جنة الكافر“ (۳۶) پرھم م پتو لا
 نڪ وڌيو تنھ نار جو، جنھ وري ويس ڪيا
 ”من لبس الحرير في الدنيا لم يلبسه
 في الآخرة“ (۳۷) اي ٻجھ اشارتا
 ”فانكروني اذڪركم“ (۳۸) سارڻ سارڻ لاءِ
 مولا! وطن ميڙين، جي سڪن ساڻيھاءِ
 بخشين ڏوھ ڏوھاريئن، ڪلمون قلب ڪھاءِ
 پاڻ پساءِ اڪين، پاڙي پرين رھاءِ
 هادي وقت هلڻ جي، ڪلمون قلب ڪھاءِ
 لا اله الا الله محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم
قرآني آيتن، حديثن ۽ عربي
عبارتن جي معنيٰ

- ۱- المرء مع من احب: (ح): ماڻهو انهن سان گڏ هوندو، جن سان کيس محبت هوندي
- ۲- وكيف يدرك..... الخ: ۽ ڪئن لهندا سندس حقيقت کي اهي ماڻهون جي ستل آهن ۽ خواب ڏسي پاڻ کي خوش ڪري رهيا آهن؟
- ۳- اذالشمس كورت..... الخ (ق) جڏهن سج يڪيو ويندو.
- ۴- انا والساعة..... (ح) مان ۽ قيامت جي گهڙي ائين آهيون جئين ڏسڻي ۽ وڃين اُگر.

۵- انتم والساعة..... اوهين ۽ (قيامت جي) گهڙي هڪ صديءَ اندر آهيو.

۶- المؤمن مرآة المؤمن: (ح) مومن، مومن جو آئينو آهي.

۷- الدنيا سجن المؤمن: (ح) دنيا مومن لاءِ بنديخانو آهي.

۸- كن في الدنيا..... (ح) دنيا ۾ ائين هج جڏ ته تاريو آهين يا وانهڙو.

۹- ينظرون اليك..... (ق) توڙي نهارين ٿا حالانڪ اهي نٿا ڏسن.

۱۰- امن تذكر..... ڇا ڏوسلم جي پاڙيسرين جي يادگيريءَ ۾ تون اکين مان ڳوڙها هاري رهيو آهين؟

۱۱- اللهم صل علي... اي الله برڪت موڪل ان تي جنهن جي ذات جوهر آهي.

۱۲- اعبي الورني..... سندس رسول الله ص جي معنوي ڪمال جي فهم ماڻهن کي ٿڪائي ڇڏيو، سو پري توڙي اوري ان ڳالهه ۾ ڪو به سواءِ گهٽيل جي نظر ڪونه ٿو اچي.

۱۳- منزه عن شريك... پنهنجي خوبين ۾ ڪنهن به شريك کان پاڪ آهي ۽ سندس حسن جو جوهر ان ورهايل آهي.

۱۴- اول الفكر..... فڪر خيال جي اڳيان آهي عمل جي پڇاڙي.

۱۵- وما ارسلناك... (ق) ۽ نه موڪليو اسان توکي مگر جهانن لاءِ رحمت ڪري.

۱۶- وما كان..... (ق) ۽ الله انهن کي سزا ڏيڻ وارو ناهي حالانڪ تون منجهن موجود آهين.

۱۷- لهم البشري.....(ق) انهن واسطي خوشخبري آهي
دنيوي حياتي ۾.

۱۸- فاتبعوني...(ق) پوءِ منهنجي پيروي ڪريو ته خدا
تعالٰي اوهان کي پيار ڪري.

۱۹- وڪل آي..... ۽ جيڪي معجزا نبين سڳورن آندا
اهن، سي سڀ کين سندس (پاڻ ڪريمن جي نور کان
مليا آهن.

۲۰- لئن شڪرتم....(ق) جيڪڏهن تحقيق اوهين شڪر
بجا آئيندا، ته آءٌ اوهان کي وڌائيندس.

۲۱- وله الحمد.....(ق) ۽ سڀ ساراھ آسمانن ۽ زمينن ۾
سندس لاءِ ئي آهي.

۲۲- الحمد للملا.... جيڪي زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ آهي،
سو سڀ الله تعاليٰ جي حمد سان ڀريل آهي.

۲۳- اهل المعروف..... دنيا ۾ جڳائي جا صاحب، آخرت ۾
پڻ جڳائي جا صاحب آهن.

۲۴- والذين.....(ق) ۽ اهي جن کي علم ڏنو ويو آهي.

۲۵- كل يوم هوفي شان (ق) هر روز هو هڪ (نئين) شان
۾ آهي.

۲۶- ورفعنا لک ذکرک (ق) ۽ اسان تو لاءِ تنهنجو نالو
بلند ڪيو آهي.

۲۷- کل جديد لذيذ: سڀ کان نئين شيءِ وڌندي آهي.

۲۸- العلم بحر..... علم هڪ سمونڊ آهي ۽ علم جو علم
موجون آهن.

۲۹- لهم ما يشاعون...(ق) سندن لاءِ ان ۾ (جنت) آهي.

جيڪي اوڻيلين ۽ اسان وٽ اڃا به وڌيڪ آهي.

۳۰- لایموت فيها... (ق) نڪي ان ۾ مرنڊو نڪي ڇيندو.

۳۱- ڪل ماقدر يڪون.... جيڪي ڪي تقدير ۾ لکيو ويو آهي، سو اوس ٿيندو.

۳۲- من صمت نجا.... جو ماڻ ڪندو، سو چوڻ ڪارو پائيندو.

۳۳- لاتيشوا..... (ق) الله تعاليٰ جي رحمت کان نااميد نه ٿيو.

۳۴- اوفوا.... (ق) توهان مون وارو واعدو پاڙيو ته آءٌ اوهان جو واعدو پاڙيان.

۳۵- من احب شيئا.... جيڪي ڪنهن شيءِ کي پائيندو آهي ته هر هر ان جو ذڪر ڪندو آهي.

۳۶- الدنيا جنت الكافر: (ح) دنيا ڪافر لاءِ باغ آهي.

۳۷- من لبس... جيڪو هن دنيا ۾ پٽ پهريندو سو آخرت ۾ نه پهريندو.

۳۸- فاذڪروني اذڪرکم (ق) مون کي ياد ڪندا ته آءٌ به اوهان کي ياد ڪندس.

شجره طريقي نقشبندي

مجددي لواڙي شريف

حضرت سيدالڪونين، محبوب رب العالمين سيدنا محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وآله وسلم

حضرت اميرالمؤمنين وامام الاصدقين سيدنا ابوبڪر صديق رض.

حضرت شيخ المشائخ حافظ انجيل والفرقان خواجہ

سلمان فارسي رضه

حضرت متفق عالم خواجه قاسم بن محمد بن ابوبکر
صديق رضه

حضرت مظهر اطهر خواجه امام جعفر صادق رضه
حضرت سلطان العارفين خواجه شيخ بايزيد بسطامي
قدس سره

حضرت شيخ خواجه ابوالحسن خرقاني قدس سره

حضرت شيخ خواجه ابو علي فارمدي قدس سره

حضرت شيخ خواجه يوسف همداني قدس سره

حضرت شيخ خواجه عبدالخالق غجدواني قدس سره

حضرت شيخ خواجه عارف ريوكري قدس سره

حضرت شيخ خواجه محمود الخير فغنوي قدس سره

حضرت شيخ خواجه علي عزيزان قدس سره

حضرت شيخ خواجه محمد بابا سمامي قدس سره

حضرت شيخ خواجه سيد مير گلال قدس سره

حضرت شيخ خواجه بهاوالدين نقشبند قدس سره

حضرت شيخ خواجه يعقوب چرخي قدس سره

حضرت شيخ خواجه عبيدالله احرار قدس سره

حضرت شيخ خواجه محمد زاهد قدس سره

حضرت شيخ خواجه درويش قدس سره

حضرت شيخ خواجه امکنكي قدس سره

حضرت شيخ خواجه محمد باقي دهلوي قدس سره

حضرت شيخ خواجه احمد امام رباني مجدد الف ثاني

قدس سره

حضرت شيخ خواجہ محمد سعيد سرهندي قدس سره

حضرت شيخ خواجہ عبدالاحد سرهندي قدس سره

حضرت شيخ خواجہ محمد حنيف سرهندي قدس سره

حضرت شيخ خواجہ محمد زكي سرهندي قدس سره

حضرت شيخ ابوالمساكين خواجہ محمد نثوي قدس سره

حضرت سلطان الاولياء خواجہ محمد زمان صاحب اللواري قدس سره

حضرت مخدوم شهيد خواجہ عبدالرحيم گرهوڙي قدس سره

حضرت محبوب الصمد خواجہ گل محمد قدس سره

حضرت غوث عالم خواجہ محمد زمان ثاني قدس سره

حضرت قطب كبير خواجہ محمد حسن مدني قدس سره

حضرت امام الاولياء خواجہ محمد سعيد مكي قدس سره

حضرت امام العارفين خواجہ احمد زمان قدس سره

حضرت پير بادشاه خواجہ گل حسن قدس سره

حضرت راحمي بادشاه خواجہ پير حاجي فيض محمد قدس سره

حضرت پير طريقت، صاحب شريعت، قطب الارشاد خواجہ

پير محمد صادق نقشبندي مجدي جن ان مسند ارشاد تي هن وقت جلوہ افروز آهن.

سنڌي بيت (الف - پ وار)

(۱)

اتر وچ چمڪي، ڏکڻ ٿيو اهاڻ
هنيرڙو مون باغ ٿيو، جهوپي منجهه نه ماءُ
ساقِي سرڪ پيار، عقل مون کي اهاڪ ٿيو.

(۲)

اٽڪل اڪڙين، وڃي پيئي لاک تي
ڪارو ڪين پسن، لوڪ مڙو ئي لاڳيو.

(۳)

آڏي رات اٿي ڪري، پيرڻ پيريو جن،
ڪاپو سندو تن، اڻ ٿوريون اگهيو.

(۴)

اداڙي آخوند!، مار م معصومن کي
جي وٺي هڻي ڪا توڻ، سنڌي برهه بوند
هڻين نه مارين هوند، ملان معصومن کي.

(۵)

اک ابتي وار، سبتي سور پرائيو
بئي ڏانه ڪيم نهار، سڄڻ ريسارو گهڻو

(۶)

اک پريان جي اک ۾، جنين پاتي اک
سڄڻ گڏو تن کي، ٻيا مڙيئي مک.

(۷)

اک پريان جي اک ۾، پيهي ويئي اک
ماڻهو اهوئي ڀانڻيان، ٻيا مڙيئي مک.

(۸)

اکڙيون ملير ۾، جنين راتو ڏينھ
اچاري اچا ڪيا، نيڻن تين جا نيھ
عمر ڪندو ڪينءَ، انين آسائڻ سين.
(۹)

احمد سوئي احد ٿيو، وٺو ميم وچان
”انا احمد بلاميم“، سيو فرق فنا.
(۱۰)

اچرديءَ جي جوڙ، جن سري سي سون ٿئا،
عقل مٽي اورئين، ڪرن سندا ڪوڙ
وحدت سندي ووڙ، ڪوڙيئن منجهان ڪو ڪري.
(۱۱)

اچهو ريءَ الله، ڪونهي ڪو ڦرين جو
بيهر ساريان ڪيئن، چو تون مور نه وسرين.
(۱۲)

اچان سي آهين، جن لنڊاڻو لعل ڪيو،
سوڍا جي ڪاهين، ته ڪڪوري ڪاڪ وهي.
(۱۳)

اچان سي آهين، جي سزا وار سڱن جا
ويٺا وڄائين، جي سامي تون سڻين.
(۱۴)

اچن جي اوڻاڻق، مون ساريندي سپرين
مون جهڙي مشتاق، ڏسيو لاهي ڏکڙا
(۱۵)

الله وڏو وير، پورو لوڪ نه ٻجهڻو
ڪرين پياري ڪير، سڄڻ چاڙهي سورئين.
(۱۶)

الله ڪارو اوچرو، محمد نور نبات
نور صفاتي سوچرو، ذات نسوري رات

قادر قدرت اهڙي، جئن درياه واهڙ وات
هت نه آهي ڪنه جي، ڏاٽر سنڌي ڏاٽ
هماءُ هميشه حب ۾، وسيءَ کانگ ڪجات
ڏينهان مڱن ڏاٽ، مهل مڙوئي رات
گرهو توبه تات، وهون اڳي؛ پٽ پوئيان
(۱۷)

انگ سڀئي سفرا، جڏه لڪيائون
تڏه ڪنه هت ڏٺائون، قلم ڪا پين جو.
(۱۸)

اسين جتان آئيون، تتي ڪڪ نه پڻ
توڙي ڪين نه ان، پڻ وه وه سين گڏبا
(۱۹)

اسين جتان آهيون، تتي ڪهنبوناھ
عمر جي وهانءَ، ماتم ويئي مارئي.
(۲۰)

اک وڻ جي ڦلڙي، ميوا بيد وڻن
جنه پڙي ۾ نه پئا، سو ساڻو ڪين وڻن
(۲۱)

اوڏو ٿي الف کي، نسبت نهاريج
منجهيون ڏن ڌاريج، جنه ۾ ساهڙ سو جهرو.
(۲۲)

اونده اميدن ۾، نامرادي نور
سانگ سسي جو سور، ويهه ويراڳي ٿين.
(۲۳)

اونداهي ۾ سو جهرو، نبيءَ نشاني
تارا يار رسول جا، سچا صمداني
ماڻهن من ماني، عاشق علم ڪوڏيا.
(۲۴)

آهي عبداللطيف تي، رضامندو رحمان
پڙهيائين پريت مان، باري جو بيان
جوڙي جنهن قرآن، سنڌي ۾ صحيح ڪيو.
(۲۵)

آيل بلوچن جا، اهڃ پنج آهين
آئي اوچڻ انگڙين، بکڻي ماني ڏين
پاڙو ٻوهين نه پانهنجو، سام سسي پائين
ڪاڻ نه ڪڍڻ سکيا، پرناتو نياھين
سخن نه سڪائين، پاڻيءَ وگهي پانهجو.
(۲۶)

آيو وقت امام جو، پتر سونهي سک
احمدي انعام سين، لڳي محبت لک
”ماسمعنا بهاذا“، اندا منجه اٿڪ
جهنگ ڪامي پت ٿيو، لتي چوران لک
منڊيءَ مٿي ٿڪ، پسو سڀئي پاڳ ۾.
(۲۷)

آيو وقت امام جو، آيا ڏکن سنڌا ڏينهن
راجا ڦري راڪاس ٿيندو، مندين نه وسندا مينهن
ڪڏهن ڪڏهن شيهنهن، ٿيندا سلامي سهن جا.
(۲۸)

اپي عاشق ڪي، سوري سڌ ڪري
جي نالو ڳڌو نينهن جو، ته ڪڻ ۾ پير پري
سسي تار ٿري، پچ پوءِ پريتو
(۲۹)

بي عقل سين بات ڪري، پنهنجو آب ۾ هار
سائس ”عبدالرحيم“ چئي، گڏجي ڪيم گذار
جي نه سرڻي گڏ گذارڻ ريءَ، ته؟
سائي سپر تار، جا ڪوڙين ڪانه جهلي.

(۳۰)

بي عقل ٻاٽن سين، سڀ تن ساڙيندو
جي نه ماري ٿو، ته ڏٺيندو ڏيهن کي

(۳۱)

بجر کاڌا، وڃي وجهينس گهاڙا
نه چٽندس توبون، نه لپندس ناڻا

(۳۲)

ٻانهي ويئي جنڊ تي، سائين سڌ ڪيوس
اتو جنڊ رهيوس، چوھ چلندي آئي

(۳۳)

ٻڙي! ٻانهه م لوڏ، چوري ابيتين سين
هل م تن سين هوڏ، جي هليون ڪوهياري ڪوڏ پئي

(۳۴)

ٻيڙيءَ جي بهقور، منهنجو ڇت چريو ڪيو
انهن بوءَ عطور، سهسين سوري چاڙهيا

(۳۵)

پلي ڄائي مارئي، جنه مارو ملهائيا
ستيءَ سامائي، ٻڌا موڙ ملير کي.

(۳۶)

تتر ڪرڙي اپ ۾، منڌ ۾ پاڻي وڃ
ڀول مڙئي پڇ، آيو گر گرهوڙ ۾

(۳۷)

تڪ ڏين توحيد ۾، وجهلن وصالت
مون جيڏيون ملير ۾، ڪين ماڪي معرفت
پر تيان پنهور يون پين، شربت شريعت
هادي حقيقت، مولا مون کي ميڙين

(۳۸)

تون راڻو آءُ مومل، وڃان سگ وٺت جو

ساء تنهنجي سپرين، گولي تيان گل ڦل
تو بنا ڪر هل، ڪوڏي ڪم نه اچي هيڪڙي
(۳۹)

تون هاري ٿي تڳان، نات نه لپان هوند
منه ڪاريون مون ڪٽيون، تنهنجي منهن محمود
وڌيس مان وجود، نات ڪين سڃاڻي ڪين ڪو.
(۴۰)

تون پڻ عيبن سان، پيهي وڃ پرين ۽ ڏي
بنا ساجن سپرين، ڪيئن لهندئي ڪان
پيهي وڃي پاڻ، پڻو تون پيش پرين جي
(۴۱)

ٿورا ڪيئي ٿورا، مون تي ميهريار جا
ٿر ۾ واري ٿورڙي، تنهن کان به گهڻا
آءُ گڻي گڻيندس ڪيترا، ميهريار سندا
هي ڪمڻي ڪير آ، جو پوري پئي پرين سان
(۴۲)

پارانپا پرين جا، ڪر گل ڪهيندا
حب هر ڏيئي ڪاٿيون، هي هي ڪرم هاءِ
ڪنه چيو ته پاء، پير پريان جي پڙ ۾
(۴۳)

پاڳون پٽن سنديون، گل ڦل گجراتا
آبا آدسين جا، واحد وڃايا
گيڙو گودڙين جا، خالق خوار ڪيا
پييون ٿلڪن ٽوپيون، ٿيا ملان مردودا
مڪو مدينو مشڪ سين، پرين پر ڪيا،
واحد وڏو ٿي ڪٺو، عز عرفاتا،
مهدي ايندو ملڪ ۾، ٿيندو هل هڃاءُ
سٽي سڀئي سيف سين، ڪهندو ڪفارا

دعوي دور ننگه جي، ويندي ملڪ وچان
ٿيندو صاف سفا، ملڪ تنه معمور سين
اهم آس اها ته، مهدي ٿيندس ملڪ جو،
اهم آس اها ته، سيف سٿيندس گل تي
(۴۴)

پاسو پٽ نه ڪوڙيان، وير وٺندي سينءَ
ناحق ڪسن ڪينءَ، فرزند بيبي فاطمه جا
(۴۵)

پاڻ وڃائڻ، پر ڇڏڻ، اي قلندري ڪولاب
گل جي بوءِ گلاب، ڏيکاريندو ڏيه ڪي.
(۴۶)

پاڻ هوڻ، پرين پسڻ، اي خامي آهي خيال
مرڻ ڌاران مشاهدو، محبتين محال
پر مرڻ گهرجي معنوي، ظاهر آهي زوال
”موتوا قبل ان تموتوا“، من ماري تن محو ڪيو
(۴۷)

پڄاڻا پرين، هنيون ڪڇاڙو ڪاءِ
ڪلهي پايو ڪينرو، گڻ پريان جو ڳاءِ
(۴۸)

پسڻ ڪارڻ پانهجي، ٿي سڃاڻي اک
اندر ٻاهر پانهجي، سونه سڃاڻي لڪ
مري جنه ۾ مک، پرين تنهين جي پاند ۾
(۴۹)

پري ٿي پنوهار، مون ۾ ٿو مڃ پري،
سٿي سور تنوار، متان چلين کان چيهون ٿين!
(۵۰)

پرين پسڻ، پهو ڪڻڻ، اي تان ڏٺوئي ڏوه
سا ڪتي ڪندي ڪوه؟ هوت جنه جي هنج ۾

(۵۱)

پرين پلايون ٿا، عيب ڏسيو ڳڻ ڪن
تون ڪيئن سندو تن، ديوانا در مٿين.

(۵۲)

پرت ٻڌي ڳالهڙي، پرت پروڙي ڪير؟
جنه اي سڃاتو سير، اسم ان پروڙيو.

(۵۳)

پرت پروڙڻ ڳالهه، سمجهڻ شڪ سهي ڪري
ڪين سڃاڻي ڳالهه، جان جان چڪو نه چڪي.

(۵۴)

پروڙيم پريت جڏهه، نرت پيم ٺيهه جي
راڻي اها ريت، جيئن ڪهي قريبن کي

(۵۵)

پير پريان جو جيڏيون، جڏيندي جيڪا
وندر جي واٽن تي، مرن ماري سا
ڪيچ نه پهتي ڪا، آريچاڻي انس ري

(۵۶)

پيرين پري سڀ ڪا، تون ويئي ڪڇ وڪ
سندي ساڃن سڪ، پنڌ پاسي پر نيري

(۵۷)

پيهي پس الله، نامرادي نجهري
چنور باني راهه، مرادن مخفي ڪيو

(۵۸)

پريان سندي ڳالهڙي، مر منجهيئي هوءَ
ٻڌائيندي ٻين کي، ڪهڙو ڪاڄ سندوءَ
هن به ڪين ڏٺو، هيڏانهن پڻ هورو ٿئي.

(۵۹)

پڙهيو سڀ وسار، وسريو الف ياد ڪر

ناحق ڪيم نهار، پنا پيا پرين لئي
(٦٠)

پريون مٿي پير، من سڪي ساڻيهه ڪي
ڪنهن سڀاڳي وير، ماڳ ملندي ماريئي
(٦١)

جان حاصل حال، تان صوفي جم سڏائين؟
ڪونهي تنين قال، وٿون جن وڃائون
(٦٢)

جان پائينن جوڳي ٿيان، پسان پرين ڪي،
ثابت ره شريعت تي، تن طريقت ڏي،
آديسي ان ري، ڪونه رسي ڪاڀول ڪي.
(٦٣)

جا عالم ڪي انڌار، سا سامين مٺي ساهه کان
عالم علمين پار، جوڳين ڪم جهل سين
(٦٤)

جا جاڳائي جوڳئين، سا ماڻهن مصيبت
سامين سور صحت، پور پيا پروڙين جي.
(٦٥)

جان جان آهن جوو ۾، تانڪي ساڻن اور
ڏهه ڏهه پيرا ڏينهن ۾، پاڻ مٿان گهور
ويا جي هنگلور، ڪرم ملندي ڪاڀري
(٦٦)

جان جان سون لهن، جنهن ڪارڻ جوڳي ٿئا،
تان تان ڪاڀرين، وره وهامي راتڙي.
(٦٧)

جي پاڙي سپرين، تان مون ڪي منه گهڻا
توڙي باهه لڳڙي، توڙي لوڻ ڪٿا.
(٦٨)

جهڙا منہ مهاند، تهڙا پٺيرا پرين
 ڇا پاسي ڇاپاند، سڀ ڪيڏاهين سامهان
 (٦٩)

جنهن ڪن ٽوپا يا ڪوڏمان، تنهن ڪي ڪڇاڙو؟
 ماڻس ستاڙو، پٺس نالو ڪين ڪي.
 (٧٠)

جنهن پانٺيو پاڻ ڪي، هڏهن ڪري ڪين
 اهڙائي مسڪين، در لهندا دوست جو
 (٧١)

جت ڀرت نه آه، تن طالعي ناه ڪو
 هوڻن سين وٽاءِ، تن مبارڪ من ۾.
 (٧٢)

جن سڃاتو سپرين، ڀرت پيٽائون
 لائون لڏائون، ساءُ چڪيائون سڪ جو.
 (٧٣)

جن دل لائي دل سين، سي سدائين سرها
 جهڙا تازي پٽ تي، تهڙا هيٺ هليا
 جي واڳون وات ويا، تن پڻ هنج حبيب جي
 (٧٤)

جنت ڄاءِ تن جي، جي وحدت منجهه وٽ
 ڏاهن ڪي ڏور ڪيو، پورن پال ڪبا
 ملان سڀ مرندا، عنقا جي اثبات سين
 (٧٥)

جنين سڄي سڪ، ڪڏهن چڪي جت سين
 سي بنا بسمل ڄا ٿيا، ”لا“ سين لئين لڪ
 تن بابوئن بينڪ، اٺو پهر الف ۾
 (٧٦)

جي تون عشق آئين، ته ڪينهي حراما

”موتوا قبل ان تموتوا“، علامت عشقا
 اچي آب حلال ٿيو، مطهر مردودا
 نهر نڱڻو نور ٿئو، سالڪ سچارا
 عقل کي عشق سين، هوا هزارا
 وٽ وٽجارا، سرت پٺا سيڪڙو
 (۷۷)

جي مون سنري سنرا، جي مون روئدي رون
 آءٌ م هٿان ان ريءَ، اوءٌ م مون ري هون
 (۷۸)

جي مون سنري نه سنرا، نه مون روئدي رون
 آءٌ م هٿان ان سين، اوءٌ م مون سين هون
 (۷۹)

جي هڏ ڪاٺي ڪير، ماس مٿاهون چاڙهيان
 ته مڃي ڪينءَ ملير، ٿيان ڪاڙياڻي ڪانڌ جي؟
 (۸۰)

جي گيڙو رنگَ رڱائين، اي مختلف ويس
 التو وڃج عام سين، وير وساري ويس
 ڪهڙو ڪريين ڪيس، جو پريا پيهي آڻيا؟
 (۸۱)

جيڪر آءٌ جيان، ته پٽ پرهيان سومرا
 پاڻي پتاشن جو، پاڻو پوڄ بيان
 ڪاٺي ڪاڇ خوشيءَ مان، ماهه پڻ مڃايان
 پر ڪارڻ ٻن ڏينهان، ٿي لاهيندي لڄ مران
 (۸۲)

جيڪر ڪريان دانه، چوندم لوڪ چري ٿي
 لوجيو پوڄيو سمهان، ڪلهي پاڻو ٻانه
 هي من ڪريان ڪانه، جو هڻي هوتاڻي وٺا
 (۸۳)

جيڪس ڪي ڪيام، اوڳڻ اباڻن سين
 تيلام عمر ڪوٽ ۾، پا، تي پهر پيام
 مارو ٿر ٿيام، آءٌ ٿي نير نجران
 (۸۴)

جڻين ٿو پرين تون ڪرين آءٌ جي ڪريان اينءُ
 ت نالو سندو نينه، وري کان ڳنڍي ڪڏهين
 (۸۵)

جوڳي پنهنجي جوءُ ويا، ٿا جهڙ جڻن نيڻ جهمن
 سخن سميڙن جا، هنڙي منجه هرن
 سجو موت مڱن، اڌ ڪٺا آرام لاءِ
 (۸۶)

جوڳيڙا جڳ، ديس ڪي، وساري ويٺا
 ڀرت ۾ پيٺا، تيلانه طعنا تن تي
 (۸۷)

جو ويس جيڏاهين، تنه ويڙ وڃي ڪون ڪو
 ڪنڌي ڏٺائين، سي ڪڻ ڪاهوڙين تڪيو
 (۸۸)

جو منهن ڏٺو مون، ڪو منهن قريب نه تنهن جو
 منهنه ائين ۽ پون، موران تان نه مياڻ سو
 (۸۹)

جت ويا جاڏي، ٿي وات نه سونهان تاڏي
 هي سڻي ڪرڳل ڪيچن جو، تن تانگهي تاڏي
 سڄڻ منهن مانڏي، ڪر ته ڪاهل نه ٿيان
 (۹۰)

جي تون ڪالهه مٺي، ته ڪالهين ڳڏينءُ پرين ڪي
 مٺن جي مقام ۾، اها ڳالهه هئي
 ڪڏهن کان سڻي ته ڪا سگهي ڳڏي سڄڻين
 (۹۱)

جان مقابل ٿاڻ، ڪمنه سين ڪرن ڪين ڪي
شادي ۾ شاڪر گهڻون، غمي بہ صبر ساڻ
نڪو سود نہ سول ڪو، نڪو ويڏ وڌاڻ
جيڪي ڪري مون ٿڌي، سوئي جاڻن جاڻ
اهڙو جن پريان، تن سير سپوئي ڪيو.
(۹۲)

جان و جان ٿاڻ، ڪيرت راهم گم ڪيو
ان در مٿي ”مگريا“، پاڻ م ڪڇ ساڻ
روحهاڻي راجاڻ، آهي ابو جهن جو
(۹۳)

چتون وحدت وٽ راهم جو، چاڱلو چاڪر
لڳيس لالچ مر، ڪوفي ڪڙم مک جو
(۹۴)

چٽا چوڏس چنڊ کان، اڃا جهڙا ڪير
سرها ڪٿوريان گهڻون، اڳرا کان عنبير
گرا ٿرتي جهڙا، مٺا ماڪنون مير
ههڙا الهي وزير، هيٺڙا اورچ ان سان
(۹۵)

چوندي هوءَ نہ چڪن، تون ڪوھ ڪمندياڻي ڪيري
ٿئين؟

لعنت هوءَ لکن، تون ڪوھ رحمت راضي نہ رهين؟
(۹۶)

چريو سو لوڪ، جو چرين ڪي چريو چوي
چرين ڏٺو سو ٿوڪ، سهيان سڪن جنھ ڪي
(۹۷)

چپر ڏيھ سندنون، قسمت ڪينجھر آڻيا
وهڻ وهڻ ٿيون، هت سانگائتا سپرين
(۹۸)

چني هن چپر ۾، ٿو ٿيون هڏم اڏ
جڏم چونڊ ۽ لڏ، تڏم پٽن ٿيند ۽ اڙانگيون
(۹۹)

حجت جڏي هل، من ماري ميٺ ڪر
انهن پر اڪمل، دوس گڏيو ۽ دادلو.
(۱۰۰)

خدا سڃاڻن سڻو، پاڻ سڃاڻن ڏک
تان تان ڪجهه مسڪ، جان جان پاڻ سڃاڻي نه لهين
(۱۰۱)

دو ساڻي ۽ دربار جا، ڦريا پسو ڦير
جن حضوري هير، ڪر تفيرون تن سين!
(۱۰۲)

توئي ماڃي اڪيون پائون جان نه ڪجن
سي ڪين ۽ پرين پسڻ ۹ جل ڪجل اڪين ۾
(۱۰۳)

توئي ماڃي اڪيون، جڏم پائيائون
تڏم ڏٺائون، پرين پاڻ اڪين سين
(۱۰۴)

توتي سپڪا پائين، ته ٿيا موچاري،
پرين جا پاڙي، سا ان توتي اوڙي.
(۱۰۵)

ڏڙم ڏونگر ۽ ڏيه، وڃن وري وساڻيا
مون منجهارا ڪيه، ڪنهن وڏي ٻارڻ نڪري
(۱۰۶)

ڏس نه سندي ڏو ٿين، نڪو ڏيه سندن
پري ڏيه ٿيون، جت پير ناه پڪي ۽ جو
(۱۰۷)

ڏنو و وارو، مون جڏي ڪي جيڏيون
سرڻم سونهارو، ميوو ڪل ملڪ جو

(۱۰۸)

ٽونگر چوٽيءَ سپرين، اڏا سيل سجن
سي ڪينءَ پرين پسن؟ نيھ جنين ڪي ننگ جو

(۱۰۹)

ڏينهن ڏٺي ڇڏ ڏيھ، ڪسڪ تہ خلل نہ پوي
وھم وساري ويھ، ٻڌ توڪل جو ترھو

(۱۱۰)

ڏسان تہ مران، مران تہ ڏسڻ نہ ٿي
هاڻ ڪيئن ڪريان، مران ڪ ڏسان پرين ڪي

(۱۱۱)

ڏکڻان ڏٺو ڇنڊ، اتر تي عيد ٿي
جهڙيو ڦڙيو ڇنڊ، گجي ٿو گرهوڙ ۾

(۱۱۲)

رند رحمت رسياءَ، عجب اھڃاڻان
اڱڻ آھيڙين جا، ونھيا وٿاڻان
خاڪي خو۽ سنديان، لڪي لوڪ نہ سگھيا

(۱۱۳)

رھي مٿئي سير، سرم سھوم ڪن،
ڏٺي وٺو ڪير، ڏٺي ڌتاري ڇڏيا

(۱۱۴)

زلف ضعيف ڪياس، ڪا گل قريبن جي
پسڻ سين پيياس، نامراديءَ نجھري

(۱۱۵)

سپون هون سمنڊ ۾، سمنڊ نہ سپن پون
هوءَ جي همہ هون، تن الف نہ اندر رکيو.

(۱۱۶)

سڀ سلندياس ڳالھيون، الله جي آندا
ٿيندا هيڪاندا، ماروٿڙا ملير ۾

(۱۱۷)

سڀني طالب سک جا، پر سک نه سڃاڻن
جي سگائي سورن جا، ڀانئن سانگ سکن
سهڪ ساميڙن، جن سانگ وڃايا سک جا

(۱۱۸)

سگر سوني ڄاڻ، جن پاڻهي مون پروڙيو،
هيس منجهه پاتار، پر پيءُ سڃاتم پانهجو.

(۱۱۹)

سجي سور سناسين، کڻي خوش ٿين
اڳهڙ ڪوڏيا ڪاپڙي، ستر کين سهن
ان تن اٿن نه انگ جي، ”مگريو“ چئي من
اوسر عيدون ڪن، اٿي گوندر گڏيا

(۱۲۰)

سڄڻ جنهن سات ۾، سوڏسان ئي ڏور
ڇڙن جي ڄانگور، آءُ ٿي ڄاڻ جيڏيون

(۱۲۱)

سڄڻ جيڏاهين، ڪا تيڏاهين هٿ ڪڍي !
هٿين، مونين، پيٽ ۾، سران تيڏاهين،
مان ڪيڏاهين، ڪوڏوريندي ڏس پوي !

(۱۲۲)

سڄڻ ڏٺو جن، تن ارت اولائي ڇڏيا
مونن مٿي هٿڙا، اڪيون ڏانهه پرين
توڻي کين ڪتن، ته به ڪانڌ تن جو ڪو ڏيو !

(۱۲۳)

سرتيون سڀن کان، سڪو ريت سڪڻ جي
اوڏي اوڏيائي نه اچي، گهري آب مٿان

(۱۲۴)

سندي دل دزياه ۾، جان وياسون پيهي
نڪو آدم نه آدمي، نڪي اسپن ئي

وائي ٿي ويئي، ته هيڪوئي هڪ ٿيو
(۱۲۵)

سور م سلڻ سک، پڌر اور م پرينءَ جا
هڏ ڪر ڪل مک، مر منجهيئي مات ٿي

(۱۲۲)

سور جنين کي سريو، سري تن صحت
حبيبائاهت، جا نڪيتان جڏن تي!

(۱۲۷)

سوئي آندائون پاڻ سين، جيڪي کين نيندا
گرهيندي گوريءَ سين، سڀئي سج ويندا
هميشه هوندا، نياپا نيئن سين

(۱۲۸)

سوئي اوچڻ انگڙين، سوئي ڪاچ سندن
ڪفر ۽ اسلام کان، پري پير پئون
تتي واهيرون، جتي رات نه ڏينهن ڪو

(۱۲۹)

سوئي سسي ٿي، سوئي جهلي خون کي
ويرا گين وي، ٽڪر ٽڪاڻو ڪيو

(۱۳۰)

سسئي سرتي جن سين، تنين پنڌ پچاءِ
مومل رتي مينڌري، ليلان لڊاڻيءَ
مارئي ملير ۾، بربر پاڪوڙاءِ
ارنگين آداساءِ، آڏس اڏامن ڪاڙي

(۱۳۱)

سسئي جي سمجھ سين، جان پروڙيم پاڻ
تان پنهنون مون پنڊ هو، وچان هڙم پاڻ
”ونحن اقرب اليه من حبل الوريد“، مون ۾ مون ساڻ
”وفي انفسكم افلا تبصرو“، پنهنجو پسنديس پاڻ

”وهو معكم اينما ڪنتم“، هر جاءِ توني سان
 بلڪ اهوئي آهي، ظاهر باطن جاڻ
 ”اينما تولو افتم وجه الله“، سمجهه تنهجو شان
 وڃي جنهن گمان، سو سسئي آهي سڀ ڪو.
 (۱۳۲)

سڪ تنهجي سپرين، سپو تار تران
 پر انهن لڄ مران، جئن آءُ ڪڪي تون ڪٿوري
 (۱۳۳)

سهڻي ساهه پرين ۾، اورين ۾ اندام
 من ۾ ميهارن جي، قابو لڳيس ڪام
 پئي ساهڙ سام، ڏڪان چئي ڏم جي
 (۱۳۴)

سوين موتي سڀ ۾، ڪجي ڪين مها
 ڪڪڙ آنو ٻوند ۾، سارو لوڪ گواه
 (۱۳۵)

سو عاشق، سو معشوق، سو طالب، سو مطلوب
 جوش جلايون جي، سچ وسندي تن ڪي،
 (۱۳۶)

ستي وٽ نه سومري، مٿو نه ڏو تائين
 قيمتي ڪپڙا، اڃا نه اوڍ يائين
 ملير مائين، ستيءَ سيل نباھيو
 (۱۳۷)

سر ڏيئي ست جوڙ، ڪنهن پر ڪلال سان
 مرڻا منهن ۾ موڙ، اي وٽي ٿي وڌلھي
 (۱۳۷)

سر تان سي گهرن، جي واڻيندڙ وڃ ۾،
 اوڪين اور منگن، سر وڃن سنڀاڻيو.
 (۱۳۹)

سر هي سياري، ڪهڙي مٽي پاڻ ۾
هو جر پاتاري، هنجو هيچ ٿرن سان
(۱۴۰)

سر ڏني ساڄن ملي، هي تان ڪم سڄيهم
لڪ ٿورا ڳڻ ويهم، دل به دلالي ڏجي
(۱۴۱)

سر سڪي سال ٿيا، هنج هريوني پير
ڪنگ ويچارو ڪيو، چورسي ان رمز ڪي
(۱۴۲)

سر ريءَ سر نه سڀڻا، عادت اي سندن
جن سر آندو سڻوڪڙي، تني سر سڀن
(۱۴۳)

سدا جاليندي جر ۾، توکي ٿيا هن ڪنگ ڪساب
مڙيو موتين کان وڃي، تو جهنور لتاڙيو جال
سي ڪيئن لهن لعل، هن جي دل درن سان
(۱۴۴)

شريعت شهر سندن، رهن طريقت تعلقي
تن اندر حقيقي آڳ ڀري، قدوسي تيلون
گلا ۽ غيبتون، اي سنگار سندن
مٽي وه ويلون، لکي لوڪ نه سگهيا.
(۱۴۵)

شير شهادت رسي، ماتم مسڪين
سر هو اهل سجن جو، اجهي اميرن
يوسف جنن پسن، تابندي بيراجي ٿيا
(۱۴۶)

شير شهادت رسي، ماتم مردودن،
هو ۽ ٿا وصال وهسن، هنن موت پسي ماتم ڪيو
(۱۴۷)

شيشي صافي صاف سين، وٽو ورن شراب
 ڪي چون شيشو ٺاهه شراب، ڪي چون شيشو آه
 شراب گذر ان گرداب، ڪوڙين منجهان ڪولهي
 (۱۴۸)

صورت سڄي ڄام، جنين رهي روح ۾
 گوندر تن غلام، سک تئين جا سيڪڙو
 (۱۴۹)

صورت ليلان لاءِ، معنيٰ ڪي محفوظ ڪري
 قربان ٿي ڪاه، جنهن لاءِ ليلان لهرين ڏني
 (۱۵۰)

صائم سڪي جيئن، آذان جي آواز ڪي،
 مون تن آهي تئين، ساڪيو سڄئين
 (۱۵۱)

صحبت سپرين جي، هي پڻ وڏي هاڃ
 قضا ڪج نماز، وقت ورائڻ سڻو
 (۱۵۲)

عشق اگهاڙيس جيڏيون، پڌر ٿي پياس
 ههڙا تان نه هياس، پر ستر سڪ وڃايو
 (۱۵۳)

علم اصل چار، پڙهي پڙهيو ڪيترو؟
 ٻولي ٻڌڻ، دل پڇڻ، بدعتان بيزار
 سرهو جنه سردار، تنهن چيلي چندا نه ٿئي.
 (۱۵۴)

عيب نه اچڻ ڏين، مون ڪي مون پرينءَ
 آڏا اڪڙين ڪي، اڀائي آهين
 جي هوند پاسي ٿين، ته هن ڪاٿياري ڪاڻ.
 (۱۵۵)

عين سان ئي وڃ، پيهي در دوست جي
 پول مڙيني پڇ، ته سک ملن ئي سپرين.

(۱۶۶)

غرض آڏو غير، آهي اڪڙين کي
پنو صوفيءَ سير، جنهن غرض سڀ گوشي ڪيا.

(۱۵۷)

فرض گذارج رب جو، ڪنه سين ڪڇ م مندي
جيڪي شرع ڪندي، سوئي مڇ مڻي اتي
هوڏ هلاڪ ڪندي، سوئي مڇ مڻي اتي.

(۱۵۸)

فڪر فنا جو تهڙو، جهڙو پاڻي ڪماندا
جوڳي جات ويا، اڪيون ڏيئي آن هوند ۾.

(۱۵۹)

ڦوڙائي فراق جو، قدر ڪونجڙين
بڻو پڻ ماڻڙن، پٽ جنين پرڏيهه ويا.

(۱۶۰)

قلندر قال اندر ڪٿو، ٻاهر نه ٻولي
حقيقت هولي، لايائون لاهوت ۾.

(۱۶۱)

قوت ڪڙايا ڪا پڙي، سڄ چڪيائون ساءُ
فنا ۽ فراق جو، آين آب اهاڻ
ماري تنهن منجهانءُ. ٿئا سناسي سنرا.

(۱۶۲)

ڪا چيلاڻا ڪا پڙي، ديڪڻ سين ديڪيام
ڪڏهن ڪين گڏيام، اهڙي موج ملڪ ۾.

(۱۶۳)

ڪاڪ ڇڏيائون ڪنڊ تي، پين پند پري
تنهن کي مومل ڪيئن ڪري، جي لڊائي لنگهي ويا.

(۱۶۴)

ڪارون ڪڇ قريبن سين، ڪهين بار ڪڻيڇ
ڪسب ڪڇ معدوم جو، اسم عين پسيڇ

ماڻهو مڙني مت پدي، ضعيفن ڪرم ڪريج
 مٿي دعوت حق جي، هنجن جنن هليج
 نيزي ڪنا نينه جي، ڪنڌ م ڪڍا ٿيڻ
 بخاري سريج، سپوئي سهڪ ٿي.
 (۱۶۵)

ڪڏهن ايندم ڪانڌ، اوچتو ئي اديون!
 پيٽ مٿانرا پاند، تيلهم ياريو ياريان.
 (۱۶۶)

ڪربلا ۾ ڪوچ ٿيو، لائون لهن شير
 پر جن ڏيئي پير "گهوٽ ڪٿي گهر آيا."
 (۱۶۷)

ڪرڙا ڏونگر ڪيچ جا، جت جبل گوناگون
 اتي "عبدالرحيم" چئي تنگ تتوارون پون
 جن پير سڃاتو پرين جو، سي نڪي رون نه چون
 اي سڀ هوند مٿي هون، لاڳاپا لوڪ جا.
 (۱۶۸)

ڪرڙ پڪا ۽ پال، جني سڪونت سچ ۾
 واحد ڪر وصال، تن ٻرن ۾ بدوين جي.
 (۱۶۹)

ڪڙو منو مئندرا، سپو آءُ سڪياس
 منو ميڙائون تو پرين، ڪڙي جنهن ڪياس
 رتي علم نه راس، نرم! تنهنجي نينه ري.
 (۱۷۰)

ڪڪوريو ڪوهيار، چپر چنڊون پيڻيون
 وٺو سڀ وٺڪار، پريو ٻول ٻروچ جو.
 (۱۷۱)

"ڪن في الدنيا ڪانڪ غريب"، ڪه نه ڪن ڪرين؟
 مچڻ مرڪين لوڪ سين، پري ڪين پرين!

(۱۷۲)

کوڙن کانيرن، سرهو سر لڄائو
آڌي آڌيرا ڏيو ڌڻا ڊانهون ڪن
رليو روھ وڃن، ان هيٺائي ڪان هنجهڙا

(۱۷۳)

ڪنين ماضي من ۾، ڪنين استقبال
سچ پروڙيو جوڳين، جنين هٿ ۾ حال

(۱۷۴)

ڪون ڏٺو سون ڪڏهين، سورھيم سياڻو
گهورون ڏني گهڻن ۾، گهمي جيئن گهاڻو
پاڻهي ٿا ڄاڻو، ته سوپ صرفي نه ٿئي.

(۱۷۵)

ڪونهي سو ڪو هيار، جو تو پوري پائيئو
وجود ئي وٽڪار، وري پڇ ويٺين ڪي

(۱۷۶)

ڪنھ جنھ ڪيف ڪڪوريا، چئن پرڻا پڻن
سجڻ ڀاتي ان چئن، مڃي ماس نه ڪن
توڙي وس چرن، ته پڻ رت نه رتي جيترو

(۱۷۷)

ڪي نيڪ، ڪي بد، هي ان ٻنهي ڪنارن
کا پڙي انهيءَ قد، وڃن واحد سامهان

(۱۷۸)

ڪين قبولج ڪا پڙي، گذر ڪيو گذران
علي جو ميدان، سڪر سناسين ڪي

(۱۷۹)

ڪنڌو ڏيئي ٻڪرا، ويئي منجه وٽان
اوچتو پريان، آهين ڏن ڏٺين جو

(۱۸۰)

ڪوڙين اڀا ڪيترا، ويو سر سجين
پاهت نه پوي سڄڻين، ته وييل ورائي ڏين
(۱۸۱)

رب تسي جڳ رڻي، سڀني ڪاڄ سرن
رب رڻي جڳ تسي، لڪڻ هنڌ نه لپن
(۱۸۲)

ڪوٽ پيرين ٻن ٻور، پڻي پاڳا نه چري
ساڻي پڻيءَ سور، رکيو آهي روجهڙيءَ
(۱۸۳)

ڪيريون، پيريون، ٻاڻريون، چنجا ڪڪن سين ڪوندا
آهر ان هوندا، گندا غريبن جا
(۱۸۴)

گولن گاڏو سپرين، ڪوڏوئي ڪوفن
سي ڪينءَ پرين پسن؟ جنگ جني ڪي جان جو
(۱۸۵)

گوهر گل محمد جا، دليءَ دماما
”الهم صل على محمد“، آيا اماما
(۱۸۶)

گرجني جا گپڻا، چيلا ڪيئن چڙهن
انڌا انڌن گڏيا، پڻي ڪڏ پون
(۱۸۷)

گهڻو تان گهڻائي، تنهنجو ٿورو ٿورو جهڙو،
آءُ ڪا اهڙيائي، جا تنهنجي ٿوري گي ٿورو جوان
(۱۸۸)

گتئين ڳالهڙئين، پرين پنهنجا نه ٿئا
جان جان مال نئين، تريءَ ٽڪاڻو نه ڪٺو
(۱۸۹)

گورا پڻي پار، هورو پار نه هيڪڙو

وهان تہ ويرم ٿي، نينھ ۾ پوءِ نھار
وچان تہ واڪو ٿئي، پاڙي پوءِ پچار
هتي وعدي جي وار، هتي سوتو ڏينم سرتيون
(۱۹۰)

گڙ ڳالهين نہ سڃاڻي، جانشين گڙ نہ ڪاءُ
جي اٿئي سڪ پسڻ جي، تہ لاڳاپا سڀ لاه
پوءِ سامي سلنداء، ڳالھ پريان جي گجھ جي
(۱۹۱)

”لايمان لمن لا محبة له“، محبت گھوت گھرن
”الايمان بين الخوف والرجا“، انهيءَ ڀر پرن
وچ ۾ خوف اميد جي، ساميڙا سهڙن
پختا پورب جا ٿيا، رضا راه سندن
محبت ميٺ گھرن، ٿيا ملاقي محبوب جا
(۱۹۲)

لاڳاپا هن لوڪ جا، جڏھ جڏيا جن
تڏھ ڏٺو تن، ڏونگر وارو سپرين
(۱۹۳)

لنءُ تنھين سين لاءِ، جنھ لنءُ لڳي لعل ٿئين !
بئي مين لنءُ م لاءِ، متان کس لڳي ڪارو ٿئين
(۱۹۴)

لوڪ لهوارو لڏيو، اوڀر آديسين
سڄڻ سنيون ڪن، لوڪ ليکي ونگيون
(۱۹۵)

لوني لاڳاپن، ننگ نهوڙيس جيڏيون
پاٿان وڌيس پٽ تي، لاهي لاڳاپن
ڪوڙن آسانين، مون کي ساٿان ڪاريو
(۱۹۶)

لکين لاف هڻن، پسڻ ڪارڻ پرين جي

ڪوڙين ڪيترا ٿا، ڪنڌا اڇلون ڪن
ڏسان ڪير ڏين، جوڙي جيءُ پرين تان
(۱۹۷)

مارئي نالو مڙس جو، پسڻ عورت آه
پاهيو پاھي پاڻ کي، رچڻ روح لاءِ
(۱۹۸)

ميان موٽي آءُ، ٻگها ٻاٻاڻن جا
سي پانڌيڙا پرتاءِ، جي لڙيا لواري سمهان
(۱۹۹)

منو مڱي لوڪ، ڪڙو مڱن ڪاٻڙي
جنين ڏنو دوس، سي موران مڱن ڪين ڪي.
(۲۰۰)

مگر محبت ٻاريو، خلعت خليلا
نفي ۾ نمرود جي، نفي نمرودا
(۲۰۱)

محبت مور م مٺ، ڇڏ م سير سڪڻ جو
وٽ جي وٽن جي، ڪڏهين قلب م ڪٽ
لنءُ جي وات م لت، لنءُ ري حيف هڻڻ کي
(۲۰۲)

محبت جنهن جي من، اچي ڪري اوطاق
چوڏس ڪري چاڪ، پسڻ ڪارڻ پرينءَ جي
(۲۰۳)

محبت ۾ ”عبدالرحيم“ چئي ڇڙ لڳي جيانين
لڳيءَ وارو نه لهان، ڪوهيارو ڪيائين
هي ڇڙ اسان ئي ڪ لڳي لوڪ سڀ ڪهين
(۲۰۴)

محبت وڏو مان، ڀرت پروڙڻ ڏاڪڙو
سندو سگ سلطان، اچي اتان اچي ٿيان

(۲۰۵)

مرجع منهنجي من جو، وڏو ويسارو
 ٻٽ اباڻي ڏيهر جو، گهري نه ٿارو
 ڀر ٿو جنه ڀارو، سو مور نه پسي معرڪو

(۲۰۶)

مرجع هن مڻن جو، اصل حال عدم
 سندو ڪرم قدم، لڳو ڪينجهر ڪنڌين

(۲۰۷)

مزو معرفت جو، جڏهن پيٽ پيو
 رنگ رڳن جهليو، جسي جشن ڪيو
 ماڻهو مولا گڏيو، ٿهري ٿانءِ ٿيو
 وڏو سڏ ويو، لٿي ڪرھ ڦلڻ تان

(۲۰۸)

مون کي پڇ م ماءُ، ڳالهيون ڪنپ ارت جون
 نڱيو بت گهران، روح رهاڻي ڪن سين؟

(۲۰۹)

مون کي پڇ م ماءُ، ڳالهيون ارت ڪنپ جون
 سهيسين سچ وٺا، سورج منجهن هيڪڙو

(۲۱۰)

مون کي مون پرين، ميرو ڏسي نه مٽيو
 پرين ڀلائيءَ پانهنجي، ٿا عيب ڏسيو ڳڻ ڪن
 تون ڪيئن سندو تن، ديونا در مٽيئن

(۲۱۱)

مهر منجهارا ماءُ، اڪيون رويورت ڪري
 لالڻ لطيفاءِ، ڪهي محض ڪنگاليون

(۲۱۲)

منهنجو ماه مجاز، پيجاري چئن پڇيو
 ورد وظيفا وسريا، نڪا رهي نماز

هينڙو بحري باز، چوري ڪيو چنبن ۾
(۲۱۳)

مڻي منهنجي تي هئا، سسين لک هزار
هر هر وييم هيڪڙي، تنهنجي تند تنوار
(۲۱۴)

ملان چو مارين، ڪارين ڪٿا بين ڪي
حرف سو نه پاڙهين، سور جٿائين سر جيو.
(۲۱۵)

ملان ڪاري ڪنڊ، پڇ ڦاڙيندءَ ڪپڙا
ورد وظيف وند، ڏٺي ڌتاري ڇڏيا
(۲۱۶)

نا اميدي آجڪو، جيڪان جو ڳيڙن
سناسي سمنڊ ۾، تنبي هنن ترن
سدا سگ وسن، تارڪي تدبير جا
(۲۱۷)

نه تو پيتي سرڪ، نه تو آئي ڇٽ
ڪهين ٿو انهن سان، جنين پيتا مت
(۲۱۸)

نه سا آهي ڪامڻي، نه سونر نالوس
سانو ورڪ وٿاڻ ۾، وهسڻ وچ ٿيوس
نه آهس ان اندر ۾، ماءُ پيءُ منڌ نه ڪيوس
لالچ نه آهس لقمين، ڪاءُ تون ڪاڄ سندوس
ست پڻ سونهي ڪامڻي، قلب ڪيهر جهوس
(۲۱۹)

نهار پندي نيڻ، اوڏاهين انڌا ٿئا
سڪي ڏٺائون سيڻ، مڃي موچارا ٿئا
(۲۲۰)

نڪمن جي نجهري، اڪميو ٿي آڇيچ

جان اڪا سين اثبات ڪي، تان نفي روح رکيڇ
 پهرين ڪنڌ ڪاٽيڇ، پڇ پوءِ پريتڻو
 (۲۲۱)

نڪو جن جهان ۾، نڪو آهي نانگ
 نڪو مرون جهنگل ۾، نڪو امڪ اڙانگ
 ڇڏيو سسيءَ سانگ، تہ ملڪ مڙوئي ماڪي ٿڻو
 (۲۲۲)

نا اميدي آجڪو، عدم اوتارون
 ڪفر ۽ اسلام کان، پري پير پيون
 تتي وا هيرون، جتي ڏينھن نہ راتڙي
 (۲۲۳)

ويهي تير وساءِ، ساڻيھ ۾ سڄڻ جا
 سپر سور ڪندياءِ، مرڻ باس تہ مير ٿين
 (۲۲۴)

واسي وار نہ ويڙهيان، مر چڱن منجه چيڙھ
 ههڙي حال حمير! وري شال ويڙھ وڃان
 (۲۲۵)

وٽيءَ ۾ وھ لار، ڪنھ ٽجر وٽي ٽڪ ڪي
 هوءَ جي مٺا يار، سي چيچ پاڻي چوريا
 (۲۲۶)

وٿون جن وڃائون، صوفي سالم سي
 هاڻي تنين ڪي، ڏوري ڏوريان نہ لھان
 (۲۲۷)

ويچاري ٿي وٽ، گھار نماڻن نجھري
 انڀر پوندءِ انت، دوساڻي درٻار جو
 (۲۲۸)

ويسر واندر يون، وڌيون جن هٿن ۾
 سي ڪٽن ٻانهڙيون، ڏيان ڪن ٻڻن ڪي

(۲۲۹)

ور ڏيهم ويندءَ وسري! ٿيندءَ ڪيچ قرار،
اڪيون ٿينديون انڌيون، سمهڻ ويندي سار
ڪيو تن قرار، جن وائي نه وات ڪا.

(۲۳۰)

وهه ونيءَ جي هٿ ۾، جذائيءَ جو جام
پسن ڪارڻ پرينءَ جي، سور هه ڪن سلام
حميرن حرام، عاشق اچن اچيا

(۲۳۱)

وٽت واحد ڄاڻ، احد به نالوان جو
سبق ان صراط جو، ڪهي ڪل قرآن
جت پرين ناهه پرياڻ، تن هه گڏيا دوزخي

(۲۳۲)

وسين تان وس، عالم لڳئي آسري
هاڻي ڪيم ترس، مندون مٽي آڻيون

(۲۳۳)

ورسائي زحمت، جنهن ڪنهن پرين اچڻان
لڪن لائي هٿ، ڪين تون لاهوتي چڱيان

(۲۳۴)

هٿن حاج وهه ٿي، نيٺن ننڊ حرام
مارو منهنجو جام، عمر جام بين جو

(۲۳۵)

هر دم حج پڙهين، ڪعبو پسن نه ڪا پڙي
سبق سو پاڙهين، جنهن ۾ حرف نه هيڪڙو

(۲۳۶)

هنج نه هيئي ذات، جو چلڙ ۾ جهنب هئي
پاڙي پير ڌري، لنئي سباحهي لات
پڪي پنهنجي وات، مناڙيو موتي چئي.

(۲۳۷)

هر هر هوء پئو، رنگ فاقيري روح جو
ڪنھ جنھ پاھ پئو، تئين رجي رنگ سڀ ڪنھين

(۲۳۸)

هلڻ ويرم هوء، شال ڪنھ جو ڪم پنيور ۾
پنڌ اڳي دل پوءِ، سور سٿاڻو سرتيون.

(۲۳۹)

هن جڳ جوڳي جي ٿيا، تن جو اتي سين آرو
مارڻو مھرن سان، ڪن پيٽ جو پارو
صبر جن سارو، سي لاهوتي لڏي ويا.

(۲۴۰)

هڪ جو هڻي هٿ ڪڍي، پئو جو جهلي گهاءُ
انهيءَ سور سماءُ، اهي ڄاڻن ٻه ڄڻا.

(۲۴۱)

هورن هنيون انهيون ڪيو، گوندر ڇڏم گل
ليئي لاڳا پن جي، اٽڪايو اصل

سبق پڙھ سرير جو، جنھ ۾ حرف نه هل
سجي محض سڪوت ۾، قلب جو ڪهڙل
ڇرڻن چالي چل، ڳڻتيءَ وارا گور ۾

(۲۴۲)

هي وٽ هٿ نه اڳري، بلندي بازار
دوساڻي درٻار، انهيون سوڀڻ سنهيون

(۲۴۳)

هيٺان ڀنڊو مڇي مري، مٿان مهاڻي
ڪنن ڪر پاڻي، ٿا انڌا مرن اڃ سين !

(۲۴۴)

هينئر ڏاھندو زال ڪٺون، هڏم هيٺو ٿي
ڀرت پيالو پيءُ، ماٺ ڪري پئو مڇ ۾.

حرم

اسان جا ڪجهه ٻيا ڇپايل ڪتاب

خطبہ نکاح	تفسير تنوير الايمان (ڏهه جلد)
رڪن الدين	بهشتي زيور ڪامل جلد
حضرت عبدالقادر رح	فضائل اعمال (تبليغي نصاب)
پٽ ڌڻي رح	شمائل ترمذي شريف
سچل سرمست رح	اسوة رسول اڪرم ﷺ
قلندر لعل شهباز رح	بخاري شريف جلد اول مجلد
بڊل فقير رح	خلفاء راشدين چار پار رض
حمل فقير رح	تحفة الفقہ ۷ حصہ مجلد
شاه عبداللطيف ڀٽائي رح	تذڪرة الاولياء
سلطان باهو رح	مخزن اخلاق
خواجہ غلام فريد رح	برڪاة الصلوة (اصل)
ذبح شڪار	خطبہ جمع و عيدين عربي
۳۰ تہ قصا	نماز ڪامل
احسن القصص	نماز مترجم
يوسف زليخان (وڏو)	تحفة الاسلام
پرت نامو امروٽي رح	تحفة المسلمين
يوسف زليخان (ننڍو)	تحفة الواعظين
شهادت حضرت امام حسين رض	انيس الواعظين
بهشت نامو	قصص الانبياء
معراج محمد ﷺ	سرڪار مدينه جا ڏهه صحابہ رض
معجزات محمد ﷺ	محمد رسول الله ﷺ
اسماء الحسنی	گلدستہ احاديث
پهاڪا ۽ پروليون	(۴۰۰) احاديث جو مجموعو
قلبي اڃ (بادام ناتوان)	موت جو منظر (اصل)
فلاح دارين	تنوير الاسلام
ادعيات دعا گنج العرش	حضرت امير معاويه رض
صلاة تنجينا	صد حديث
ارشادات نبوي ﷺ	ميراث المسلمين
ديني معلومات	چونڊ ڪهاڻيون
آئينه مسڪندري ۽ حصا	قائده يسر القرآن
سنڌ بابت ڄاڻ	غدار اسلام
ڪافي ٻلي شاه	خطبہ جتوئي واعظي
عبدالرحيم گرهوڙي رح	خطبہ عثمانی
ننڍو ڪتاب	خطبہ رسولي

Maktabah.org

This book has been digitized by www.maktabah.org.

Maktabah.org does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah.org, 2011

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.

www.maktabah.org